

Tudomány: iránytű az élehető jövőhöz

TUDOMÁNY: IRÁNYTŰ AZ ÉLHETŐ JÖVŐHÖZ

A Magyar Tudomány Ünnepe alkalmából
2021. november 29-én rendezett
tudományos konferencia anyaga

Nyíregyháza
2022

A Pedagógiai és Pszichológiai Központ
Kiadványai
5. kötet

Kiadja:
Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi
Főiskola

Nyíregyháza
Bethlen Gábor u. 13-19.
Telefon, fax: (42) 597-600

Felelős kiadó:
Dr. Véghseő Tamás rektor

Lektorálta:
Földvári Katalin

Szerkesztette:
Dr. habil. Pauwlik Zsuzsa Orsika
Dr. Schmercz István

Nyomdai előkészítés:
Balogh Katalin

© 2022 szerzők

ISSN 2630-8630
ISBN 978-615-6201-19-5

Tartalom

Előszó	7
Rektori köszöntő	9
PLENÁRIS ELŐADÁSOK	11
Kocsis Füöp: A pandémia következménye a Magyar Görögkatolikus Egyház életére	11
Kührner Éva: A tudomány különleges szentélye, a SZAGKHF könyvtára	19
TEOLÓGIAI SZEKCIÓ	29
Gyurkovics Miklós: A krízis teológiai értelmezése a kereszténység hajnalán	29
Ivancsó István: „A levegő kedvező mérsékletéért, a föld terményeinek bőségéért és békeidőért könyörögjünk az Úrhoz!” – Felülről jövő segítség kérése környezetünk és világunk megőrzése érdekében a görögkatolikus liturgia szövegei alapján	39
Soltész János: A boldogság és az erény kapcsolata az etikában	53
Somodiné Dobó Katalin: A felvilágosodás áldialektikája, avagy hogyan tanítsunk katolikus iskolákban a modernitásról?	65
Inántsy-Pap Ágnes: What makes the Greek catholic schools distinctive from the beginning?	79
Sereghy Xénia: Büntetőeljárás a keleti katolikus egyházakban, különös tekintettel a megyéspüspök szerepére	91
INTERDISZCIPLINÁRIS SZEKCIÓ	105
Burján András – Körei László: Modern Városok Program kontextusai Nyíregyháza helyi kormányzásában	105
Barabásné Kárpáti Dóra – Olajos Judit: Az egészségfejlesztés jelentősége a felsőoktatásban	119

Nagy Andrea – Barabásné Kárpáti Dóra – Oroszné Ilcsik Bernadett – Szabóné Berta Olga: A koronavírus teremtette helyzet esélyegyenlőségi korlátai	133
Nagy Andrea: A fenntarthatóság jogi dilemmái	151
Buhály Attila: Egy birodalom „újratervezése”? Az urartui állam működésének változásai Kr.e. 714. után	167
Szemán László – Garas Norbert: Járványok a 18-20. században Szabolcs és Szatmár vármegyékben	179

Előszó

A Magyar Tudományos Akadémia által 18 éve meghirdetett program-sorozathoz kapcsolódva a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola 2021-ben ötödik alkalommal rendez konferenciát a Magyar Tudomány Ünnepe alkalmából. Rendezvényünk célja az, hogy nemcsak a szűkebb szakterület művelői találkozzanak egymással, hanem széles körben népszerűsítsük a régió tudományos eredményeit, az egyes diszciplínák művelői megismerhessék mások munkáit is.

Az idei rendezvény mottója: „Tudomány: iránytű az élhető jövőhöz” arra is utal, hogy ha a kutatók elérhetővé teszik az eredményeiket az emberek széles körében, akkor az emberek a tudományos tények ismeretében önrendelkezésük során egy élhetőbb jövő felé irányíthatják életüket.

Ebben az évben Kocsis Fülöp érsek-metropolita A pandémia következménye a magyar görögkatolikus egyház életére, valamint Dr. Kührner Éva A tudomány különleges szentélye a SZAGKHF könyvtára címmel tartott plenáris előadásai alapozták meg a konferencia légkörét és adtak iránymutatást az előadónak mondanivalójuk kifejtésében. Ezt követően a munka két szekcióban folyt.

A teológiai szekcióban nyolc előadás hangzott el, melyek közül hatban a Főiskola oktatói és kutatója, másik kettőben pedig a PPKE-HTK doktori iskola mutatkozott be tudományos eredményeivel.

Az interdiszciplináris szekcióban hét előadást hallottunk a Főiskola, valamint a Nyíregyházi Egyetem oktatóitól és a Megyei Levéltár kutatóitól.

Mindkét szekcióban a diszkussziók során élénk vita és eszmecsere alakult ki, lehetőség nyílt az előadásban elhangzottak szélesebb kontextusban történő értelmezésére is. A tanácskozás hozadéka többek között az is, hogy megismerhettük egymás kutatómunkájának főbb irányait, az esetleges kapcsolódási pontokat saját kutatásunkhoz, ezzel egy katolikus és regionális kutatói hálózat kialakulásnak lehetősége is megnyílt.

Rektori köszöntő

Mindig felfigyelek arra, hogy az amerikai kontinensen játszódó filmekben a szereplők milyen magától értetődően tájékozódnak az égtájak szerint még nagyvárosi környezetben is. A bűnözőket üldöző rendőrök például mindig magabiztosan jelzik az észak, déli, keleti, nyugati irányt kollégáiknak, anélkül, hogy iránytűre lenne szükségük. Minden bizonnyal a vadnyugat öröksége ez, ami beépült a rendőrök kiképzésébe, hiszen – ahogyan az évszázadokkal korábbi időkben is – emberéletek függenek a helyes tájékozódástól. Esetükben a szó szoros értelmében életbevágóan fontos tudni a helyes irányt.

Ma már a hétköznapi világában számos eszköz segíti a tájékozódást. Telefonjaink, okoseszközeink, gépjárműveink alapfelszereltségéhez tartozik ma már a globális helymeghatározó rendszer, mely egyrészt kijelzi pontos tartózkodási helyünket, másrészt utazásaink során megadja a leggyorsabb, legrövidebb, legkényelmesebb útvonalakat. Nekünk már nem kell a nap járását, a fák mohos oldalát figyelni, de még csak egy egyszerű mágneses iránytűt se a zsebünkben tartanunk ahhoz, hogy tájékozódni és tervezni tudjunk.

Ezeket az eszközöket – sok százezernyi hasznos eszközzel egyetemben – a tudománytól kaptuk. Bevált és megbízható eszközök, melyek használatával szemben indokolatlan minden bizalmatlanság.

Mégis azt vesszük észre, hogy napjainkban – különösen is a koronavírus-járvány éveiben felerősödve – jelen van világunkban egy egyre fokozódó bizalmatlanság a tudománnyal szemben. Pontosabban nem is „a” tudománnyal szemben, hanem a tudomány fejlődésének irányait és a tudományos eredmények felhasználását meghatározó, illetve sok esetben magukat a tudományos kutatásokat is finanszírozó politikummal és pénzügyi világgal szemben. Ennek a bizalmatlanságnak áldozata a tudomány, mint az előbbiektől anyagi függésben lévő entitás.

Az idei tudomány napi ünnep mottója: „Tudomány: iránytű az élhető jövőhöz” ezt a megalapozatlan bizalmatlanságot is észelve fogalmaz meg a mai kor emberének és a társadalomnak egy fontos opciót nemcsak a jelen, hanem a jövő, mégpedig az élhető jövő szempontjából.

A tudomány, mint iránytű minden szimbolika mellett nagyon is konkrét ajánlat. Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy „szupertájékozott” világban

élünk, mely befogadhatatlan mennyiségű információt és rengeteg hiteles és „fake” tájékozási pontot kínál vagy éppen erőszakol ránk. Talán soha nem volt az emberiség ennyire „eltájolva”, nem volt annyira tájékozatlan, mint a sok tájékozási pontot erőszakkal ránk kényszerítő jelenben. Az a sok-sok információ és lehetőség, ami az életben elénk kerül, a döntéseinket befolyásolja és sok esetben hamis útra visz minket. Láthattuk a pandémia nehéz időszakában is, hogy nehéz tájékozódni, nehéz hiteles információkhoz jutni, esetenként akár az élet-halál kérdésében is.

Ebben a környezetben fáradtságos feladat elérni, hogy az emberek bizzanak a tudományban, annak eredményeiben és merjenek rá hagyatkozni személyes döntéseikben is. Éppen ezért úgy gondolom, hogy a tudomány napi szervezőknek az elsődleges szándéka ebben az értelemben az volt, hogy a tudomány iránti bizalmat erősítsék és rámutassanak arra, hogy a tudomány, mint iránytű egy élhető jövő felé próbálja az emberiséget irányítani.

A hívő ember látásmódja egy kicsit árnyalja a képet, s hitbeli meggyőződésünk azt mondatja velünk, hogy a tudomány napi mottó számunkra inkább így szól: A tudomány *egy* iránytű az élhető jövőhöz. Bármennyire is fontosak a tudomány eredményei, bármennyire is életbevágó az, hogy higgyünk azoknak, akik tudományos munkát végeznek, egyéni döntéseinkben a belső iránytű az, ami végeredményben az utolsó szót kimondja és ami minket egy adott irányba el fog mozdítani. Ehhez a döntéshez kellenek az információk, az ismeretek és a tudomány által alátámasztott eredmények.

A mai rendezvényünkön elhangzó előadások a tudomány számos területén munkálkodó kutatók eredményeit foglalják össze számunkra. Minden előadót az a meggyőződés ösztönöz kutatásai során, hogy az általa elért eredmények az emberi élet egy meghatározott szegmensében megadják azokat az információkat, melyek a helyes döntéshez szükségesek. Egy ilyen „seregszemle” alkalmas intézményünkben a tudomány megünneplésére, valamint arra is, hogy a tudomány iránti öszbizalmat mi magunk a saját életünkben is erősítsük.

Kívánom, hogy a mai délután érje el ezt a célját! Eredményes tanácskozást kívánok!

Végheső Tamás
SZAGKHF rektora

PLENÁRIS ELŐADÁSOK

KOCSIS FÜLÖP

ÉRSEK-METROPOLITA

SZAGKHF NAGYKANCELLÁRJA

A pandémia következménye a Magyar Görögkatolikus Egyház életére

A rangos előadássorozat kezdő előadását kérték tőlem, amelyhez elsőként Istentől kérek segítséget, hogy amit mondani fogok, az a hallgatók számára értékes üzenet legyen.

Egyházunk helyzetéről, szerepéről, feladatairól szeretnék szólni: életet és halált érintő kérdésekről. Nem mintha születésről, halálról, föltámadásról, ezek teológiai mélységeiről akarnék beszélni. Annál sokkal gyakorlatiasabb lesz a gondolatmenetem. Ám épp e gyakorlatiasságon keresztül mutatkozik meg – remélem –, hogy életünk, döntéseink végső iránya is a hétköznapokban dől el. Ezekre kell tehát összpontosítanunk, s nem mondhatjuk azt, hogy mi nagy távlatokra tekintünk csupán, és a hétköznapi apróságokkal nem törődünk. Amikor megláttam a címet, kissé elszomorodtam – bocsánatot kérek a szervezőktől, hogy a módosítás lehetőségével nem éltem. Ez ugyanis lehetőséget ad most nekem arra, hogy el is magyarázzam, miért nem tetszik nekem a cím. A „*pandémia*” kifejezés helyett én mindig a világjárvány szót használom, ami magyarul ugyanazt jelenti. Hajlamosak vagyunk arra, hogy a szép magyar kifejezéseket lecseréljük idegen szavakra, melyeket tudományosabbnak érezzük, valami rejtélyes ok miatt elfogadottabbnak tartjuk. Így jártunk ezzel az Ázsiában megjelent természeti katasztrófával is, amelyre legtöbbször a japán eredetű „*cunami*” szót használtuk, holott a „*szökőár*” nagyon is szép magyar kifejezés, számunkra sokkal kifejezőbb, nagy kár, hogy lecseréltük. Nem akarok senkit megróni ezért a szóhasználatért, de fontosnak tartottam megjegyezni ezt az apróságot, s engedelmeimmel én a magyar kifejezéseket fogom használni.

Arról fogok tehát beszélni, hogy mit eredményezett a koronavírus egyházunkban és, hogy a járvány után merre menjünk tovább. Erről azért is

nehéz beszélni, mert egyáltalán nem tudjuk, hogy mi vár ránk, a járványnak hány és milyen amplitúdóval lezajló hulláma következik még. Persze, reménykedünk, hogy lecsillapulnak ezek a hullámok, most már nem fogják szétzilálni az idegeinket, de, hogy valójában mi fog következni, azt nem tudhatjuk.

Ha görögkatolikus szempontból nézzük a jelenséget, érdemes fölfigyelni arra, hogy a járvány négy hulláma, minden esetben egy-egy böjti időszakhoz kötődött. Így volt ez tavaly: a nagyböjtben, március derekán indult el az első hullám, aztán lecsillapult, és karácsony előtt, november közepén indult újra, amely szintén böjti időszakunk kezdete. Ebben az esztendőben aztán a harmadik hullám szintén nagyböjtre esett, a negyedik pedig megint a karácsonyi böjtünkre. Ez mindenképp el kell, hogy gondolkodtasson minket. A megszorítások és lemondások, melyeket eredményezett ez az egészségügyi katasztrófa, de legalábbis roppant súlyos helyzet, szinte rákényszerítették az embereket, hogy böjtöljenek és mondjanak le bizonyos dolgokról. Ezzel egyáltalán nem akarom a járvány okát, mint egy ostort a Jóisten kezébe tenni, hogy lám, ő irányít mindent, még ezt a járványt is az egyházi naptárhoz igazítja. Igaz, hogy mindent ő irányít, de ez inkább azt jelenti, hogy amit mi elrontunk, ő azt is kézbe tudja venni, hozzá tudja igazítani üdvözítő szándékához. Amennyiben az ő szemével nézünk mindent, akkor jobb esélyünk van arra, hogy meglátjuk a velünk történő események értelmét, célját. Sokkal inkább ezzel érdemes foglalkozni, mint a kiváltó okokkal, akár biológiai, szociológiai vagy politikai szinten. Mit lehet, mit akar Isten kihozni mindebből?

Úgy látom, hogy minket, görögkatolikusokat érintett talán legerőteljesebben a járvány. Mégpedig azért, mert mi az „érintés egyháza” vagyunk. Hitéletünkben, vallási gyakorlatunkban az érintésnek egészen különleges jelentősége van. Márpedig ez a járvány éppen ezektől fosztott meg minket fájó módon, vagy legalábbis ezt vontta meg tőlünk jelentős mértékben. Maga a Máriapócsra kötődő „értetközés” kifejezésünk is erre utal. Mondhatni, ezért megyünk Máriapócsra, hogy ott megérintsük az Isten-szülő ikonját vagy a kendőcskét tartó szelencét, s közben mi is ebben az érintésben részesüljünk. Ezért visszaható igével jelezzük azt a cselekményt, ami Máriapócsra történik, amit teszünk, s ami történik velünk. S még ennél is többről van szó. Hiszen mindez nem csak Máriapócsra van így. Egész egyházi életünk szerves és hangsúlyos része ez az érintés.

Az érintést mondtam, de ahhoz kapcsolódó minden vetületét ide vehetjük. Hamvas Béla Titkos jegyzőkönyvében fejti ki, hogy az „ér” szavunk mennyire gazdag tartalmú szógyök, melyből sok, egészen különböző jelentésű, persze, egymással rokon tartalmú kifejezés bontható ki. Nyilván a legkézenfekvőbb az ér-telem, amely az emberi gondolkodásnak a kifejezése, és az érzelem, amely szívünk indulatait fejezi ki. Sokszor szembeállítják ezt a két emberi valóságot, holott a közös szógyök elárulja, hogy nagyon is közel állnak egymáshoz, inkább párhuzamba kell őket állítanunk. Továbbá legalább ilyen súllyal kezelhetjük az érzékelést, amely pedig annak a fizikai valóságát fejezi ki, hogy ami az embert megérinti, ami elér hozzá, az nem csak felszíni jelenség, hanem sokkal mélyebb, belső érzékenységet is indít benne: fizikai valóság, amely egyszerre külső és belső hatással bír. Főként ezt a három nagy fogalomcsoportot hívom segítségül, hogy érzékeltessem, érthetővé tegyem, megéreztessem, miért látom úgy, hogy görögkatolikus egyházunk az érintés egyháza, s ebből fakadóan miért értem, érzem, érzékelem úgy, hogy talán mi veszítettünk – vagy veszíthetünk – legtöbbet a járvány követelte távolságtartások miatt.

Számunkra az érzékelésnek rendkívüli fontossága van. Amikor az ikonokat szemléljük, akkor a látványuk nagyon sok mindent megmozdít bennünk. Az érzelmeink mellett az értelmünkre is hat. Az ikon tanít. Sőt, az ikonnak elsősorban tanító szerepe van, nem pedig pusztán az, hogy ábrázoljon. Ezért kell kerülnünk a nem hiteles ikonábrázolásokat, mert tévtanítást közvetítenek. Mondok egy példát. Ismerjük az úgynevezett Szent Család ikont, amely sajnos teljesen félrevezető. Minthogy használja az ikonok festészeti nyelvezetét, a szemlélőjét becsapja azzal, hogy igazi ikonnak mutatja magát, jóllehet, egyetlen keleti püspök sem hagyta jóvá. Megmagyarázom, mi a hiba benne. Amikor nyugati stílusban megfestik a Szent Családot, amint Mária gyermekét a karjában tartja, és József átöleli őt és a gyermeket, ezzel nincs semmi baj. Ez egy emberi elképzelés, akár így is lehetett, ahogy ez a bájos jelenet ábrázolja. De mihelyst ikonok nyelvezetével jeleníti meg valaki ugyanezt, egyszeriben tanítássá válik az az érzelmi kapcsolatrendszer, amelyet megjelenít. Azt sugallja, hogy természetes családot látunk: édesapát, édesanyát és közös gyermeküket. Nem részletezem ennek teológiai fonákságait. Ezzel csupán jelezni kívánom, hogy amikor egy ikont látunk, az nem úgy hat ránk, mint bármilyen más kép. Ha van is érzelmi hatása, annál sokkal mélyebben érint, vele együtt az értelemre, sőt az akaratra is hatással bír.

Persze, egy más jellegű műalkotás, egy igazi művész által megalkotott kép is rengeteg gondolatot ébreszt bennünk, ám ezek többnyire szubjektív gondolatok, melyek a művésztől és az alkotást szemlélőtől származnak. Az ikonon keresztül azonban az Egyház tudatosan akar hatni az értelemre, tanítani akar, mintegy előadásként tárja fel azokat a teológiai igazságokat, amelyeket hordoznia kell az adott ikonnak.

Tehát amikor ikonokkal körül vesszük magunkat akár a templomban, akár otthonunkban vagy másutt, például intézményeinkben, talán magunk sem gondoljuk, hogy ezeknek micsoda formáló ereje, milyen erős átalakító hatása van. Ráadásul az ikont nemcsak szemléljük, hanem meg is hajlunk előtte, leborulásokat végzünk az ikon előtt, megcsókoljuk azt. Így teljesen beengedjük a saját életterünkbe azt a kinyilatkoztatott tanítást, amit az Egyház azon az ikonon keresztül adni akar. Ezt a tanítást egészen mélyen, a többi érzékszervünkön keresztül is magunkévá tesszük. Erre vezet bennünket a keleti egyház vallási gyakorlata.

Milyen kedves látni azt, amikor a kisgyermek is úgy veti a keresztet, ahogy a nagyoktól látja, legalábbis igyekszik azt követni, vagy amikor ő is csókolja az ikonokat. Egészen beszédes, amikor a diakónus vagy a pap gyermeke kendőt vesz, terít palást gyanánt, és valamelyik láncos játékkal ő is tömjénezik. Persze, erre más családokban is láttam példát. Apró, de nem elhanyagolható jele ez annak, hogy a gyermek magától értetődően átveszi a látott viselkedést. Nem is kell tanítani imádkozni, imádságos közegeben a gyermekek magukba szívják az egyházi ismeretet.

Tehát a templomi történések, a gyertyák, az ikonok világa nemcsak az értelmünket érinti, hanem fizikai valóságában mélyen belép az életünkbe úgy, hogy azt sokszor észre sem vesszük.

A járvány idején a megszorítások eredményeként megfosztattunk attól, hogy a templom a maga természete szerint lehessen jelen az életünkben. Sok esetben be is vettük a keresztet, az ikonokat a templom közepéről, nehogy megcsókolják a hívek. Ezzel azonban jelentősen megcsonkult az egyházi gyakorlatunk, és az Istenhez való viszonyulásunk is. Legalábbis abban a formájában, ahogyan szüleinktől, őseinktől átvettük. Megfosztattunk a lelkünkre ható érintésektől. Mivel ez az érintés a tőlünk nyugatra lévő egyházaknál kevésbé hangsúlyos, náluk ennek elmaradása sem jelentett olyan súlyos megpróbáltatást, mint a keleti egyházakban.

Hogy ezeket az érzékeléseket nélkülöznünk kellett, ezt az érzelmeink is megszenvedik. Ahogyan említettük is: az érintés a lelkünkre is hatást

gyakorol. Amikor Máriapócsra vagyunk és megcsókoljuk a kegyképet ábrázoló ikont vagy a Mária könnyeit felfogó kendőcske ereklyetartóját, ez olyan gesztus, amely nem csak kifejezi az érzelmet, de növeli, fokozza is azokat. A csóknak kiemelt szerepe van az érzelmi kifejezők sorában. Csak olyan emberekkel szoktuk ezt tenni, akiket a legjobban szeretünk. Az ajkunkkal érintés, miként a szeretteinkkel való kézfogás, ölelés, érzelmet kelt bennünk. A csók tehát a hódolaton túl az Isten iránti szeretetnek a kifejezése. Ha hosszú időn át nem mehetünk oda megcsókolni az ikont, óriási hiányosságot élünk meg az Istennel való szeretetkapcsolatunkban.

Ebben a szűkebbre szabott lehetőségi körben egyházunk persze keresi a lehetséges megoldásokat. A szertartások közvetítése a világhálón keresztül valamennyit mégiscsak elvisz az otthonokba. Csak hát kétdimenzióssá válik az, ami addig nem is három, hanem összetett hatása miatt inkább négydimenziós élmény volt. Nagyon ellaposodik a szertartásokba való bekapcsolódásunk, ha csupán a képernyőn keresztül lehet belekóstolni abba a teljességbe, ami ott, a templomban megmutatkozik. Mi lesz ennek a következménye? Vajon ellaposodik az egyházi életünk, ha beszűkülünk erre a kétdimenziós képernyőre? Hosszú távon mindenképpen fennáll ennek a veszélye.

Ez is okozta, hogy mi, görögkatolikus püspökök, az utolsók között voltunk, akik a templomainkban bevezettük a korlátozásokat. Igen nehezen szántuk rá magunkat. S akkor is csak a lehető legkisebb mértékben. Amennyire csak lehetett, igyekeztünk keresni a módját, hogy az érintés, a találkozás, az érzékelés ne tűnjön el teljesen az életünkből. Hogy ezek után mi lesz, nem tudhatjuk. Ha hosszú távon így maradnak a korlátozások, ha a keleti világunknak ezeket a sajátosságait el kellene hagynunk, annak nagyon súlyos következményei lehetnek.

Azonban ezen okfejtésből, s az itt vázolt súlyos hátrányokból, amelyeket a világvilágjárás okozott, igen fontos tanulságot is kibonthatunk. Kiderült tehát, talán ebben a helyzetben még élesebben rajzolódott ki, hogy mennyire fontos nekünk az érintés, az érzékelés az Isten titkainak megértésében, a vele való érzelmi viszonyunkban. Egyáltalán nem mindegy tehát, hogy mi történik velünk a templomban, az imádságainkban, mi történik velünk a szertartásainkon. Nem mindegy, hogyan imádkozunk, hogyan viszonyulunk az imához, az énekekhez és a szertartásokhoz.

Egy példával szeretném ezt megvilágítani, egy nem éppen vonzó példával. Egyik alkalommal ökumenikus istentiszteletre készültünk. Igyekez-

tünk megbeszélni a részleteket, a bevonulást, a sorrendet, az elhelyezkedést. A helyi előljáró azonban lehűtött minket: „Mindegy, hogy megyünk be, csak az a fontos, hogy senki ne üljön két szék közé.” Ezzel a tréfával jelezte, hogy a bevonulás módjának semmi jelentősége nincsen. Van ebben valami, hiszen nem ez a lényeg. Ez igaz. Ám a templomban lévő embereknek mégsem mindegy, hogy mit látnak, milyen élmény vezet be az imádságukat. A szertartás minősége lesz más, ha egy szép bevonulás indítja el annak rendjét. Ma sokan mondják, hogy túlzásba vesszük ezeket a lényegtelen elemeket, főleg mi, keleti rítusúak. A 21. században már sokkal lazábban kell vennünk a külsőségeket. Én azonban azt mondom, hogy a legapróbb mozzanatok is erősen hatnak az érzelmeinkre, áttételesen pedig az értelmünkre is. Még ha nem is mindig tudjuk, hogy milyen módon. Meggyőződésem, hogy nagyon is fontos, hogyan építjük az egyházi életünket, hogyan szólnak az énekeink, hogyan folynak a szertartások. Hitünk szempontjából egyáltalán nem lényegtelen, hogy hol helyezkednek el az ikonok, milyen rendben, hogyan tömjénezzük meg őket, hogyan gyújtunk gyertyát előttünk, stb.

Isten gondviselése folytán az előttünk álló esztendő jelentős változásokat hoz metropolióánkban. Mind a három székesegyházunk hamarosan gyönyörű ikonokkal lesz ékesítve. Rendkívül fontos, hogy ezek az ikonok hogyan helyezkednek el, milyen azoknak egymáshoz való viszonya, hiszen mint láttuk, nagyon erősen hatnak ránk. S természetesen roppant fontos az is, hogy ezen ikonok világában hogyan folynak a szertartások, rendjükben, szépségükben hogyan igazodnak ehhez az ikonográfiához. Persze, a székesegyházak csak mintát adnak, annak értékes rendjét minden templomunkban követnünk kell. A „jó lesz az úgy is” igénytelensége sokkal rombolóbb, mint gondolnánk. Ha ötletszerű összevisszaság uralkodik a templomunkban, akkor ugyanez ivódik bele a hitünkbe, az Istennel való kapcsolatunkba is. Hiába prédikálunk szépen, ha a tanítás környezete Istenhez és emberhez méltatlan. Nyilván megvan a helye a szabadságnak, a lazaságnak az életünkben – ezt én is vallom és gyakorlom. De amikor imádkozunk, amikor Isten színe elé állunk, s még inkább, amikor mások imádságát vezetjük, olyan cselekményeket végzünk, melyek másokra s kivált az Isten-kapcsolatukra hatnak. Ekkor óriásivá nő a fontossága annak, hogy milyen igényességgel történik mindez. Szörnyű felelőtlenség a gondosság helyett egyéni ötletekre hagyatkozni, a lelkeket henye pontatlansággal összezavarni.

Ez az elhúzódó járvány, az ebből fakadó súlyos egészségügyi helyzet sok mindentől megfosztott és továbbra is megfoszthat bennünket. Gondoljuk végig ennek következményeit, mérjük föl és tanuljunk belőle! De ne csak a veszteségeket lássuk! Lássuk meg azt is, milyen áldás fakadhat ebből a megpróbáltatásból! Hiszem, hogy van mondanivalónk a katolikus egyháznak és az egész egyetemes egyháznak, a magyar, sőt, az európai társadalomnak is. Mi így tudjuk megélni az istenkapcsolatunkat, ezt örököltük őseinktől, akiknek – lássuk be – még fontosabbak voltak ezek a dolgok, mint ma nekünk. Ne féljünk attól, hogy visszatérjünk ezekhez az ősi értékekhez! Induljunk ezek nyomába, kutassuk ezek gyökereit, a magunk gyökereit és tanuljunk ezekből! Sok olyan dolog van, amit kiaknázhattunk, megismerhetünk, és amit tovább is kell adnunk.

Amennyiben igaz az előadás elején elhangzott állítás, hogy mi az „érintés egyháza” vagyunk, azaz nálunk az érzékelésnek kiemelt szerepe van, akkor ennek tudatosítása még jobban megérteti velünk a járvány miatti megszorítások okozta hiányainkat. Még tudatosabbá válik, hogy mit veszítünk, mit veszíthetünk. De a törekvésünk ne csupán a rendkívüli helyzetre szorítkozzék, ne csak arra, hogy az átmeneti időt hogyan töltsük. Nézzünk jóval távolabbra, gyermekeink, unokáink hitére, vallásosságára, imaéletére! A most megszenvedett hiányok késztesse nek még nagyobb igényességre! Amit most megtapasztaltunk, annak messze ható tanulságát adjuk tovább az utánunk következőknek. Ha szép templomokat hagyunk rájuk, akkor adjuk tovább ezekkel együtt az őseinktől ránk hagyott mély, tartalmas, szívünket-lelkünket, értelmünket, érzelmeinket átjáró hitéletet! Építsünk tovább ezekre az ősi kincsekre, értékekre, hiszen ez van ránk bízva! Építeni: ezt várja el tőlünk az Egyház, ezt tegyük – a járvány miatt és a járvány után – még nagyobb tudatossággal és még nagyobb igényességgel.

Köszönöm a figyelmet!

KÜHRNER ÉVA

SZAGKHF

A tudomány különleges szentélye, a SZAGKHF könyvtára

A Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola (SZAGKHF) könyvtáráról már sokszor elhangzottak méltató szavak és publikációk sora is ráirányította a figyelmet erre az egyedülálló gyűjteményre, melyet a Nyíregyháza Városi Értéktár 2018-ban a helyi értékek sorába emelt.

A több mint hét évtizedes bibliotéka egyaránt reprezentálja a múltat, a jelent és a jövőt. Közel hetvenezres állományának, mely 2020. 12. 31-én 68.188 darabot számlált, különlegessége gyűjteményében rejlik. Régi kiadványokat tartalmazó muzeális része a görögkatolikus múlt, a magyar kulturális örökség megőrzését és kutatását szolgálja, modern anyaga pedig a főiskolai oktatást segíti, a felsőoktatási könyvtáraktól megkívtant 21. századi szolgáltatások segítségével.

E különleges szentélyt mely több, mint egy puszta gyűjtemény, a könyvtáros szemszögéből szeretném bemutatni.

A könyvtár egy komplex intézmény, melynek feladata a gyűjtés (állománygyarapítás), a megőrzés (tárolás, állagmegőrzés), a dokumentumok formai (katalogizálás) és tartalmi (osztályozás) feltárása, amely a használat (helyben használat, kölcsönzés, könyvtárközi kölcsönzés stb.) érdekében alapvető fontosságú, hiszen e nélkül megtalálhatatlan lenne egy könyv vagy cikk. Emellett minden könyvtár egy olyan nagy rendszer tagja, amely az együttműködés révén, kölcsönösségi alapon számos lehetőséget rejt magában a könyvtári munka minden területén.

A könyvtári rendszer

A hazai könyvtárak különböző könyvtártípusokból álló rendszert alkotnak, melynek működését törvény szabályozza.¹ Ennek a rendszernek része könyvtárunk is.

1 1997. évi CXL törvény a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről

A legkiterjedtebb könyvtártípus a településeken működő közkönyvtárak csoportja, mely az ott lakók igényeit hivatott kielégíteni. A különböző szintű közoktatási intézményekben – az óvodától a középiskoláig – található az iskolai könyvtárak. A felsőoktatásban tanulókat, oktatókat, kutatókat szolgálják a felsőoktatási könyvtárak, melyek az oktatott szakterület irodalmát mélységében gyűjtik, így szakkönyvtáraknak is tekinthetők. Számos szakkönyvtár létezik azonban a felsőoktatási intézményektől függetlenül is. Legjelentősebbek a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) hálózata vagy az országos és kisebb kutatóhelyi szakkönyvtárak. A szakkönyvtárak sajátos tagjai a teológiai irodalmat gyűjtő egyházi könyvtárak. Az informatika térhódításával kialakult az elektronikus könyvtárak csoportja is, amely virtuális gyűjteményként távoli hozzáférést tesz lehetővé a digitalizált dokumentumállományhoz. Mindennek a rendszernek a csúcsa a gróf Széchényi Ferenc által 1802-ben alapított Országos Széchényi Könyvtár (OSZK), mely nemzeti könyvtárként – ma már a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtárával (DEENK) közösen – az ellátás csúcshintézménye(i).

A SZAGKHF könyvtára a fenti tipizálás alapján több típusba is sorolható

- Szakkönyvtár, mely a teológia, különös tekintettel a keleti egyházakra vonatkozó ismeretkör irodalmát gyűjti és szolgáltatja
- Felsőoktatási könyvtár, mely a fenntartó felsőoktatási intézmény küldetésével, céljaival, filozófiájával összhangban gyarapítja állományát és építi szolgáltatásait, kiszolgálva az oktatás igényeit.

A felsőoktatási szakkönyvtári jelleg azt jelenti, hogy a gyűjtőkörünkhöz tartozó dokumentumokat hordozóra való tekintet nélkül gyűjtenünk kell. Így a hagyományos nyomtatott könyvek és periodikák mellett kéziratokat (pl. szakdolgozatok), audiovizuális anyagokat (pl. dia), aprónyomtatványokat, de digitalizált információhordozókat (e-book) is találunk állományunkban. Jellemző még a felsőoktatási és szakkönyvtári körre az informatika széleskörű használata a feldolgozástól az információszerzésig, valamint a szabadon elérhető mellett az előfizetéshez kötött elektronikus adatbázisok és digitalizált források igénybevétele. Könyvtárunk ezen a területen fejlődik. Első jelentős eredmény a most megújuló honlap, mely elektronikus könyvtári menüjében összegyűjtött teljes szövegű tartalmival hatalmas tudásanyaghoz juttatja hozzá a használókat.

Könyvtárunk számára, mint minden más könyvtár számára is, előnyt, erőt, hatékonyságot és minőségibb olvasói ellátást jelent a könyvtári rendszerhez való tartozás a hozzáférés kiszélesítése által, melynek előnyeit számos területen élvezhetjük. Lássunk erre néhány példát!

A gyarapítás során az egyházi könyvtárak körén belül, de akár lokálisan a helyi közgyűjteményektől is könnyen beszerezhetőek olyan intézményi kiadásban megjelenő művek, amelyek nem kerülnek kereskedelmi forgalomba. Ezek csere vagy ajándék példányként juthatnak el a könyvtárba. Ugyancsak az állománygyarapítást szolgálják a könyvtári levelezőlistákon közzétett fölőspéldányok, melyek jó alapot jelentenek pl. a periodika- vagy sorozati hiányok kiegészítésére.

A feltárás során segítséget jelenthet adott esetben, egy komplikált könyvészeti adatot tartalmazó kötet feltárásakor egy validált rekord átvétele valamelyik nagy központi katalógusból. Azonban nem csak segítséget kaphatunk alkalmanként, hanem mi magunk is adunk a rendszer egészének.

Részt veszünk több hazai adatbázis építésében. Könyvtárunk Corvina típusú elektronikus katalógusában teljesen feltárt dokumentumállománya rekordjait integrálja az Egyházi Könyvtárak Egyesülése (EKE) által létrehozott UNITAS nevű adatbázis (<https://www.unitas.hu/>). A kurrens és muzeális periodikák analitikus – cikk szintű – feldolgozása pedig a MATARKA (MAgyar folyóiratok TARTalomjegyzékeinek KEReshető ADatbázisa) adatbázisban történik meg (<https://matarka.hu/>).

A kulturális örökség védelméről szóló törvény² alapján, muzeális állományunkat kötelesek vagyunk bejelenteni az OSZK-nak, mely a muzeális könyvtári dokumentumok nyilvántartására épülő „Bibliotheca vetus Hungariae” adatbázisában nyilvántartja és a világ számára láthatóvá teszi gyűjteményünk régi darabjainak adatait is.

Mindezek az együttműködésben megvalósuló hatalmas adatbázisok azt eredményezik, hogy állományunk országosan (de világ szinten) is ismertté válik. Ez egyben magyarázata annak is, hogy hogyan találunk meg dokumentumkéréseikkel az ország távoli zugából is könyvtárosok és privát személyek egyaránt.

2 2001. évi LXIV. Törvény a kulturális örökség védelméről

A gyűjtemény

A muzeális gyűjtemény

A dokumentumállomány különösen értékes része a muzeális gyűjtemény melynek darabszáma 2020. 12. 31-én 2.003 egység volt és mely megyénk egyetlen ősnymtatványát is őrzi. A szépen restaurált, 1481-ben Nürnbergben Anton Koberger nyomdájában készült, Duns Scotus, Johannes „Quaestiones in quatuor libros sententiarum” című mű egykori tulajdonosa a pócsi monostor könyvtára volt.³ A legrégebb latin nyelvű könyv mellett harminc körül mozog a könyvészeti antikva korszakban, 1501-1600 között keletkezett kötetek száma. Legnagyobb arányban az 1601-1850 között készült úgynevezett régi könyvek sorakoznak a polcokon. Többségük latin nyelven íródott, de e régi állomány negyede egyházi szláv cirill betűkkel papírra vetett mű. Számos egyházi szláv kézirat mellett az első teljes cirill betűs, 1581-ben nyomtatott Osztrogi biblia két példánya is megtalálható a polcokon. Golub Xénia, aki legutóbb szakértelemmel vizsgálta meg ezt a szláv gyűjteményi részt, országos jelentőségűnek és nemzetközileg is figyelemre méltónak minősítette a kollekción.⁴

A görögkatolikus múlt fontos emlékei olyan 1851-1920 között Magyarországon kiadott művek is, mint az első magyar nyelvű görögkatolikus imádságos és énekeskönyvek, közöttük például az 1868-ban nyomtatott „Ó-hitű imádságos és énekeskönyv” Roskovics Ignác fordításában, vagy az 1892-es, Danilovics János által magyarra átültetett „Görögszertartású általános egyházi énekkönyv a hozzávaló imákkal”. Ez a gyűjteményi rész őrzi az egyházi élet jelentősebb momentumairól beszámoló olyan köteteket is, mint az „Emlékkönyv a gör. szert. katolikus magyarok római zarándoklatáról” 1901-ből, vagy a Szabó Jenő összeállításában 1913-ban megjelent „A görög-katholikus magyarság utolsó kálvária útja” című kiadvány.

Könyvtárunkban található az ország legteljesebb hungarikumnak⁵ tekinthető görögkatolikus periodika kollekcója. A folyóiratok megőrzése

3 A kötetről bővebben: Kührner Éva: Egy ősnymtatványról a SZAGKHF könyvtárának köteteképe kapcsán. *Athanasiana*, 44. (2017) 202-210.

4 Golub Xénia: Szláv kéziratok és régi nyomtatványok katalógusrevíziója a nyíregyházi Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola könyvtárában. *Athanasiana*, 38. (2014.) 143-154.

5 Hungarikumnak tekintjük azokat a dokumentumokat, amelyek Magyarország mindenkori területén bármely nyelven, az országon kívül magyar nyelven, magyar, illetve magyarországi szerzőtől bárhol, bármilyen nyelven jelentek meg és tartalmukban magyar, illetve magyarországi vonatkozásúak.

fontos feladata a közgyűjteményeknek, hiszen ezek hiteles képet adhatnak egykor élt személyek életéről, gyülekezetek mindennapjairól, ezért a kutatók számára nagy forrásértékkel bírnak. Állapotuk (sérülékeny alapanyaguk) és efemer jellegük (rövid életűek) miatt különösen védendőek ezek a régi, 1950 előtti görögkatolikus lapok, melyek közül a legjelentősebbek és leghiánytalanabbak repertorizálva megtalálhatók a MATARKA adatbázisban, sokuk digitalizálva minden érdeklődő számára elérhetővé vált a <https://byzantinohungarica.com/> oldalon.

Muzeális gyűjteményünk darabjait különös gondossággal, kutatási engedéllyel, csak helyben használhatják az olvasók.

A modern dokumentumgyűjtemény

A modern dokumentumgyűjtemény magyar nyelvű könyv és periodika anyaga a hallgatók munkáját segíti, míg az idegen nyelvűeket leginkább tanáraink és a kutatók forgatják. Ez utóbbi, külföldi eredetű teológiai kiadványok méltán keltik fel az ország legtávolabbi zugában munkálkodó kutatók figyelmét is.

Felvetődik a kérdés, honnan tudható, hogy milyen kincsek lapulnak a bibliotékánk polcain. Ezen a ponton érthető meg a könyvtárosok háttérben zajló, nem látványos, aprólékos feldolgozó munkájának jelentősége, mely során gondos szakértelemmel elektronikus katalógusba dolgozzák fel a kiadványokat. Ezek a katalógusrekordok aztán központi adatbázison keresztül (lásd. előbb) láthatóvá teszik ország-világ számára az egyes könyvtárak – köztük a SZAGKHF könyvtára – állományát, és a könyvtári rendszer könyvtárközi kölcsönzés nevű szolgáltatása révén lehetővé válik, hogy egy-egy kiválasztott dokumentum eljusson az olvasóhoz.

A könyvtár használata

A szolgáltatásokat elsősorban a főiskola oktatói, kutatói és hallgatói használják. A 2016-2020 között időszakban évente átlagosan 209 fő iratkozott be hozzánk, akik átlagban évi 1327 db dokumentumot kölcsönöztek, ami fejenként több mint 6 db.

A könyvtár használata azonban ettől jóval szélesebb körű, hiszen nem csak kölcsönözni, tanulni, kutatni, dolgozatra, vizsgára készülni, másolatot (fénymásolás, szkennelés) készíttetni lehet az olvasóteremben, hanem

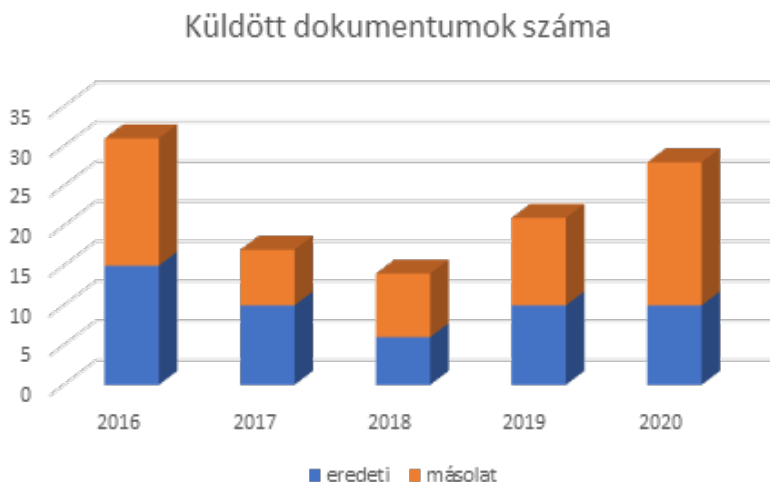
lehet használni a könyvtárat távolról az informatikai eszközök segítségével is. A vizsgált 5 éves időszakban évente átlagosan 54.649 alkalommal keresték fel a könyvtárat személyesen vagy távhasználat keretében az olvasók. Ez 250 éves munkanapot számolva, naponta 218 használat. A teljességhez hozzátartozik, hogy a honlapunkon keresztül nem csak beiratkozottak jutnak információhoz a gyűjteményről, hanem „házon kívüliek” is.

A muzeális gyűjtemény használata

Az intézmény egyedülálló muzeális állományát csak kutatási engedéllyel rendelkezők használhatják. A kutatók szám szerint nem jelentenek tömeget; 2016-2020 között összesen 11 alkalommal, 7 személy vett kézbe egy vagy akár több kiadványt, esetenként akár több napon keresztül vllatva a lapokat. 2016-2020 között összesen 46 régi könyv vagy kézirat fordult meg a kezeik között. Számukra nagyon fontos, hogy testközelből szemügyre vehessenek egy-egy több száz éves kincset, amelyet csak kellő körültekintéssel, helyben tehetnek meg. A muzeális állomány használói egy jól körülhatárolható körből kerülnek ki. Az említett időszakban a MTA-SZAGKHF Lendület Görögkatolikus Örökség Kutatócsoport két tagja, licencia dolgozatot író, levéltáros, lelkész, egyetemi tanár kereste fel gyűjteményünket kutatási szándékkal.

Könyvtárközi kölcsönzés

A könyvtár modern állományának nívós voltát jelzi a kölcsönzés egy különleges formája, a kölcsönösségen alapuló könyvtárközi kölcsönzés. Ennek során nem csak a mi olvasóink juthatnak hozzá egyszerűen és gyorsan nálunk hiányzó kiadványokhoz, hanem mi is küldünk más könyvtáraknak állományunkból darabokat. 2016-2020 közötti 5 évben átlagosan havonta 1-2 dokumentumot küldtünk az ország különböző könyvtárainak példányainkból, ami közvetett jele gyűjteményünk különleges összetételének is. (1. ábra)

1. ábra: Könyvtárközi kölcsönzéssel küldött dokumentumok száma

A más könyvtárak által tőlünk kért dokumentumok 42 %-a volt könyv és 58 %-a folyóiratcikk, vagy könyvrészlet. A kérések 56 %-a magyar nyelvű forrásra vonatkozott, míg 44 % külföldi, német, angol, olasz, latin és francia nyelvű kiadványokra. A dokumentumok 43 %-át küldtük el eredetiben postán, míg 57 %-ot digitális másolatként e-mailben. A digitális küldésnek előnyei vitathatatlanok, hiszen a gyorsaság mellett az állomány védelmét is szolgálják.

A kérésekre összességében jellemző volt, hogy vagy saját kiadványainkra vonatkoztak, köztük sok esetben folyóirataink cikkeire, vagy olyan külföldi kiadású dokumentumokra, melyek Magyarországon csak intézményünkben lelhetők fel. Elgondolkoztató viszont, hogy ezeket a más könyvtár olvasóinak kölcsönadott külföldről származó drága könyveket saját olvasóink még egyáltalán nem vették kézbe.

Gyűjteményünk erősségét mutatja a kéréseikkel bennünket felkereső jelentős egyházi és világi könyvtárak sora. A katolikus könyvtárak között teljesítettük kéréseit a Váci Egyházmegyei, a székesfehérvári Püspöki, a szombathelyi Egyházmegyei és az esztergomi Érseki Simor Könyvtárnak; a szerzetesi bibliotékák közül a Ciszterci Nővérek Boldogasszony Háza Monostora, a pannonhalmi Főapátság és a Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Könyvtárának. Kielégítettük igényeit a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Kari, az Eszterházy Károly Katolikus

Egyetem, a Gál Ferenc Egyetem, valamint a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola, az Apor Vilmos Katolikus Főiskola és a Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola Könyvtárának, valamint olyan egyéb katolikus intézményeknek is mint pl. Római Katolikus Egyházi Gyűjtemény Sárospatakról vagy az Országos Katolikus Gyűjteményi Központ.

Küldtünk dokumentumokat nem katolikus felekezethez tartozó könyvtáraknak is, pl. a Károli Gáspár Református Egyetemnek, a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtárának vagy az Evangélikus Országos Könyvtárnak.

Partnereink voltak olyan nagy országos szakkönyvtárak, mint pl. az OSZK, MTA Könyvtára, Országgyűlési Könyvtár, Országos Idegennyelvű Könyvtár, vagy nagy tudományegyetemi könyvtárak (ELTE, DEENK, Szegedi Egyetem), de megkeresett bennünket a Budapesti Gazdaságtudományi Egyetem, a Nyíregyházi Egyetem, és a Közép-Európai Egyetem (CEU) is. Míg az eddig felsorolt intézményeknek többnyire idegen nyelvű szakirodalom volt az igényük, a kérésükkel bennünket felkereső közművelődési könyvtárak inkább magyar nyelvű dokumentumokat kértek. Ezek sorában találjuk a környező megyék megyei könyvtárait Nyíregyházáról a Móricz Zsigmond-, Debrecenből a Méliusz Juhász Péter- és Miskolcra a II. Rákóczi Ferenc Megyei és Városi Könyvtárat valamint kisebb városi könyvtárakat is pl. Nagykállóból, Szentendréről, Bicskéről. Kielégítettük a kéréseit helyi szakkönyvtáraknak is, pl. a Jósza András Múzeum könyvtárának és a Kállay Rudolf Orvosi Könyvtárnak.

Ez a sokféle területről származó partneri igény jelzése annak is, hogy az általunk gyűjtött teológiai tematika iránt – különösen annak határterületi vonatkozásai esetén – az egyházi területen kívüli olvasók is érdeklődnek.

Új kihívások a könyvtárban

Távhasználat

A könyvtárakat is egyre inkább uraló informatika a falak virtualizálását okozta. Ma már ország-világ számára otthonról is elérhetővé válnak katalógusok és elektronikus tartalmak. A Covid járvány csak felerősítette ezt az igényt. Így könyvtárunkban is érzékelhető, hogy a személyes használat stagnálása esetleg kisebb csökkenése mellett, egyre növekszik a távhasználatok száma. (2. ábra)

2. ábra: A személyes és távhasználatok alakulása könyvtárunkban

Mindez szemléletváltást, technikai fejlesztést (honlap, dokumentum-digitalizálás stb.) kíván meg és újfajta feladatokat jelent a könyvtárosok számára is. Az elektronikus katalógusok építése, az elektronikus könyvtárak kialakítása, a portálok fejlesztése mellett fontos könyvtárosi feladat lett a használók képzése, az intézményi tudományos teljesítmények reprezentálása adatbázisok útján.

Használóképzés

Az előzőekben említett nagy központi katalógusok és adatbázisok óriási tudásbázist jelentenek a használók számára, akik innen szerezhetnek információt egy-egy dokumentum meglétéről és hollétéről. A könyvtár használóit – különösen a hiányos kompetenciájú hallgatókat – könyvtári szakemberek bevonásával kell megismertetni ezekkel a lehetőségekkel gyakorlatorientált, a mai információszerzési trendeket figyelembe vevő használóképzés keretében. Ma már nem elég egy felsőoktatási könyvtárban bemutatni hol van a könyvtár, és felsorolni esetleg megmagyarázni annak szolgáltatásait, hanem meg kell tanítani a használókat a hatalmas információhalmazban való eligazodásra és a rájuk zúduló információtömegben

fellelhető információk minőségi szelektálására. Meg kell ismertetni a használókkal azokat a speciális, csak bizonyos feltételekkel elérhető, de minőségi tartalmakat közlő adatbázisokat (ATLA, ADT stb.), melyek használata a színvonalas tanulás és kutatómunka alapjai.

Tudománymenedzselés

A szakkönyvtárak másik fontos és újszerű feladata napjainkban a tudománymenedzselés. Régen is fontos volt, de ma, amikor pályázati támogatások múlhatnak rajta, pontosan kell dokumentálni a tudományos intézmények munkatársainak publikációs teljesítményét. Ennek segítői, sokszor gyakorlati kivitelezői a könyvtárosok, akik saját építésű és központi adatbázisokba viszik be dolgozóik publikációinak, előadásainak adatait. Főiskolánk közel 30 dolgozójának és ezen kívül a Lendület Kutatócsoport jó néhány kutatójának publikációs adatait dolgozza fel a MTA Magyar Tudományos Művek Tára (MTMT) nevű adatbázisába az intézményi MTMT adminisztrátor kolléganő. Az előadások adatait a főiskola saját adatbázisa tartja nyilván.

Összegzés

A modern menedzsment eszközeit kölcsönözve elmondható, hogy könyvtárunk sok-sok erősséggel bír, melyek között kiemelkedő helyet foglal el kiváló gyűjteményünk. Az esetleges hiányosságok folyamatos korrigálása – mely új feladatok, szolgáltatások megjelenését hozza magával – szükséges annak érdekében, hogy könyvtárunk is hozzájárulhasson az oktatás és kutatás igényeinek teljesítése révén az intézmény küldetésének megvalósításához, a képzés színvonalának emeléséhez.

Mint a magyar könyvtári rendszer tagjai, számolnunk kell azzal is, hogy hazánk egyetlen görögkatolikus felsőoktatási intézményének gyűjteményeként szolgáltatásaink egyre inkább túlnyúlnak az intézmény falain, és egyre nagyobb mértékben láthatunk el a jövőben már-már országos szakkönyvtári feladatokat is.

Fontos küldetésünk, hogy egyedülálló muzeális dokumentum gyűjteményünket tovább gyarapítva, a hiányok tudatos begyűjtésével (főleg periodikák) és megóvásával áthagyományozzuk a görögkatolikus múlt és a magyar kultúra írott emlékeit a jövő nemzedékek számára.

TEOLÓGIAI SZEKCIÓ

GYURKOVICS MIKLÓS

SZAGKHF

A krízis teológiai értelmezése a kereszténység hajnalán

A tanulmány a NKFIH OTKA K 138280 számú pályázat támogatásával készült.

Zűrzavarban tisztán látni

Az olasz matematikus, Paolo Zellini, amikor a racionális számítás elveit a végtelen függvényében magyarázta, olvasóinak a figyelmét a görög mitológiai személy, Próteusz, a tenger istene felé fordította.¹ Az elbeszélések szerint Próteusz egy a halandók számára nehezen „megragadható” alakváltoztató istenség, ő azonban a kuszának tűnő jelenben is tisztán eligazodik, valamint a jövőt is előre látja.² Homérosz története szerint, mikor Meneláosz Pháros szigetén vesztegelt és sehogy sem tudott onnan tovább haladni, azt tanácsolta neki Eidotheé, hogy csellel fogja el saját „nemmúló” apját, Próteuszt, és ő majd e kényszerítésre nem csak azt mondja el, hogy a zavaros tenger fogságából hogyan tud kimenekülni, hanem a jelen és a jövő eseményeibe is beavatja Meneláoszt (*Odüsszeia* IV.). Így Meneláosz még három emberével együtt fókabőrbe bújva teperte le Próteuszt, aki mit sem sejtve a fókák közé számította az ő rá vadászókat. Próteusz ekkor folyamatosan más és más alakot öltött, amikor azonban maga is összezavarodott, foglyul ejtették. Zellini Próteuszra történő utalása a számításokat végző emberre mutat rá, aki a már egy meglévő adathoz, számhoz viszonyítva számításba veszi jelenét, összegzi a múltját, hogy e viszonyítások által tervezze a beláthatatlan jövőjét is. Olyan, viszonyításokra alapozott számítás ez, ami, ha

¹ Paolo Zellini, *Numero e Logos*, Biblioteca Scientifica 47, Adelphi, Milano 2011, 13-38.

² Próteuszról vö: HOMÉROSZ, *Odüsszeia* IV; HORATIUS, *Ódák* I,2; OVIDIUS, *Metamorphoses* VIII; VERGILIUS, *Aeneis* XI.

egy részletében is megbomlik, akkor a jelenről és a jövőről alkotott kép is összeomlik. Egyszerűen mondvá: nem jön be az ember számítása. Ezért azt is mondhatjuk, hogy korunk értelmezésében Próteusz alakja a krízis emb-lémája is lehet. Próteusz történetében a már korábban meglévő racionális képlet és a valóság kontrasztja oly dramatikusan ütközik egymással, hogy e konfliktus következtében a jelen kontrolálhatatlanná válik.

Elgondolkodtató, hogy a Krisztus keresztelését ábrázoló bizánci ikonokra gyakran Krisztus alakja mellé a Jordán folyóba egy férfi mitológiai alakot festenek. Ezen ábrázolásnak akár még azt az üzenetet is tulajdoníthatjuk, hogy Krisztus uralkodik a külső zűrzavar látszatát keltő erők felett.³ Ezért az, aki Krisztusba merítkezik, vagy jobban mondvá Krisztussal tölti be saját szellemét és Krisztusba öltözködik, tisztábban láthatja a jelent, kiszámíthatóvá válik számára a jövő is. Tehát a Krisztus megkeresztelését ábrázoló ikon üzenetéhez hozzátartozik az a meglátás is, miszerint Krisztus személye az az abszolút bizonyosság és alap, akihez, ha a keresztyén az egész életét viszonyítja (számítja), akkor még a zűrzavar örvényében is helyesen tud dönteni.

A keresztyénség látszólagos bizonytalansága

Az első három században a többségében nem keresztyén társadalom ölelésében élő keresztyének gyakran kiszámíthatatlannak tarthatták a jövőjüket, mivel a váltakozó politikai erők „szeszélyétől” vagy éppen „ravasz-ságától” függött a sorsuk. Leonardo Lugaresi a keresztyénség e törekeny állapotáról kifejtette,⁴ hogy az első három században a római birodalom területén élő keresztyének száma valóban csekély volt, földrajzi térségek tekintetében pedig szinte random módon éltek.⁵ Azonban, az olasz tudós

3 A széles körben elterjedt ábrázolási forma szerint az ikonon látható férfi-alak a Jordánt személyesíti meg, a női alak pedig a tengert. Ez az ábrázolási forma a Zsolt 114,3 értelmezésére utal: A tenger meglátta és elfutott, a Jordán visszafelé vette útját.

4 LEONARDO LUGARES, „Vivere da cristiani in un mondo non cristiano: la proposta di Tertuliano”, in Angela Maria Mazzanti – Ilaria Vigorelli (szerk.), *Krisis e cambiamento in età tar-doantica. Riflessi contemporanei*, Ricerche di ontologia relazionale, Studies Series, Roma 2017, 169-214; A görög szerzők szemszögéből: LEONARDO LUGARES, „Canto del Logos, dramma soteriologico e conoscenza di fede in Clemente Alessandrino”, in Roberto Radice – Alfredo Valvo (szerk.), *Dal logos dei Greci e dei Romani al logos di Dio. Ricordando Marta Sordi*, Milano 2011, 243-276.

5 A Római Birodalom keresztyénségéről: PETER BROWN, „Aspects of the Christianization of the Roman Aristocracy”, in *The Journal of Roman Studies* 51 (1961) 1-11; TIMOTHY D. BARNES,

arra is rámutatott, hogy a keresztények a kis számok törvénye ellenére sem szűntek meg létezni, bár az ellenük támadó erők dominanciájának a viszonyában ez a prognózis mindenképpen logikus lett volna. Hogy miért nem szűnt meg a kereszténység? A választ három részben fejthetjük ki:

- a) nem asszimilálódtak be a többségi társadalom kultúrájába,
- b) nem zárták ki magukat a társadalomból, tehát nem „szektásodtak el”,
- c) nem szándékoztak kivonulni, vagy kimenekülni a világból.⁶

E három megállapítás szociológiai logikája szinte minden más esetben szemben állna egymással, hiszen például csak az a csoport nem asszimilálódhat egy többségi társadalomba, aki radikálisan kizárja magát belőle. Azonban egy ilyen „elszigetelődött” kisebbségi csoport létezése idővel megszűnik. Így Lugaresi szerint az igazán izgalmas kérdés nem az, hogy a keresztények hogyan tudták meghódítani a Római Birodalmat, hanem inkább az, hogy hogyan voltak képesek keresztény módon élni, sőt növekedni egy nem keresztény társadalomban.⁷

Lugaresi a választ a krízisben látja, a krízisnek egy ma kevésbé ismert jelentésében.⁸ A krízis ebben az esetben az ítélethozatal, a pozitív értelem-

„Statistics and the Conversion of the Roman Aristocracy”, in *The Journal of the Roman Studies* 85 (1995), 135-147; AAVV, *L'egitto cristiano. Aspetti e problemi in età tardo-antica*, Studia Epemeridis Augustinianum 56, Roma 1997, 11-38; MANLIO SIMONETTI, *Il Vangelo e la storia. Il cristianesimo antico (secoli I-IV)*, Carocci, Roma 2010; Idem, *Antiochia cristiana (secoli I-III)*, Sussidi Patristici 19, Roma 2016.

6 Leonardo Lugaresi arra is rámutatott, hogy bár első látásra úgy tűnik, hogy a monasztikus mozgalmak célja az lehetett, hogy eltávolodjanak a világtól, mégis az igazság inkább az, hogy felkiáltójelként határolódtak el az elvilágiasodott keresztény életformától. Megfigyelhetjük, hogy a szerzetes egyénileg elhatárolódott a város világi életétől, azonban arra is ügyelt, hogy olyan közeli kapcsolatban maradjon a városban lakó keresztényekkel, hogy kritikája és intő élete még a világi keresztények számára is látható és hallható maradjon. Vö. LEONARDO LUGARESÍ, „Vivere da cristiani in un mondo non cristiano: la proposta di Tertulliano”, 175-177.

7 LEONARDO LUGARESÍ, „Vivere da cristiani in un mondo non cristiano: la proposta di Tertulliano”, 177.

8 A krízis fogalmának történelmi értelmezéséről Angela Maria Mazzanti írt Reinhart Koselleck és Carl Schmitt munkásságára hivatkozva. A krízis, mint jogi fogalom, a törvénykezésre és a döntésre utalt – az orvosi szaknyelvben pedig egy hosszantartó klinikai állapot beállítását jelezte - a betegség lezajlásának azt a fázisát, ahol eldől, hogy visszafordíthatatlanul jó vagy rossz irányba mutat a beteg sorsa. A 18. századtól kezdve a krízis jelentése több árnyalatban mutatkozik meg, és a hétköznapi társadalmi élet nyelvezetében is elterjedtté vált. E korszaktól fogva a krízis a történelem zajlásában beállt meghatározó stádiumot, egy egységes társadalmi állapot átmeneti fázisát, vagy éppen az események végidőbeli kimenetelének a szemléletét is jelentheti. Vö. ANGELA MARIA MAZZANTI, „Introduzione”, in ANGELA MARIA MAZZANTI (szerk.), *Crisi e rinnovamento tra mondo classico e cristianesimo antico*, Bononia University Press, Bologna 2015, 7-12; REINHART KOSELLECK, *Il vocabolario della modernità Progresso, crisi, utopia e altre storie di concetti* (C. Sandrelli olasz fordító), Il Mulino 2009; Idem, *Crisi. Per*

ben vett felszabadító ítélezést (κρίνω), az erkölcsi jó választását és a rossz elvetését is jelentheti.⁹ A krízis e kevésbé aktualizált üzenetét a következő szavakkal foglalhatnánk össze: a formaváltó kusza külső körülmények fogásából csak akkor szabadulhat az ember, ha egy biztos mércét bír önmagában. A mércét, a kritériumot, ami alapján a valóság felismerhetővé, sőt kategorizálhatóvá válhat. A keresztény emberben e mérce maga Krisztus.

Sokatmondó üzenetet hord magával az a meglátás, miszerint azért nem vált egy kimúlásra ítélt szektává a kereszténység, mert a krisztusi „krízis” nem engedheti meg, hogy egy rendszer megcsontosodjon. Sőt, a Krisztus személyéhez történő állandó viszonyítás a zárt rendszereket is meg tudja törni, méghozzá úgy, hogy az értékeit meghagyja, az elavult komponenseit pedig megújítja.¹⁰ Így épülhetett be a születendő „új világba” a „régii világ” értéke. A keresztények tehát a Jn 3,17-19 szavai szerint nem „elítélik” a világot, hanem életvitelükkel Krisztus megváltói tevékenységéhez csatlakoznak, mivel nem csak a külvilággal, hanem önmagukkal is folyamatos „reflexióban” élnek.¹¹ Így a keresztények nem saját arcukat, hanem Krisztus megváltói és gyógyítói arcát tükrözik a világban, és ennek az arcnak a „reflexiójában” a társadalom folyamatosan megújulhat.

Érdeemes figyelembe vennünk, hogy még a nagykonstantini fordulat után, a kereszténységre pozitív módon ható társadalmi folyamatok következtében sem tekintett magára a kereszténység úgy, mintha egy valóságos, a szó szoros értelmében vett politikai csoportosulás lenne.¹² Ennek az egyik nagyon is szembeűnő oka, hogy világi mércével mérve a kereszténység na-

un lessico della modernità, GENNARO IMBRIANO – SILVIA RODESCHINI (szerk.), Ombre Corte, Verona 2012 (Krise, Stuttgart, 1972-1992).

- 9 A κρίσις egy olyan természetű elválasztásra is utalhat, melyben a létrejött új állapot szemlélete válik hangsúlyossá. Részletes nyelvészeti elemzés: MORENO MORANI, „Il linguaggio della crisi fra mondo classico e cristianità dei primi secoli”, in ANGELA MARIA MAZZANTI (szerk.), *Crisi e rinnovamento tra mondo classico e cristianesimo antico*, 13-22.
- 10 Vö. AAVV, *Crisi e rinnovamento tra mondo classico e cristianesimo antico*, A. M. MAZZANTI (szerk.), Bononia University Press, Bologna 2015.
- 11 A krisztusi „ítélet” világosságot hoz a világba, a világosság pedig maga Krisztus, a megváltó. Vö. LEONARDO LUGARES, „An Deus de sola bonitate censendus sit. Qualche riflessione su ira divina e crisi dell'uomo in ambito patristico”, in ANGELA MARIA MAZZANTI (szerk.), *Crisi e rinnovamento tra mondo classico e cristianesimo antico*, 33-69, 34-39.
- 12 A negyedik századi kereszténység helyzetéről vö. MANLIO SIMONETTI, *Il Vangelo e la storia. Il cristianesimo antico (secoli I-IV)*, 192-200; 231-246. Simonetti rámutatott, hogy a negyedik század első évtizedeiben a kereszténység inkább keleten, mint nyugaton terjedt el. Azonban azt is kifejtette, hogy a helyi egyházak struktúrája és a klérus helyzetének a társadalmi pozíciója a harmadik század második felétől egyre szilárdabbá vált.

gyon is sokarcú jelenség volt: szegények és gazdagok, szabadok és rabszolgák, minden nemzet és nép gyermekei. Az ismeretlen szerzőtől származó *Diognétoszhoz írt levél* sorai juthatnak az eszünkbe, melyek szerint a keresztényeket sem területi, sem nyelvi szempontból, még faji szempontból sem lehetett megkülönböztetni a többi embertől. Miközben öntudatosan azt vallották magukról, hogy Isten maga plántálta és erősítette meg a szívükben a mennyei, szent tanítást. Ezen isteni kiváltság miatt azonban mégis „különbeknek” vallották magukat.¹³ Tehát a keresztények saját identitásuk meghatározásában fontosnak találták megemlíteni, hogy a világban való helyes eligazodás elősegítése végett Isten egy benső kritériumot ajándékozott nekik, ami alapján sajátos számításuk szerint rendszerezik és hozzák meg a döntéseiket.¹⁴

Arisztidész a második század derekán úgy tünteti fel a keresztényeket, mint azok, akik a legközelebb kerültek az igazság ismeretéhez (XV - XVI), és ennek az ismeretnek a fényében könnyen el tudják vetni a hazugságot.¹⁵ Egy olyan „új nép”, akiben „valami isteni” van (XVI). És mégis, e korai keresztény önértelmezések nem harsogó szupermenek klubjaként tüntetik fel magukat, hanem olyan hétköznapi férfiaknak és nőknek, akik szinte a visszahúzódo, szerény, családszerető életmódjukkal is erkölcsi reflexióra gerjesztik a többségi társadalmat. Egyszerűen mondva, a keresztények úgy hatoltak be felkiáltójelként a társadalomba, hogy gyakorlatilag nem csináltak semmi mást, mint hogy Krisztus tükrében nézték a világot, és tanítása szerint éltek meg a magán és a társadalmi életüket. Erről tanúskodnak Jusztinosznak a szavai is, aki az itacizmussal kiejtett *χρηστός* (*χρηστοί*) elnevezés értelmében a keresztényeket a világ „hasznosainak” nevezte (*IApol. IV,1*). Így e szójátékkal azt érzékeltette, hogy a keresztények nem kívülről élnek a Római Birodalomban, hanem hasznos polgártársakként együtt fáradoznak az uralkodókkal a közös jó, a béke megteremtésében.

13 *Levél Diognétoszhoz*, 5 - 7. és 9. Továbbá érdemes még idézni Tertullianus sorait: *Apologeticus* 38,3: „Nekünk, akik minden dicsőségre és méltóságra közömbösek vagyunk, nincs semmilyen szükségünk arra, hogy egy társadalmi párt tevékenységeként ismerjenek el minket, és semmi sem áll tőlünk távolabb, mint a politika. Csak egy államot ismerünk el, a világot!” Később azonban Tertullianus azt írta, hogy a kereszténység egy olyan imádságos gyülekezet, mely Isten körül csoportosul, és az uralkodókért, a miniszterekért, a tisztviselőkért és a világ stabilitásáért, politikai békéjéért imádkoznak, vö. *Apologeticus* 39,2.

14 *Levél Diognétoszhoz*, 7; vö. NAGY SZENT BASZILEIOSZ, *Homiliae in Hexaemeron* I, 3 (Isten a világ teremtője és igazságos bírója).

15 ARISZTIDÉSZ, *Apológia* (Ókeresztény Írók 8, 15-58); vö. EUSZEBIOSZ, *Egyháztörténelem* IV,3,3 (Ókori Keresztény Írók 3, 214).

Jusztinosz nyilvánvalóvá akarta tenni, hogy Krisztus tanítása szerint a keresztényeknek mindenkivel törődniük kell, és még az üldözések ellenére is mindenkit harag nélkül szolgálni akartak.¹⁶ Ezen öndefiníció szerint a kereszténység: nemzet, határok és társadalmi korlátok feletti jelenség (*1Apol.* XXV,1). A családszerető és élettisztelő keresztények egyik „szembetűnő” magatartása az volt, hogy a második században az idegenek gyermekeit is meg akarták védeni a korai elhalálozástól, a szexuális kizsákmányolástól.¹⁷ A gyermekek érdekében felszólaltak azon törvények ellen, amelyek engedélyezték, hogy torz neveléssel elferdítsék a gyermekek nemi identitását. Jusztinosz szóvá is tette, hogy a gyermekek kihasználását az uralkodók haszonlesésből elnézték, mivel „bért, vámot és adókat” szedhettek a „legalizált” szexuális üzérkedésekből (*1Apol.* XXVII; XXIX,1-3; *2Apol.* II,1-20). A keresztények és a pogány társadalom konfrontációjából született keresztényüldözést szinte beletörődően és egyben rendíthetetlenül így summázta Jusztinosz: „Nekünk, mivel az ilyen cselekedetektől tartózkodunk, ártani nem tudtok, de ártanak azok, akik mindezt teszik” (XXVII,4; vö. *2Apol.* XIII,1). Láthatjuk tehát, hogy a keresztények önértelmezése szerint saját identitásukat a világon belül határozták meg, mint a társadalom hasznos és gyógyító felkiáltójelét,¹⁸ akiknek a csendes hétköznapi élete is kritikus tud lenni, reflexióra tud ösztönözni (*Párbeszéd a zsidó Triphonnal* VII,13).¹⁹

Alexandriai Kelemen volt az első olyan gondolkodó, aki e keresztény önértelmező reflexiót a kor tudományosnak nevezhető nyelvezetével is meg tudta fogalmazni. Platón, Arisztotelész, a Sztoa, a Középső platonizmus és főleg Philón fogalmaival egy olyan keresztény erkölcsant mutatott be, melynek a központjában az „isteni Logoszt” önmagában hordó ember áll.²⁰ Az isteni Logosz így az a benső kritérium, eszme, számítási képlet

16 JUSZTINOSZ, *1Apológia* XII,1; XV,9 – Mt,5,44-46; Lk 6,27; XVI,1.

17 A családról és házasságról vö. ILARIA RAMELLI, „Il matrimonio cristiano in Clemente Alessandrino: Un confronto con la legislazione romana e gli stoici”, in *Il matrimonio dei cristiani: esegetica biblica e diritto romano. XXXVII Incontro di studiosi dell'antichità cristiana*, SEA 114, Roma 2008, 2009, 351-371; GYURKOVICS MIKLÓS, „La santa prole. Il frutto del matrimonio Cristiano nella teologia di Clemente di Alessandria”, in *Augustinianum* 58 (2018), 45-56.

18 Jusztinosz Krisztus gyógyító jellegű szenvedéséről írt: *2Apol.* VI,1-6; Tertullianus és Origenész pedig Istennek a megváltó szenvedéséről: TERTULLIANUS, *Adversus Marcionem* II,16,3; ORIGENÉSZ, *Hom. in Ezekiel* 6,6.

19 Jusztinosz meglátása szerint a Római Birodalomban hamis démonok akarták átvenni az emberi értelem irányítását: „A bűn az erények ruhájába öltözteti cselekedeteit ... a földhözragadt embereket rabszolgaságba dönti” (*2Apol.* XI).

20 Vö. SALVATORE LILLA, *Clement of Alexandria: A Study of Christian Platonism and Gnosticism*, Oxford 1971, 61-89. Alexandriai Kelemen erkölcsantáról és logosztanáról vö. JOHN BEHR,

és viszonyítási törvény, akivel folyamatos dialógusban állhat a keresztény, sőt Krisztus megtestesülése által az egész világ is dialogizálhat az „isteni kritériummal”²¹. Kelemen rámutatott, hogy a keresztésében az ember nem mágikus módon sajátítja el Isten Logoszát, tehát értelmezésünk szerint az „isteni kritériumot”, hanem az csak szellemi erőfeszítés árán sajátítható el.²² E meghatározás szerint a derék, erényes keresztény lelke nem csak önmagával, hanem az isteni Logossal is harmonikus (σὺμφωνος), benső egyetértésben él, így életének a megnyilvánulásai a Logossal is harmonizálódnak.²³ E kölcsönös istenkapcsolatnak köszönhetően, az úgynevezett „igaz gnosztikus” keresztény lelkét, mint napsugár járja át az isteni jelenlét. Ezen logika mentén még azt is szavakba önthette alexandriai mesterünk, hogy ily módon az ember Istent hordja önmagában, ugyanakkor az ember Isten által lesz „hordva”.²⁴ Tehát, szó szerint értve, a keresztény ember benső viszonyítási elve, kritériuma és törvénye a benne lévő isteni arc/ isteni Logosz, amivel azért „konfrontálódik”, hogy egyre jobban istenképűvé válhasson.²⁵ Ha pedig a társadalom oldaláról szemléljük ugyanezt a tanítását, akkor azt is mondhatjuk, hogy a keresztények életvitele által a társadalom az isteni Logossal harmonizálódhat és meg is világosodhat. Tehát a keresztények hétköznapi életvitele nem marad meddő a társadalom életében, hanem folyamatos reflexióra hívja azt.²⁶ A társadalom betegségeit gyógyító

Asceticism and Anthropology in Irenaeus and Clement, Oxford Early Christian Studies, Oxford 2000; MIKLÓS GYURKOVICS, „Il duplice Logos divino e umano. La teologia del Logos da Clemente di Alessandria a Fozio di Costantinopoli”, in *Eastern Theological Journal* 1 (2015) 99-134; MATYÁŠ HAVRDA, „Two Projects of Christian Ethics: Clement, Paed. I 1 and Strom. II 2, 4-6”, in *Vigiliae Christianae* 73/2 (2019) 121-137; KATHLEEN GIBBONS, *The Moral Psychology of Clement of Alexandria: Mosaic Philosophy*, *Studies in Philosophy and Theology in Late Antiquity*, London – New York 2017.

21 Vö. *Sztrómateisz* (= *Strom.*) I,176,1-178,2; VI,154,1-155,4.

22 *Strom.* I,28,1-34,4; VI,96,1-4; 99,1; VII,98,5-99,1.

23 *Paidagógosz* (= *Paed.*) I,102,2; I,102,4; III,35,2; *Strom.* IV,18,1.

24 *Strom.* VI,104,1-2

25 *Strom.* I,165,5; II,34,4; III,84,1; VII,64,4-7; 88,3-6; VII,100,1-4; VII,100,5.

26 Az Isten által megvilágosított keresztények bölcsessége egyszerre elméleti és gyakorlati is: *Strom.* I,178,1-2; II,24,1-5; IV,59,2. *Paed.* könyveiben Kelemen a hétköznapi életre utaló etikai tanácsait írja le: az ételek és italok fogyasztásáról (*Paed.* II,1-34); az edények használatáról (*Paed.* II,35-39); a vendégségekben való részvételtől (*Paed.* II,40-44); a nevetésről (*Paed.* II,45-48); a nyelv fékezéséről (*Paed.* II,49-52); a helyes önmegtartóztatásról (*Paed.* II,53-61); a koszorúk, az illatszerek és az ékszerek használatáról (*Paed.* II,118-129). Ezekkel az útmutatásokkal azt közölte Kelemen, hogy a keresztény minden tevékenységének az irányelve maga Krisztus: „Add, hogy parancsaid hűséges követői legyünk, a te képmásodra hasonlítsunk, és amennyire rajtunk áll, Téged, mint jószágos Istent, és ne mint kérlelhetetlen bírót ismerjünk meg” (Tóth Vencel fordítása, 331. old.).

gyógyszer az igaz kereszténység, a Krisztus által elsajátított szeretet, ami teljes egészében elveti a rosszat és tartózkodik minden gonosz cselekedettől.²⁷ Kelemen szinte döbbenetesen írja le, hogy bár a keresztények szeretetükkel Istenben gyökereznek, mégis e szeretet szabaddá tesz. Olyan szabaddá, hogy a keresztények nem ragadnak bele az üldözések által gerjesztett félelembe, hanem önkéntesen viselik el a jogoktól való megfosztást, a száműzetést, a vagyon elkobzását, sőt még a halált is.²⁸

Reflexiók korunk krízisére

Borúlátó vélemény, miszerint Európa embere a gazdasági, politikai, társadalmi és egészségügyi krízisei elől a passzivitásba és az elzárkózásba menekült, mivel valamilyen oknál fogva elhitte, hogy nincs elég ereje ahhoz, hogy az aktuális problémákon önmaga változtasson. Már Platón is, amikor elregélte a halott katona, Ér túlvilági történetét,²⁹ azt a felszabadító üzenetet öltöztette a mítosz köntösébe, miszerint mindenki önmaga választhatja ki, döntheti el saját sorsának a menetét.³⁰ A keresztény gondolkodók többek között azért ragaszkodtak Platón bölcséletéhez, mert benne ismerték fel azt a filozófiai eszmét, mely a hellén ember számára érthető módon fogalmazta meg az abszolút igazság bírásának a vágyát. A megoldás a helyes választásban, az értelem által vezérelt helyes ítéletben rejlik. Ennek fényében az abszolút igazságra és az igaz életre vágyó keresztények életüket Krisztushoz és a Szentháromságos Egy Istenhez,³¹ mint az igazság állandó kritériumához viszonyították.³²

A 2000-es évek krízisének az egyik legfájóbb sebe az igazság relativizmusa, mindez azért drámaian komoly probléma, mivel Próteusz módjára különböző alakot ölthet a „megtévesztés mestere”, hogy a folyamatos bi-

27 *Strom.* VII,18,2-19,3; VII,102,1-2.

28 *Strom.* IV,52,2-3.

29 PLATÓN, *Repubblica* X, 614b.

30 PLATÓN, *Repubblica* X, 617e „Nem egy démon választ magának titeket, hanem ti választjátok ki magatoknak a démont” (οὐχ ὑμᾶς δαίμων λήξεται, ἀλλ’ ὑμεῖς δαίμονα αἰρήσεσθε.) [...] Azé a felelősség, aki választ, Isten nem felelős (αἰτία ἐλομένου: θεὸς ἀναίτιος).

31 Giulio Maspero hasonló gondolatokat osztott meg Órigenész szentháromságtanát értelmezve: GIULIO MASPERO, „Metafisica ed esegesi patristica come risposta alla crisi”, in *Krisis e cambiamento in età tardoantica*, 263-296, 268-272.

32 NÜSSZAI GERGELY, *Refutatio Confessioni Eunomii* 5,8-6,1; GNO II, 314,19-26; *In canticum*, GNO VI, 107,9-108,4. GIULIO MASPERO, „Eresia e dogma: La crisi del pensiero di fronte all’evento”, in *Crisi e rinnovamento tra mondo classico e cristianesimo antico*, 71-86.

zonytalanság és zavargás állapotát tartsa fenn. A kereszténység hajnalán Jézus Krisztus földi élete, halála és feltámadása egy olyan félreértelmezhetetlen üzenettel célozta meg az emberiséget, aminek hallatán az választási lehetőségek elé lett állítva. Ez az abszolút és felszabadító igazság választásának a lehetősége, ami szemben áll a relativizmussal.

A keresztény hit választása és a mellette való kitartás együtt járhat a mártírsággal is, tehát a tanúságtétellel és az üldözések elszenvedésével is. Az első századi irodalmi forrásokból láthatjuk, hogy a krízis ilyen tragikus és végidőbeli értelmezéséhez az önvizsgálat és az önkritika is kapcsolódik. Vagyis egy sanyarú helyzet lehetőséget nyújt arra is, hogy a szenvedő felismerje mindazt, amitől el kell magát választania, aminek a bénító kötelekéből fel akar szabadulni, akár még áldozatok árán is.³³ Szemben ezzel a szemlélettel korunk szellemiségében a krízis fogalma sokkal inkább a bizonytalanságra, a kilátástalanságra, a tehetetlenségre, a választási lehetőség megszűnésére, vagy egyenesen az elkerülhetetlen végre utal.

Visszatérve a mítosz világához, amint láthattuk Próteusz alakváltoztató stratégiájával azokat az ellenfeleket volt képes leigázni, akik nem ismerték fel, hogy kivel is állnak szemben. A mítosz igazságához nem fér kétség: Az ember akkor válik gyengévé és megsebezhetővé, amikor zavarból kell döntéseket hoznia, és nincs alkalma „reflexióra”. Sőt, az is tény, hogy a bizonytalan és célt tévesztett ember könnyen manipulálható! Ezért érdemes még egyszer szempillantást vetnünk Krisztus megkeresztelkedésének az ikonjára, mely a Jordán folyó sodrásának az irányváltását is ábrázolja: az élet sodrása Krisztussal – Krisztus törvényeihez viszonyítva, a krisztusi döntéseket meghozva – radikálisan változik meg.

Az első századok keresztényei Krisztusban azt az imperatívuszt látták, akihez saját döntéseiknek az elvét számították, akinek az elvével nyilvánvalóbbá válik a jelen valósága, és kiszámíthatóbbá válhat a jövő is. Egy Szárdeszi Melitónnak tulajdonított szövegtöredék idézetével szeretnék tanúságot tenni a keresztény teológia iránymutató küldetéséről:

Urunk Jézus Krisztusról prédikálunk, hogy bizonyítsuk, hogy Ő a holtak nyugalma, az elveszettek megtalálója, világosság a sötétben lévőknek, a foglyok megmentője, a tévelygők vezetője, a szomorkodók menedéke, (az üldözöttek pásztora), az Egyház vőlegénye.

33 Maria Vittoria Cerutti, „Crisi e krisis nell’apocalittica giudaica”, in *Krisis e cambiamento in età tardoantica*, 58-71.

IVANCSÓ ISTVÁN

SZAGKHF

**„A levegő kedvező mérsékletéért, a föld terményeinek
bőségéért és békességes időkért könyörögünk az Úrhoz!”
– Felülről jövő segítség kérése környezetünk és világunk
megőrzése érdekében a görögkatolikus liturgia szövegei
alapján**

Bevezetés

Tomás Špidlík jezsuita szerzetes¹ méltán lett a 20. század utolsó harmadában a keleti lelkiségnek legkiválóbb és világhírű tudós professzora. Ezt a témát évtizedeken keresztül nemcsak kutatta, hanem tanította is a Pontificio Istituto Orientale keretei között. Oktatása folyamán kiemelte, könyvében is leírta,² hogy a kappadókiai atyák voltak az első igazán jelentős környezetvédők, akik csaknem ezerhétszáz évvel megelőzték a modernkori zöld pártiakat. Ugyanis ők teológiai alapokon tanítottak a teremtett világ megővéséről, amit Istentől ajándékba kapott az emberiség. Szentírási alapokról indulva bizonyára számos más atyát is fel lehet sorakoztatni a környezetvédők táborában.

¹ Tomás Špidlík 1919. december 17-én született Boskovicében, az akkori Csehszlovákiában (a mai Csehországban). Teológiai tanulmányait a brnói egyetem kezdte 1938-ban. A következő évben belépett a jezsuita noviciátusba, majd 1949. augusztus 22-én Maastrichtban pappá szentelték. Egy évvel később Firenzében fejezte be jezsuita képzési időszakát. A Vatikáni Rádió 1951-ben Špidlík atyát Rómába hívta, s a 2010. április 16-án bekövetkezett haláláig ott élt. Rendkívül gazdag teológiai szerző volt, számtalan könyve, írása, tanulmánya jelent meg főleg a keleti lelkiség területéről. Szent II. János Pál pápa 2003-ban bíborossá kreálta. Elismertségét jelezte, hogy 1995-ben ő vezette a pápa és a Római Kúria tisztviselői számára tartott nagyböjti lelkigyakorlat elmélgédeit. – Vö.

https://en.wikipedia.org/wiki/Tom%C3%A1%C5%A1_%C5%A0pidl%C3%ADk [letöltés: 2021. 10. 10.]

² Vö. TOMÁŠ ŠPIDLÍK, *La spiritualità dell’Oriente cristiano. Manuale sistematico*, Milano 1995, 121-123.

A bizánci egyház liturgiájában és liturgikus szövegeiben is számtalan helyen jelen van a teremtett világ megóvásának a fontossága. Ezekben a szövegekben azonban nem annyira tanítás található erről a témáról, hanem sokkal inkább felülről jövő segítség kérése – amint azt a címben is megfogalmaztuk.

A következőkben a görögkatolikus egyházunk Szent Liturgiájából és néhány egyéb szertartásából, liturgikus szövegeiből kíséreljük meg összegyűjteni és kielemezni azokat a helyeket és mondanivalókat, amelyek a környezetvédelemről, a világ megvédésről szólnak.

A Szent Liturgiában

Amikor a Szent Liturgiában imádkozunk – akár a hívek által hangosan énekelt, akár a pap által csendesen mondott részekben – a teremtett világunk fennmaradásáért, akkor ezt itt is szinte mindig kérő formában tesszük. Tehát a környezetvédelemre vonatkozó kifejezett tanítást, illetve felszólítást nem találunk a szövegekben. Ám Isten segítségül hívása mindennél fontosabb ahhoz, hogy világunk fennmaradjon: mind a „makrokozmosz”, tehát a földkerekség és az egész világegyetem, mind a „mikrokozmoszunk”, vagyis saját magunk és környezetünk. Eme felosztás alapján tekintjük át a Szent Liturgia szövegét.³

1. Ima világegyetemért

Kiindulási pontunk lehet, hogy Istenünk nemcsak teremtő, hanem mindenható Isten is, aki gondot visel az általa teremtett világra, annak minden részletére, az embert is beleértve. Ezért énekelheti a pap a Szent Liturgia első antifónája utáni kis ekténia fennhangjában: „tied a hatalom, tied az ország, az erő és a dicsőség, Atya és Fiú és Szentlélek, most és mindenkor s örökkön-örökké”.⁴ A mindenható Isten hatalmával és erejével

3 Elemzésünkhöz a Szent Liturgia hivatalos, folyamatos használatban lévő szövegét használjuk: *A görög szertartású katolikus egyház szent és isteni liturgiája a legszentebb áldozat bemutatását megelőző imákkal s isteni tiszteletekkel kiegészítve*, Nyíregyháza 1920, 110-156. (A továbbiakban: *Liturgikon*.) – Egyébként ebben a kötetben is található liturgikus naptár: „Az állandó ünnepek és szentek naptára”, 295-307.

4 *Liturgikon* (3. láb.), 113. – Némileg más formában pedig megtalálható a Miatyánk utáni papi fennhangban: „tied az ország, a hatalom és a dicsőség, Atya és Fiú és Szentlélek, most és mindenkor s örökkön-örökké”. Lásd *Liturgikon* (3. láb.), 148. Mivel a „szokásos kezdet” részét is képezi ez a formula, az egész liturgikus napot eltölti.

tud gondot viselni a teremtményére, hogy ezzel is megnyilvánuljon az ő dicsősége. Ehhez a gondolathoz csatlakozik a második antifóna hétköznapi énekelt második verse, mely zsoltárból⁵ való: „Mert ő erősítette meg a föld kerekességét, mely nem fog ingani”.⁶

A Gondviselő hatalmában bizakodva imádkozhatunk a nagy ekténiában⁷ „az egész világ békességéért”,⁸ majd még kétszer is imádkozhatjuk a további ekténiákban: „Jókat és hasznosakat lelkünknek és a világnak békességet kérjünk az Úrtól”. Előbb a Kerubének második része alatt imádkozott ekténiában⁹ tesszük, majd pedig a Miatyánk előtti ekténiában.¹⁰ Így kérjük a békességet az egész világ számára, ami az alapot jelenti a mi nyugalomunkhoz is. Még mindig a kérés szintjén maradva kérhetjük az odafentől jövő segítséget az életkörülményeinkhez. „A levegőnek kedvező mérsékletéért, a föld terményeinek bőségéért és békességes időkért könyörgjünk az Úrhoz”,¹¹ s jelen írásunk alcímében éppen ezt idéztük.

Az eddigiekben azt láttuk, hogy kérésekben fogalmazódik meg Liturgiánk szövegében a teremtett világra való figyelés, illetve a róla való gondoskodás. Ám ez nem kizárólagos. Igaz, hogy sokkal kisebb mértékben, de a felajánlásokban is jelen van a gondolat. Az anafórában a hierarchiáról való

5 Mai fordításban ez így hangzik: „Király az Úr, föntségbe öltözött. Föntségbe öltözött az Úr, hatalommal övezte fel magát” (Zsolt 93 /92/,1). – A szentírási idézeteket a *Szent István Társulat* által kiadott bibliafordításból vesszük, amikor nem liturgikus idézetként alkalmazzuk a szövegünkben: *Biblia*, Budapest 2005.

6 *Liturgikon* (3. láb.), 114.

7 A nagy ekténia – a benne lévő kérésekkel – annyira fontos imádságunk, hogy nemcsak a Szent Liturgiában, hanem a mindennapi szolozsma két nagy szertartásában, az alkonyati istentiszteletben és a reggeli istentiszteletben is jelen van. Lásd *Liturgikon* (3. láb.), 4-5., illetve 56., ahol utal az előbbi helyre. Ezen túl még sok egyéb, alkalmi vagy ritkábban vagy ritkán végzett szertartásunkban is megtalálható.

8 *Liturgikon* (3. láb.), 110. – A Liturgia eredeti görög szövege: „Υπὲρ τῆς εἰρήνης τοῦ σύμπαντος κόσμου”. Lásd Η θεία λειτουργία του αγίου πατρός ημων Ιωαννου του Χισοστομου – La divina liturgia del santo nostro padre Giovanni Crisostomo, Roma 1967, 46. (A továbbiakban: Λειτουργία.) A pap azért könyörög, „hogy mindnyájan elismerjek a mindenség közös Urát saját Uruknek: így tudatosítsák magukban, hogy a Teremtőnek gondja van minden alkotására. Ezért, ha valaki megfelelőképpen gondoskodik a Teremtő teremtményeiről”, ezzel megtiszteli őt. Lásd OROSZ LÁSZLÓ, *Nikolaosz Kabaszilasz liturgia-magyarázata* 12, Nyíregyháza 1996, 46. (A továbbiakban: *Kabaszilasz*.) A 61. láb.: Az ekténia itt szereplő könyörgésének görög szövegében az egész kozmosz békéjéről van szó, s ennek megfelelően szól a kommentár következő mondata is az egész természet védelme iránti felelősségről”.

9 *Liturgikon* (3. láb.), 128. – Ez ugyanígy jelen van a napi szolozsma nagy szertartásaiban is (lásd 7. láb.). Lásd *Liturgikon* (3. láb.), 11-12., illetve 67., ahol utalás történik az előbbi helyre.

10 *Liturgikon* (3. láb.), 147. Ennek elnevezése a kezdő szaváról: „mindenszentek” ekténiája.

11 *Liturgikon* (3. láb.), 110.

megemlékezés előtt a pap így imádkozik: „Felajánljuk még neked ezen okos és vértéküli szolgálatot az egész világegyetemért”.¹² Tehát az egész univerzumért! De a benne lakókért is!

Amikor pedig „az áldozópap jobbája veszi a diszkoszt, baljába a kelyhet s keresztbe tett karokkal felmutatja a szent testet és vért e szavak kíséretében: Tiedet a tiedből néked ajánljuk fel mindnyájunkért és minde nekért”,¹³ akkor a világból származó dolgokat – átlényegítve – ajánlja fel Istennek.¹⁴ Egyrészt minden emberről szól a szöveg, mert hiszen Isten „azt akarja, hogy minden ember üdvözljön és eljusson az igazság ismeretére” (1Tim 2,4). Másrészt pedig mindenről szól, mert hiszen „úgy szerette Isten a világot, hogy megszületett Fiát adta oda, hogy aki hisz benne, az el ne vesszen, hanem örökké éljen” (Jn 3,16). – Tehát leszögezhető, hogy ténylegesen az egész világról van itt szó. Jézus Krisztus megváltói tevékenysége az univerzumra, az egész teremtett világra kiterjed, mint ahogyan az Atya üdvözítő szándéka is.

Ezt még hangsúlyosabbá teszi az Eucharisztia alapítása szavainak elmondása előtti csendes papi ima, amelyben a pap szintén a világot említi: „ki világotad úgy szeretted, miképp megszületett Fiadat adtad, hogy mindaz, aki őbenne hisz, el ne vesszen, hanem örök élete legyen”.¹⁵ Az megszületett Fiú pedig „önmagát adta át a világ életéért”.¹⁶ – Egyébként ez a gondolat

12 *Liturgikon* (3. l.áb.), 143. – A Liturgia eredeti görög szövegében az „egész világegyetemért” így szerepel: „ὅπερ τῆς οἰκουμένης”. Lásd Λειτουργία (8. l.áb.), 114., tehát nem az „ember nélküli világ”, a κόσμος. – Az „okos szolgálat” szentírási helyét (Róm 12,2) itt ugyan nem jelzi a könyvünk, de korábban igen; lásd *Liturgikon* (3. l.áb.), 141. – A magyar nyelvű bibliafordítások többféleképpen adják ezt vissza: „szellemi hódolat” a Szent István Társulat fordításában; „ésszerű istentisztelet” a Káldi-Neovulgáta fordításban; „hozzátok illő istentisztelet” Simon Tamás László fordításában; „értelmes istentisztelet” a Békés-Dalos Újszövetség-fordításban; „okos istentisztelet”, a Magyar Bibliatársulat újfordításában és a Károli Gáspár revideált fordításban. – A kifejezés a Bazil-liturgiában is jelen van a Hiszekegy előtti csendes papi imában: „okos és vérontás nélküli” áldozat formájában. *Liturgikon* (3. l.áb.), 234.

13 *Liturgikon* (3. l.áb.), 137. – A Liturgia eredeti görög szövege: „κατὰ πάντα καὶ διὰ πάντα”. Lásd Λειτουργία (8. l.áb.), 106.

14 A római katolikus szentmisében a kenyeret és a bort ajánlja fel az átváltoztatás előtt a pap „mint a föld termését és az emberi munka gyümölcsét”, illetve „mint a szőlőtő termését és az emberi munka gyümölcsét”. Lásd *Misekönyv. A Magyar Katolikus Püspöki Kar megbízásából a hivatalos vatikáni kiadás alapján készült fordítás*, Budapest 1991, 380–381.

15 *Liturgikon* (3. l.áb.), 135. – Liturgikonunk ugyan nem hozza a szentírási helyet, de világos, hogy a Jn 3,16-ról van szó. – A Liturgia eredeti görög szövege: „ὁς τὸν κόσμον σου οὐτως ἠγάπησας”. Lásd Λειτουργία (8. l.áb.), 104.

16 *Liturgikon* (3. l.áb.), 135. – A Liturgia eredeti görög szövege: „ὅπερ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς”. Lásd Λειτουργία (8. l.áb.), 104.

található meg már az előkészületi szertartásban, ahol a pap, miközben a diszkoszon elhelyezett Bárányon szúrást ejt a szent lándzsával, „Feláldoztatik az Isten báránya, ki elveszi a világ bűneit, a világ élete és üdvösségéért”.¹⁷

Amint tehát látható, a mindenható, teremtő és gondviselő Istenhez szólnak a kérések és felajánlások az egész világért s benne az emberért.

2. Ima a templomért

Az univerzumként értelmezett teremtett világ után egy szűkebb környezetre is odafigyel a Liturgiánk: a templomra – mint hajlékra –, amely a közösségi istentiszteletnek „elsődleges és legfontosabb, hivatalos helye”.¹⁸ Éppen ezért fontos mind az Egyház, mind pedig az egyén – mint az Egyház tagja – életében az, hogy gondot kell fordítani a fennmaradására, gondozására, ápolására. Liturgiánk pedig itt is Isten felé fordul és felülről jövő áldást kér, nem pedig a híveket buzdítja a templom védelmére. Bizonyára annak tudatában teszi ezt, hogy ez a felülről jövő segítség a legfontosabb; hatásosabb minden emberi buzdításnál és cselekedetnél.

A templomot különböző szavakkal illeti a Liturgia: hajlék, ház, szentegyház. Összesen kilenc alkalommal fordulnak elő benne ezek a kifejezések.

Először a nagy ekténiában jelenik meg a „hajlékért” való könyörgés: „Ezen szent hajlékért s mindazokért, kik ide hittel, buzgósággal és istenfélelemmel járnak, könyörögjünk az Úrhoz”.¹⁹ Ugyanez a kérés, ugyan-

17 *Liturgikon* (3. láb.), 104. – A Liturgia eredeti görög szövegében mindkét alkalommal a „κόσμος” szó szerepel. Lásd *Λειτουργία* (8. láb.), 24.

18 IVANCSÓ ISTVÁN, *Görögkatolikus szertartástan*, Nyíregyháza 2013. (harmadik, javított kiadás), 17. – A templom – és a benne folyó liturgia – csodálatos mivoltát ecseteli az orosz krónika a 6495. évi (ami a mai számítás szerinti bejegyzésnél a 987. évet jelenti): Vlagyimir kijevi nagyherceg szétküldte a követeit, hogy a különböző vallásokról tapasztalatot szerezzenek. Miután visszatértek Konstantinápolyból, így számoltak be: „Megérkeztünk a Görögföldre, és bevezettek bennünket oda, ahol az Istenüknek szolgálnak, és nem tudtuk, hogy az égben vagy a földön vagyunk-e: mert nincs a földön olyan látvány és olyan szépség, és nem is tudjuk, hogyan meséljük el, csak azt tudjuk, hogy ott az Isten jelen van az emberek között, és az ő istentiszteletük jobb az összes többinél. Képtelenek vagyunk feledni azt a szépséget, hiszen, ha valaki megízleli az édes ízt, többé nem fogadja el a keserűt; így mi sem maradhatunk tovább pogányságban”. Lásd „Nyesztor-krónika. Poveszty vremenih let. Régmúlt idők elbeszélése: honnan ered Rusz föld, ki volt Kijev első fejedelme, és hogyan alakult ki Rusz föld”, in BALOGH LÁSZLÓ – KOVÁCS SZILVIA (szerk.), *Régmúlt idők elbeszélése. A Kijevi Rusz első krónikája*, (Magyar Östörténeti Könyvtár 30.), Budapest 2015, 89.

19 *Liturgikon* (3. láb.), 110. – A nagy istentiszteletekben szintén jelen van. Lásd 9. láb. – A Liturgia eredeti görög szövege az „οἶκος” szót tartalmazza itt és a következő esetekben is. – Lásd

ezekkel a szavakkal van meg a Kerubének második része alatt imádkozott ekténiában.²⁰ Fontos tehát a hely, ahol teljes buzgósággal lehet végezni az istentiszteleteket. Ezért imádkozik a pap az első antifóna csendesen végzett imájában: „Urunk, kegyességed szerint tekints reánk s ezen szent hajlékra, és áraszd reánk s a velünk esedezőkre gazdag kegyelmedet és irgalmadat”.²¹ Isten figyelő tekintete jelenti a legtöbbet!

Kicsit közelebb visz a templom fenntartásának és megóvásának gondolköréhez a nagy bemenet folyamán végzett papi imádság. Ekkor megemlíti a pap – illetve az Úristen emlékezetébe ajánlja – a templom alapítóit és jótévedőit is: „ezen szent hajléknak boldog és örökemlékű alapítói[ról] és jótévedőiről... emlékezzék meg az Úristen”.²² Fontosak voltak azok a személyek, akik a templom létrejöttén munkálkodtak, és ugyanilyen fontosak azok, akik most is gondot fordítanak rá, gondoskodnak a fenntartásáról és fennmaradásáról. Nem megy ez másként, csak úgy, ha szerették és szeretik a saját közösségi hajlékukat, vagyis az Isten házát, ahogy kétszer is említi a Liturgia. Előbb a második kis ekténia csendes papi imájában mondja a pap az Úristen felé: „Szenteld meg azokat, kik házad ékességét szeretik”,²³ majd mintegy visszhangként erre az amboni imában ugyanezeket a szavakat – sőt a teljes imának három mondatát – ismétli.²⁴ Rokon gondolat ez azzal, ami a Szent Liturgia második antifónájának harmadik versében található, éspedig zsoltárból²⁵ vett idézetként: „a te házadat szentség illeti, Uram, örök időkre”.²⁶

A templom fennmaradásához és működéséhez szükségesek a hívek részéről történő felajánlások. Ezért imádkozik a pap az átlényegítés és epiklézis utáni „megemlékezésekben” értük, akik ezt megteszik: „Emlékezzél meg, Urunk, azokról is, akik szentegyházadba ajánlatokat hoznak”.²⁷ De

Λειτουργία (8. láb.), 48.; 50.; 52.; a többi helyen pedig a szentegyház, vagyis az Egyház szerepel, így az eredeti görög szavakat figyelembe véve óvatosnak kell lenni.

20 *Liturgikon* (3. láb.), 128. – Ugyancsak megtalálható a nagy istentiszteletekben. Lásd 9. láb.

21 *Liturgikon* (3. láb.), 112.

22 *Liturgikon* (3. láb.), 126-127.

23 *Liturgikon* (3. láb.), 113.

24 *Liturgikon* (3. láb.), 154.

25 Mai fordításban ez így hangzik: „Bizonyítékaid valóban igazak, házadat szentség illeti, Uram, minden időkre” (Zsolt 93 /92/5).

26 *Liturgikon* (3. láb.), 114. – A Liturgia görög szövegében itt is az „οἶκος” szerepel. – Lásd Λειτουργία (8. láb.), 156. – A Bazil-liturgia epiklézis utáni megemlékezéseiben pedig ez áll: „Ezt a szent hajlékot pedig erősítsd meg az idők végezetéig”. *Liturgikon* (3. láb.), 255.

27 *Liturgikon* (3. láb.), 145. – Csaknem azonos ezzel a Bazil-liturgiában található szöveg: „Emlékezzél meg, Uram, azokról, kik a te szentegyházaidba ajánlatokat hoznak”

már a Liturgia elején is előfordult hasonló könyörgés a nagy ekténiában, ahol a béke, illetve békesség háromszori kérése után a templom javáért is imádkozunk, vagyis „Isten szentegyházainak jólétéért és mindnyájunk egyesítéséért”.²⁸

3. Sajátos ekténiák

Mint ismeretes, a Szent Liturgiát lehet különféle szándékokra végezni. Liturgikonunk hét ilyen lehetőséget sorol fel, és külön ekténiák szövegét közli hozzájuk.²⁹ Világunk és környezetünk megóvása szempontjából ezek közül két könyörgéssorozat fontos. Az egyiket „nagy szárazság idején, esőért” lehet végezni. A másik ennek éppen ellentétét jelenti: mégpedig a „sok esőzés és vízáradás idején, tiszta időért” szóló könyörgéseket.

Ezekről a szövegekről ugyanaz állapítható meg, mint az eddigiek túlnyomó részéről: nem buzdítást adnak a környezetvédelemre, hanem – éppen jellegüknél fogva, mert hiszen könyörgések – Isten irgalmasságát kérik.

1. Szárazság idején

Az első esetben három könyörgést lehet beilleszteni a Szent Liturgia folyamán végzett nagy ekténiába. Ezek a szövegek kifejezésre juttatják, hogy a nagy szárazságot Isten büntetéseként, „méltán fölgerjedt haragjaként” kell elszenvednie az embernek. Nem szokatlan a liturgikus szövegeinkben az ilyen antropomorf szemlélet és megfogalmazás az Istennel kapcsolatban. Mindenesetre arra kérjük, hogy „fordítsa el ellenünk méltán fölgerjedt haragját, s ne veszítsen el bennünket éhséggel és szomjúsággal”,³⁰ és ezért „küldjön kegyesen kedvező légáramlatot s a földnek alkalmas időben termékenyítő esőt”.³¹ Az elsivatagosodás a mai világban különösen nagy probléma, egyfajta ökológiai katasztrófának tekinthető. Tennie kell az embernek az elkerülése, illetve rendbehozatala érdekében, de fontos az Istenhez szóló könyörgés is. Mint annak kérése is, hogy „el ne veszítse népét s az állatokat, hanem parancsolja meg a felhőknek, hogy esővel és harmattal öntözzék és termékenyítsék a földet”.³² A víz hiánya, a szomjúság – sajnos

28 *Liturgikon* (3. láb.), 110. – Ez a könyörgés, mint az egész nagy ekténia része, jelen van a nagy szertartásokban. Vö. 9. láb.

29 *Liturgikon* (3. láb.), 158-185.

30 Az első kérés: *Liturgikon* (3. láb.), 171.

31 A második kérés: *Liturgikon* (3. láb.), 171.

32 A harmadik kérés: *Liturgikon* (3. láb.), 171. – A tropár hasonló gondolatot tartalmaz: „a le-

– jelen van a világunkban. S a tiszta ivóvíz egyre nagyobb kinccsé válik. Vigyáznia kell rá az embernek; s az a legjobb, ha óvó és védelmező tevékenységéhez Isten segítségét is kéri.

A második esetben a hármaskörbe négy külön könyörgés illeszthető be esőért a nagy szárazság idején a Szent Liturgia szövegébe. Természetesen ezeknek is alaptónusuk a bűnbánó kérés. Annak tudatában teheti ezt az ember, hogy Isten a felhőknek – itt is antropomorf fogalmazással – így tud szólni „parancsold, hogy bocsássanak csendes esőt a földre és termékenyítő harmatot”.³³ Ugyanis az elsivatagosodás ellen fontos az eső, mégpedig a csendes, nem pedig az özönvízszerű eső. Egy másik kérésben összefonódik a termékenyítő eső és az éltető kegyelem, amikor így imádkozik a pap: „ki az eget felhőkkel borítod el és esőt készítesz a földnek, áldásod bőségével öntözd meg azt”.³⁴ A felülről jövő kegyelemért pedig nem lehet eléggé imádkozni, mert az emberi erőfeszítés anélkül vajmi keveset érne. Tehát ezt kérjük az ekténiában az Úrtól: „sokasítsd meg kegyelmeddel a föld termését és gyümölcsseit”.³⁵ Metaforikus magasságokba emelkedik a következő ekténia szövege, mert a tényleges örökséget, vagyis a világot egyesíti a bibliai „maradék”,³⁶ az Istent szerető személyek fogalmával; a legelők tényleges juhait az Isten népével azonosítja;³⁷ a valódi szőlőskertet pedig az Egyház tagjainak egységével³⁸ állítja párhuzamba: „szánd meg örökségedet, a te legelőd juhait, a te szőlőskertedet, melyet jobbod plántált”.³⁹ Elengedhetetlenül fontos tehát, hogy miközben az ember felelősen

vegőt kedvezően mérsékelvén, ajándékozz a földnek áldásos esőt, hogy hozzon népednek bő gyümölcsöket s a te kegyességedből megelégtítsen minden állatot”. Lásd *uo.*

33 A második kérés: *Liturgikon* (3. láb.), 173. – Ehhez hasonló szöveg található a Bazil-liturgiában: „Adj nekünk mérsékelt és hasznos léghőrt, ajándékozz a földnek termékenyítő esőket”. *Liturgikon* (3. láb.), 261.

34 A harmadik kérés: *Liturgikon* (3. láb.), 173.

35 A negyedik kérés: *Liturgikon* (3. láb.), 173.

36 A „seár” fogalma: „ha egy tizednyi megmarad a népből, az úgy pusztul el, mint a terebint, amelyet, ha levágnak, csak törzsöke marad, ám a megmaradt törzsök szent mag” (Iz 6,13).

37 Jézus szavai: „más juhaim is vannak, amelyek nem ebből az akolból valók. Ezeket is ide kell vezetnem. Hallgatni fognak szavamra, s egy nyáj lesz és egy pásztor” (Jn 10,16).

38 Izajás próféta: „a Seregek Urának szőlője Jeruzsálem háza és Júda népe dédelgetett ültetvénye” (Iz 5,7); Jézus példabeszéde: „Egy ember szőlőt ültetett, s körülvette sövényvel, sajtót ásott benne s tornyot is épített. Majd bérbé adta szőlőműveseknek” (Mk 12,1). – A püspöki Liturgia elején a püspök a kettős és hármaskör gyertyatartóval a világ négy égtája felé áldást adva énekl: „Uram, Uram, tekints és nézz le a mennyekből, és látogasd meg szőlőskertedet, melyet a te kezéd ültetett, és erősítsd meg azt”.

39 Az ötödik kérés: *Liturgikon* (3. láb.), 174. – A Szent Liturgiában szintén előfordul az „örökség” kifejezés. A liturgikus kommentár pedig ezt mondja: az Úr a teremtés folytán „az emberiség

bánik a rendelkezésére álló vízzel – mert hiszen a világ vízháztartása zárt –, egyúttal azt is megfontolja, hogy Istenhez forduljon a szükséges és elegendő vízért az élete fenntartása érdekében.

2. Sok esőzés idején

A sok esőzés idején a nagy ekténiába beillesztett négy könyörgés közül az utolsó háromban némileg különböző, ám mégis egy célra irányuló kérés található. Mindegyik Isten felé fordul annak tudatában, hogy – itt is antropomorf módon kifejezve – az ember a bűneivel felharagította Istent, és ezért kell irgalomért esedezni hozzá, mégpedig azzal a céllal, hogy szüntesse meg a sok esőt és adjon jó időt. Az ekténiák háttérben nyilvánvalóan a biblia vízőzön pusztító képe áll. Így nem véletlen, hogy az első szövetségre⁴⁰ való utalás is megtalálható itt: „Hogy emlékezzék a Noéval kötött szövetségére, s ne törölje el vízarádással, förgeteggel és sötét köddel a földet és szegény népét; hanem kegyelmesen kímélje meg örökségét, s árássa el földjét a nap termékenyítő sugaraival s életető melegével”.⁴¹ Aztán már nem a vízőzönnek, de a folyamatos esőzésnek megszűnését kéri a szöveg az Úrtól, ismét a napsugárra utalva egy szép képpel: „hogy szüntesse meg az eső szüntelen szakadását, hogy a komor fellegek oszoljanak s a nap vidámító arca újra fölragyogjon”.⁴² A kérés pedig egyetemessé válik. Azt akarjuk elérni, hogy Isten senkit és semmit el ne veszítsen a sok esővel: „kegyelmezzen az embereknek, állatoknak s az egész földnek, és ne veszítse el azokat záporosók árjával”.⁴³ Mindezek a könyörgések annak tudatában irányulnak az Úr felé, hogy mi, emberek, kevesek vagyunk az időjárás megváltoztatására, de az általunk kiengesztelt Isten megteheti azt.

A hármaskönyörgés idején három könyörgést lehet beilleszteni a Szent Liturgiában. Az első – mint az előző esetben is – általánosan, a bűnökért járó büntetés tudatában engeszteli az Urat. A következő kettő viszont plasztici-

természete fölött nyert uralmat; az örököség révén viszont az értelmünknek és akaratunknak is Ura lett, és az emberiség fölötti igazi uralmat ez jelenti”. Lásd *Kabasziász* 40 (8. l.áb.), 100. – Sőt, a szentségimádásban is jelen van az „örökség”. Lásd *Dicsérjétek az Urat! Görögszertartású katolikus énekeskönyv. Vasár- és ünnepnapok szent szolgálatai és énekei*, Nyíregyháza 1994, 901. (A továbbiakban: Énekeskönyv.)

40 „Megkötöm veletek szövetségem, többé nem török el minden lényt a földről vízőzönnel, és nem jön olyan áradat, amely elpusztítja a földet” (Ter 9,11).

41 A második kérés: *Liturgikon* (3. l.áb.), 174. – Vö. az „örökséghez” a 39. l.áb.-et is.

42 A harmadik kérés: *Liturgikon* (3. l.áb.), 174.

43 A negyedik kérés: *Liturgikon* (3. l.áb.), 175.

kusan ecseteli a szükségben lévő ember helyzetét s kéri, hogy Isten könyörületessége révén el ne pusztuljon a föld a sok víz miatt. Így szól ez a kérés: „Ne oltsa ki életünket, sem pedig a földet meg ne eméssze a vizek dagálya; se éhséggel el ne veszítsen minket, Urunk, kik a te néped vagyunk, hanem mint jóságos, szüntesd be a záporosók ömlését, és mint hatalmas, derítsd fel reánk napod melegét”.⁴⁴ Hasonló kérés szól a másik könyörgésben is, immár nagyobb hangsúlyt fektetve a napsugár kedvező hatására: „oszlasd el a nedves levegőt s a sötét ködöket, és küldj termékenyítő napsugarakat a földre, hogy segélytelenül el ne vesszünk”.⁴⁵

Hogy mennyire szükség van Istennek felülről leesdett segítségére, azt szinte napról napra tapasztalni lehet a híradásokból. A világnak szinte minden táján jelen vannak a nagy esőzések, azok következtében pedig a vízaradások és árvizek. Ezek elkerülése érdekében sokat tehet az ember saját erőfeszítéséből – és tennie is kell – a klímavédelem mellett a víz okos és értelmes, gazdaságos felhasználásával. Liturgiánk viszont arra buzdít, hogy odafentről is kérjünk ehhez segítséget.

4. A lítia könyörgései

A bizánci egyháznak a legnagyobb ünnepek bevezetéseképpen végzett lítiás nagyvecsernyéjében – a lítai ekténiák⁴⁶ és imádságok között ismét jelen vannak olyan könyörgések, amelyek Isten felülről jövő segítségét esdik le.

A kezdő szaváról elnevezett hosszú „üdvözítsd” ekténia⁴⁷ első sorában rögtön azért szól a könyörgés, hogy Isten figyeljen oda az egész világra. Azt kérjük tőle: „látogasd meg világotat kegyelmeddel és irgalmasságoddal”.⁴⁸ Ezt pedig annak tudatában tesszük, hogy szükségünk van arra, hogy ő felügyelje a világunkat. Vagyis, hogy transzcendens Istenünknek az immanenciáját folytonosan érezhessük az ő népeként és örökségeként.⁴⁹

Majd újra visszatér a világért való fohászkodás a harmadik, de már rövidebb könyörgésben. Ám itt előbb megemlékezés történik a „kisebb

44 A második kérés: *Liturgikon* (3. láb.), 176.

45 A harmadik kérés: *Liturgikon* (3. láb.), 176.

46 Különlegességüket nemcsak a hosszúságuk jelzi, hanem az is, hogy a háromszoros „Uram, irgalmazz” válasz sajátos dallamon hangzik el.

47 Ez az ekténia egyébként nemcsak itt, hanem a napi zsolozsma részeként végzett reggeli istentiszteletben is jelen van. Lásd *Liturgikon* (3. láb.), 65.

48 *Liturgikon* (3. láb.), 76.

49 Vö. 34. láb.

világról” is: a lakóhelyről, illetve a templomról. Könnyörgünk tehát „ezen városnak (községnek) és az abban lakóknak megoltalmazásáért, az egész világ békességéért és javáért, Isten szentegyházainak jólétéért”.⁵⁰

A következő könnyörgés ismét a lakóhelyért szól, amely hosszasan sorolja, hogy mihez, illetve minek elkerüléséhez, elhárításához kérjük Isten irgalmát, hogy „őrizze meg Isten ezen várost (községet) s minden várost, községet és vidéket az éhségtől, mirigyhaláltól,⁵¹ földrengéstől, vízáradáستól, jégveréstől, tűzvésztől, háborútól, idegenek betörését és minden belvillongástól”.⁵² Bár a szöveg látszólag a szűkebb környezet megoltalmazásért szól, illetve az ott lakókért, ez nagyobb távlatokban is érvényesül. Lehet gondolni itt a világot egyre jobban sújtó éhségre, a – sajnos napjainkban is nagyon fenyegető vírusveszélyre –, de a természeti katasztrófákon túl még a külső, háborús támadásokra és a belső forradalmakra is.

Ezekben is felmerül az ember felelőssége és felelős cselekvésének a fontossága a környezetvédelem terén, bár a liturgikus szövegek ezt így nem írják. Annál hangsúlyosabb szerepet kap viszont bennük az a gondolat, hogy mindezekhez elengedhetetlenül szükséges a felülről jövő segítség kérése a teremtő és gondviselő Istentől. Mindenesetre buzgón kell fohászzkodnunk, hogy „hallgassa meg az Úristen az ő bűnös szolgálinak esedezését, és könnyörüljön rajtunk”,⁵³ mert – úgy tűnik – magunkra hagyatkozva és csupán önmagunkban bízva nem vagyunk képesek segíteni a vesztébe rohanó világunkon.

5. A szentségimádás kérései

A 20. század utolsó harmadáig elterjedt görögkatolikus szentségimádás⁵⁴ szövegében is található két olyan hely, amelyek a témánkba illenek.

⁵⁰ *Liturgikon* (3. láb.), 76.

⁵¹ A szinonimaszótár szerint a mirigyhalál = pestis, dögvész, döghalál, fekete halál, ragály, járványos betegség. Lásd <https://szinonimak.hu/mirigyhal%C3%A1l-szinonima> [letöltés: 2021. 10. 14.].

⁵² *Liturgikon* (3. láb.), 77. – Ezzel egyező szöveg található a Bazil-liturgiában, de egyes szám második személyben fogalmazva: „Mentsd, Uram, ezen várost (községet) és minden várost, községet és vidéket az éhségtől, mirigyhaláltól, földrengéstől, vízáradáستól, jégveréstől, tűzvésztől, háborútól, idegenek betörését s minden belvillongástól”. *Liturgikon* (3. láb.), 259.

⁵³ *Liturgikon* (3. láb.), 77.

⁵⁴ Galíciai eredettel, de immár magyar nyelven a munkácsi anyaegyházmegyétől kaptuk örökségként a görögkatolikus szentségimádást. Több változata is elterjedt magyar görögkatolikus egyházunkban, ám ezek közül a legjelentősebb – és széles körben használatos – az volt, amely még az 1984-ben kiadott énekeskönyvünkben (vö. 37. láb.), illetve az 1988-ban megjelent

Az eddigi tárgyalás alapján nem lehet meglepő, hogy ebben a szertartásban sem találunk a környezetünk és világunk megóvásáért való felszólítást, csak olyan kérést, amelyben Istenhez fordulunk segítségért. Ezt is az emberre irányulva fogalmazza meg a szöveg.

A szertartás első, nagyobb részét kérések teszik ki. Ezek között kap helyet – mégpedig első kérésként – a következő: „Járványtól, éhségtől, tűzvészről, háborútól ments meg minket, Uram”.⁵⁵ Amint látható, ez egy rövidebb része annak a könyörgésnek, ami a lítai könyörgések között, illetve a Bazil-liturgiában előfordul.⁵⁶

A szentségimádásban található másik helyen pedig már az a szentségi áldás áll, amelynek szövegével a pap áldást kér az Isten örökségként tekintett népre: „Üdvözítsd, Isten, a te népedet (A pap áldást ad a szentséggel.) És áldd meg a te örökségedet”.⁵⁷ Hangsúlyt kap tehát ezen a helyen is, hogy mennyire fontos a felülről jövő segítség az életünk fenntartásához.

Összegzés

A környezetvédelem fontossága az utóbbi évtizedekben rendkívül nagy jelentőséget kapott nemcsak a világban, hanem az Egyházban is.⁵⁸ Ehhez a görögkatolikus egyház liturgiája sajátos módon járul hozzá. Liturgikus

imakönyvünkben (*Emeljük föl szívéinket! Görögkatolikus imakönyv* Budapest 1988, 321-322.) is szerepel. Fontos kiemelni, hogy minden esetben püspöki approbációval jelentek meg, tehát nem „kalózkidadásokról” van szó. Ugyanakkor azt is le kell szögezni, hogy eredetileg „a nagy bizánci egyházban” nem volt és nem ismeretes a szentségimádás szertartása. Viszont a Kárpát-medence görögkatolikus egyházaiban meggyökeresedett. Sőt, Amerikába is átkerült, és nagy hasznót hajtott, ugyanis a görögkatolikus hívek nem a római katolikus szentségimádásra mentek, mert volt „sajátjuk”. Így – bár paradox módon – de segítette híveinket a rítusuk, illetve identitásuk megőrzésében. – A témához lásd a Szent István Tudományos Akadémián székfoglalóként elhangzott előadásunk szövegét: IVANCSÓ ISTVÁN, „A szentségimádás a magyar görög katolikus egyházban – Liturgiátörténeti emlék az Eucharisztikus Világkongresszusra készülve”, in KUMINETZ GÉZA (szerk.), *Tanulmányok a keresztény bölcsélet, a katolikus teológia és a kánonjog köréből*, Budapest 2019, 231-248.

55 Énekeskönyv (37. l.áb.), 901.

56 Vö. 60. l.áb.

57 Énekeskönyv (37. l.áb.), 902. – Vö. 37. l.áb.

58 Külön ki kell emelni a pápai enciklikát, amely magyarul is megjelent: FERENC PÁPA, *Laudato si' kezdetű enciklikája közös otthonunk gondozásáról*, (Pápai megnyilatkozások 51.), Budapest 2015. – Ez valójában egy „segélykiáltás a világ vezetőinek és a hívőknek”, hogy „a társadalom erkölcsösen fejlődjön vagy átalakuljon”, mert csak így lehet megőrizni és fenntartani a világot, melynek különböző részeire Assisi Szent Ferenc nyolcszor alkalmazta a Naphimnuszában, hogy „laudato si' = áldott legyen”.

szövegeink áttekintéséből az derül ki, hogy az ember felé nem található bennük erre vonatkozó felszólítás. Viszont akár a hívek által hangosan énekelt, akár a pap által csendesen mondott részekben sok könyörgés hangzik el a világ Teremtője és Gondviselője felé a teremtett világunk fennmaradásáért. A Szent Liturgiában még felajánlásként is megjelenik a gondolat, illetve a megemlékezések folyamán is találkozunk vele. Ezekkel nem elhárítjuk magunkról a felelősséget, hanem éppen a legfontosabbat tesszük: odafentről kérünk segítséget. Ehhez pedig az áldást is igényeljük a mi Urunktól, az egész világ fenntartójától. – Ezek fényében kíséreltük meg összegyűjteni és elemezni azokat a helyeket, amelyek a Szent Liturgiában erről, az egész világ és a szűkebb környezet megóvásáról szólnak. A sajátos ekténiák közül a szárazság, illetve a sok esőzés idején mondott könyörgéseket vizsgálva ugyanezt állapíthattuk meg: Isten segítségét kérjük bennük azért, hogy szűkebb vagy tágabb környezetünk ne pusztuljon sem a szárazságban, sem a vízáradásban. A teljesebb kép érdekében még megvizsgáltuk a lítia szertartásában és a görögkatolikus szentségimádásban előforduló könyörgéseket, illetve ez utóbbiban a szentségi áldást is. Itt is ugyanarra az eredményre jutottunk: nem felhívást, nem figyelmeztetést tartalmaznak a teremtett világ megóvására vonatkozóan, hanem Isten segítségét, az odafentről jövő segítséget kérik.

A boldogság és az erény kapcsolata az etikában

I. Az erény és a boldogság az ókori görög etikában

Az ókori görög filozófiák lényeges részét képezik az etikával kapcsolatos gondolatok. Ezeknek szinte természetes következménye a boldogság fogalmának felbukkanása, hisz arra kívánnak választ adni: Hogyan, miként éljünk? Mi az emberi élet célja, mire érdemes leginkább törekednünk? Megfigyelhetjük, hogy a boldogság valamilyen speciális fogalom tartalmában jelenik meg a legtöbb szerzőnél.

I.1. Démokritosz

Elsőként Démokritoszt (i.e. 460-370) említjük, érdekes módon az első „materialistának” nevezett filozófust, aki a létezőket atomokból álló képződményeknek tartja. Materializmusa nem a mai nézőpontnak megfelelően értendő: az öröklétű atomok, a mechanikus okság, a mennyiségi alapon magyarázott minőség valóban a materializmus alaptételei, de ugyanakkor hitt a szellemek létezésében és a lelki működések kiemelt rendjében. Ez meg is mutatkozik abban, ahogy a boldogságot értelmezi.

Démokritosz szerint a boldogság nem más, mint egy nyugodt kedélyállapot, amin lelki derűt kell érteni, és az „euthümia” fogalmával illetve. Az emberi ész hivatott arra, hogy kerülje a felindulást és így elérje ezt az állapotot. A fölényes nyugalom ez, melyhez fontos a mértékletesség megtartása a vágyak kielégítésénél. A lélek örömei jobbák a testinél. A lélek a boldogság hajléka. Ésszel a fájdalom, a tragédia kiiktatható a társadalomból. E boldogság fogalma miatt „nevető filozófusnak” is hívták. Az erkölcsiség lényege is az érzületben nyilvánul meg, melynek legfontosabb mutatója „a jogtalanság nem akarása”.¹

¹ Vö. NYÍRI, T., *A filozófiai gondolkodás fejlődése*, Budapest 1973, 54-55.

1.2. Szókratész

Szókratész (470-399) tanítását „etikai intellektualizmusnak” hívjuk, ami tudás alapú erkölcsöt hirdet. „Buzdítgatok öreget, fiatalot, hogy se testiével, se vagyonával ne foglalkozzon előbb és olyan buzgósággal, mint lelkeivel.”² Tudásra kell vezetni mindenkit, mégpedig a jó ismeretére, s ez lesz az alapja az erénynek, mert aki ismeri az erényt, az meg is teszi – gondolta. A boldogság forrása is a tudás, s akik ezt erényre váltják, azok fogják leginkább birtokolni: „Legjobb élete annak van, aki törekszik, hogy jó legyen, a legkellemesebb azoknak, akik tudják is, hogy jobbak lettek.”³

1.3. A künikoszok (cinikusok) iskolája

Az iskola alapítója Antiszthenész (i.e. 445-365). Vezérelvük tömören megfogalmazva: „Inkább éljek eszelősen, mint gyönyörben.”⁴ Ezzel Szókratésznek, akár a jó dolgokról is lemondásra kész, nemes lelkületét akarták megvalósítani. Az iskola véleménye szerint az erény és a boldogság elérésének kulcsa a mindenről való lemondás. A dicsőségről, a gazdagságról és az érzéki örömekről teljesen le kell mondani. Felfogásuk annyira szélsőségesé vált, hogy eljutottak a kultúra és a tudomány elutasításához, megvetéséhez is.⁵ Életfelfogásuk terméketlensége a mai értelemben is használt cinizmushoz vezetett. A lemondásban és az önmehtagadásban látták a „szókratészi erő” megnyilvánulását. Leghíresebb képviselőjük a Szinopei Diogenész volt, aki hordóban lakott és állati eledellel táplálkozott. Az iskola megemlézése azért is fontos, mert felfogásukból közvetlen út vezet a sztoikus bölcsesség egyfajta eszményéhez, melyet így fogalmaztak: „substine et abstine”, azaz „viseld el és mondj le”.⁶

1.4. A kürenaikai iskola

Ennek a szókratikus iskolának képviselője volt Arisztipposz (i.e. 435-355), aki az élvezetekre helyezte a hangsúlyt. Mesterének tanításától egészen eltérően ezeket tartotta erénynek és értékmérőnek, mert szerinte „csak az

2 Kecskés, P., *A bölcsélet története*, Budapest 1981, 85.

3 Vö. KECSKÉS, P., *A bölcsélet története*, Budapest 1981, 85-86.

4 Nyíri, A *filozófiai gondolkodás fejlődése*, 70.

5 BOLBERITZ, P. – HOSSZÚ, L., *Bölcsélet-történet*, Budapest 2004, 29.

6 NYÍRI, A *filozófiai gondolkodás fejlődése*, 70.

átélhető a nyilvánvaló”⁷. Hedonizmust hirdetett, de az élvezet és gyönyör kapcsán próbált mértéktartást is hangsúlyozni, miszerint a „természetüknek megfelelően kell a jót”⁸ megélni. Tehát a jót szenzualista (érzéki) módon értelmezte. A filozófia lényegének tartotta, hogy a különféle gyönyörök közötti helyes értékviszony belátását segíti. Aki a gyönyörök élvezete kapcsán megcsömörlik és boldogtalanná válik, annak számára akár az öngyilkosságot is megoldásnak tartották, és egyes képviselőik ajánlották is. Egyik követője, Hégésziasz maga is olyan boldogtalanná vált, hogy állandóan öngyilkosságra buzdította hallgatóit.⁹ A város vezetőinek rendőri úton be kellett tiltaniuk az öngyilkosság propagálását.

1.5. Platón

Platón (i.e. 427-347) központi témája az idea-tan. Az ideák világa a legteljesebben létező valóság. A Jó ideája a legfőbb. Fontos, hogy az idea ös-kép, amit szemlélni kell, és nem lételev. Erkölcstanának lényege is az, hogy a lélek, mely idea, visszatérhessen az ideák világába, ahonnan származik, mert ekkor lesz a boldogság állapotában. Ez a vágy alapösztönként benne van a lélekben, és annak mintegy eszményi törekvése, hogy boldogsága beteljesüljön. A lelket mozgatja a tudás, de mozgatja az erosz is, mint irracionális akarati erő, mely sóvárog a jó után.¹⁰ A lélek kiszabadulása a test börtönéből megtisztulás (katharizisz), lelki felemelkedés útján lehetséges, s ebben van vezér szerepe az erényeknek, melyek a tudás irányításával, az igazságosság megteremtésével vezetnek, és Istenhez hasonlóvá teszik az embert, valamint eljuttatják a boldogság honába, az ideák világába.

1.6. Arisztotelész

Arisztotelész (i.e. 384-322) etikája alapvetően immanens-teleologikus irányú, vagyis az emberi természet céljából közelíti meg a boldogság fogalmát. Az egész emberi tevékenységre jellemző a célszerűség, ezért lesz fontos számára a cselekvésnek, s a belőle származó következményeknek a vizsgálata. Nem kérdés számára, hogy minden tevékenység valamilyen jó célból történik. Mivel sokféle célról lehet beszélni, kell lennie egy csúc-

7 Uo., 70.

8 Uo., 70.

9 Vö. NYÍRI, *A filozófiai gondolkodás fejlődése*, 70.

10 Vö. BOLBERITZ - HOSSZÚ, *Op. cit.*, 31-32.

nak, s ez szerinte is a legfőbb jó, mely önmagáért kívánatos, s amelynek megszerzése, birtoklása a boldogság. A boldogsághoz vezető következetes tevékenységet az erény készsége biztosítja. Az erény az ember fontos minősége, mellyel a jót jól is végezheti. Az erkölcsi erény olyan választási képesség, mellyel az ember ésszerűen élve megtalálja a helyes középutat, mely célhoz vezet. Arisztotelész az erények között különösen értékelte a nemes becsvágyat, az igazságosságot és a jóakarátú szeretet megnyilvánulásaként a barátságot. Az erényre való hajlam velünk született, de igényli a nevelést, hisz az akarat szabadsága alapján az embernek megfontolásra van szüksége, s értelmes képességének megfelelően érdemes lehetőségeit kihasználni. Az erény működését mindig gyönyör is kíséri. A gyönyör utáni vágy a lélekből kitörölhetetlen, azonban a tevékenység természetéből eredően a nemes cselekedet nemes, az alacsonyabb rendű cselekedetet pedig alacsonyabb értékű gyönyör kíséri. Arisztotelésznel a gyönyör és a boldogság fogalma keveredik. A boldogság csúcát, az ember legkiválóbb képességének gyakorlása eredményezi, ez pedig a gondolkodás. Ezt önmagáért is érdemes végezni.¹¹

1.7. *A sztoicizmus*

A sztoicizmus rendszerének központi tanítása az etika, kulcsfogalma az ember végcéljának, a boldogságnak elérése. A világrend változhatatlan és szükségszerű, ezért a boldogság, s egyben az erkölcsiség lényege: a természet szerinti élet, melyet az erények gyakorlásával lehet megvalósítani. Az erény lényege a tudás – szókratészi alapgondolat -, mert az emberi természet lényege az ész, mely képes felfogni a világtörvényt, ezért parancsa kötelező. Emellett természetesen szükséges a tevékenység, a gyakorlás, az erénynek ugyanis az is lényege, hogy egyszerűen meg kell tenni. A szabad akarat a kötelesség teljesítésében kell, hogy megnyilvánuljon. Erényes ember az, aki a vagyonnal mértékletesen bánik, a szabad ember pedig független mindentől. A boldogság állapotát az „apatheia” fogalma fejezi ki, amely indulatoktól – túlzott ösztön megnyilvánulásoktól – való menteséget jelent. Néhány indulatfajta kivételt képez, mint például az öröm és a jóindulat. Az „apatheiat” mindig biztosítani kell,¹² ha valamilyen oknál fogva – esetleg betegség, kiégés, stb. – azonban nem lehet helyreállítani,

¹¹ Vö. BOLBERITZ - HOSSZÚ, *Op. cit.*, 41-43.

¹² Vö. NYÍRI, *A filozófiai gondolkodás fejlődése*, 114-115.

akkor az öngyilkosság is elfogadható megoldás, néha kötelesség is lehet. A tökéletes ember bölcs, erényes, aki a világ rendjét átlátja, a világerőtelmes tagja, akit az igazságosság és az emberszeretet vezérel és az „apatheia” állapotát birtokolja.

1.8. Az epikureizmus

Az Epikurosz (i.e. 341-270) által alapított hellenista irányzatot „életfilozófiának” is szokták nevezni, mely materialista alapokon nyugvó rendszer, ami kis változtatással átveszi az atomizmus elméletét. Epikurosz etikájának mértékadó fogalmát a „hédoné”, a gyönyör, az élvezet adja. Természetes vágygal törekszünk az élvezetre és irtózunk a fájdalomtól. Ő is azt mondja, hogy a lelki élvezet értékesebb a testinél. A boldogság, amire törekszünk, az „ataraxia” kedélyállapota, ami a fájdalom-nélküliség nyugalma jelenti, melyet az erények tudnak biztosítani. Szabad akarattal van arra, hogy az erényeket megszerezzük. Epikurosz követői viselkedését fölületes nyugalom, értelmesség, függetlenség, igénytelenség, szolgálatkészség, barátság jellemezte. A filozófus különös hangsúlyt helyezett arra, hogy az élet egyik legnagyobb problémájától, a halálfélelemtől megszabadítsa az embereket, mert ez a boldogság legnagyobb akadálya lehet. A halál nem érdekel minket, mert amíg élünk nincs itt, amikor pedig eljön, már mi nem leszünk, így a halállal egyáltalán nem kell foglalkozni, s félni sem tőle. Egyébként a nyugalom megőrzése érdekében az epikureizmus követői igyekeztek tartózkodni a közélettől.¹³

1.9. A szkepticizmus

A szkepticizmus az etikai irányultságot szintén a boldogság fogalmában látja, mely a lelki nyugalommal egyenlő, és a spekulációtól való tartózkodás biztosítja. Az irányzat egészen addig elmegy ebben a gondolatban, hogy már a gondolkodás önmaga szellemi nyugtalanságot okoz, ezért amennyire lehet, a nyugalom körében kell azt tartani.¹⁴ Ez a szemlélet bizonyára Arisztotelész véleményének kritikájára épül, aki a gondolkodást önmagáért is a boldogság kulcsának nevezte. A szkepticizmus követői talán a platonizmus és a hedonizmus között próbáltak egy sajátos közéletet találni, de elgondolásuk inkább csak kísérletnek nevezhető.

¹³ Vö. KECSKÉS, *Op. cit.*, 127-129.

¹⁴ Vö. BOLBERITZ - HOSSZÚ, *Op. cit.*, 50.

1.10. Az újplatonizmus

Ez a hellenisztikus irányzat leginkább Plótinosz (205-270) nevéhez fűződik, aki a platóni felfogást eleveníti fel, és radikálisabban fogalmazza meg a léleknek a testből való felszabadítását. Katharizisz (megtisztulás) szükséges ahhoz, hogy a bukott lélek, mely a testbe kerüléssel beszennyeződött az érzékiséggel, az anyagisággal, most újra felemelkedhessen, s a szemlélődés, vagyis a tökéletesség állapotába kerülhessen. Ehhez erényekre van szükség, tökéletesség erényeire, elsősorban a négy fő erényre (okosság, igazságosság, lelki erősség, mértékletesség). Ezek megalapozzák, hogy a lélek a következő fokozatra léphessen, ami az istenséggel való azonosulás. A folyamat vége a boldogság, melyre a lélek egész életében vágyik, törekszik és végül el is érhet. A lélek legmagasabb rendű, boldog állapota, az extázis, Isten szemlélődő ismerete, amelyet isteni ajándékként képes lehet birtokolni.¹⁵

Összegzésként azt mondhatjuk, hogy „a görög lelkiesség kifejeződését kell látnunk abban a valamennyi rendszerben közös megállapításban is, miszerint a boldogság (eudaimonia), az erkölcsiség végső célja. Ha az eudaimonizmus elvétve (pl. a kürenaikai iskolában) a hedonizmus formájában is jelentkezik, a filozófia legtekintélyesebb képviselői a boldogságot nem a gyönyörrel azonosítják, bár annak jelentőségét sem hagyják figyelmen kívül, hanem az erénnyel, a lelki nagyság, a lelki tökéletesség állapotával, mely az embert a megpróbáltatások elviselésére is erőssé teszi.”¹⁶

2. Az erény és a boldogság problémája a későbbi korokban

2.1. Az erény problémája és fogalma

Immanuel Kant (1724-1804) nem tudott mit kezdeni az erénnyel. Szerinte csak a kötelességből származó cselekedet a jó, amikor az akaratot az ész határozza meg. A jó cselekedetet nem kell, hogy kísérje semmiféle hajlam vagy érzés, ennek ellenére kijelenti, hogy a vidám szív az erényes érzület jele. Ugyanis az érzéseken uralkodnia kell az embernek, tehát a szabadság feladata ezeket megszelídíteni, a szenvedélyeket pedig el kell fojtani, ki kell irtani, mert kötelességteljesítés ellenes vágyak. Ez a felfogás szemben áll Arisztotelésszel, aki szerint az erényes embernek nincs szüksége

15 Vö. TURAY, A., *Filozófiatörténeti vázlatok*, Szeged 1994, 34-37. és KECSKÉS, *Op. cit.*, 141-143.

16 KECSKÉS, *Op. cit.*, 121.

mintegy ráadásként a gyönyörre, mert az erény velejárója, következménye az öröm, a gyönyör. Ugyanakkor a boldogságot és az élvezetet megkülönbözteti, és a boldogságot magasabb rendűnek tartja, hisz a magasabb rendű erények esetében a legkiválóbb képesség irányul a legkiválóbb tárgyra.¹⁷ A boldogság pedig olyan tevékenység eredménye, melyben a legkiválóbb emberi adottság, az ész, a legkiválóbb tárgyra, a jóra irányul. Teoretikus szempontú tehát a boldogság, és praktikus szempontú az élvezet, mely az alacsonyabb rendű erények eredménye.¹⁸

Az igazi megoldást Aquinói Szent Tamás (1225-1274) hozta, amikor az ösztönről, az érzelemről, az indulatról és a hajlamról azt mondta, hogy ezek az emberben nem csak empirikus folyamatok, hanem alávethetők az ész és az akarat parancsának. Ezért „*passiones animae*”-nek (a lélek szenvedélyeinek) nevezte őket, melyek nyitva állnak egy magasabb rendű forma befogadására.¹⁹ Az önmagukban közömbös érzelmek, a gyakorlati ésszel összhangban, kitágítják a lelket, tökéletesítik a cselekedetet, felfokozzák az életet, mint a szépség az ifúságot, s ezért hasznosak lehetnek.²⁰ Szent Tamás mögött valójában Platón gondolatai állnak, aki szerint az igazságos emberben az eszes lélek (logisztikon) uralkodik, mely harmóniát teremt az érzelmi és a vágyó lélekben a szellemi és érzéki motívumok között, s ezért az ember nincs kiszolgáltatva érzékeinek. Nevelheti, alakíthatja azokat, ami erkölcsi kérdéssé válik számára. Boldog csak az erényes ember lehet, aki hajlik arra, amire az ész indítja.

Arisztotelész és Szent Tamás is azt mondja, hogy az erény gyakorlással szerzett lelki alkat. A helyes cselekvésmód természetünké válhat. Alapja az önnevelés. Kant az erény fogalmát szűkíti le az akaratra, mely a cselekvés könnyűségét eredményezi, mint szubjektív tökéletesség, s mint ilyen semlegesíti az érzelmeket, hogy a törvénytisztelet magasabbrendűségét megőrizze.²¹ A gyakorlásból következik, hogy fontosabb lesz az egyes cselekedeteknél az erkölcsi nevelés folyamatának szempontja, ugyanakkor a cél nem csupán az egyes tettek jósága, hanem a személy jósága is. Önrendelkezésünk az egész életünkre vonatkozik. Ezért hangsúlyozza Karl Rahner: elsődleges az ember jósága, mert mögötte sejlik föl az örökkévalóság, s

17 Vö. ARISZTOTELÉSZ, *Nikomakhoszi Etika*, Budapest 1987, 1097 b.

18 Vö. ARISZTOTELÉSZ, *NE*, 1095 b.

19 Vö. AQUINÓI SZENT TAMÁS, *Summa Theologica*, I-II q. 24.a.1-3.

20 Vö. AQUINÓI SZENT TAMÁS, *Summa contra Gentiles* I, 90.

21 Vö. KANT, I., *Die Metaphysik der Sitten, Tugendlehre*, Frankfurt/M 1978, 46-52.

csak utána a cselekedete. Az erkölcsi élet cselekedetek sorozata, hordozója a személy, akinek „jósága” maradandó képességgé válhat, ami jellemstilárdságban, a személy harmóniájában mutatkozik meg. Ellentéte a „hitvány-ság”, mely a rossz beidegződésében, az önnevelés vétkes sikertelenségében, leginkább a kötelességeivel kapcsolatos szembefordulásban jelentkezik. Így az ember feladata az erkölcsi jóság megvalósítása, mely az örökkévalóságban fog teljessé válni.²²

2.2. *A boldogság etikája*

Freud véleménye szerint, „azt a szándékot, hogy az ember boldog legyen, a teremtés terve nem foglalja magában”.²³ Egész életen át tartó boldogság nincs, de mindenki erre törekszik. Szent Ágoston Terencius Varro-ra hivatkozik, aki a boldogság 288 féle meghatározásáról tud.²⁴ Kérdés: mi köze van az erénynek a boldogsághoz?

2.2.1. *Az eudaimonizmus*

Arisztotelész: a boldogság (eudaimonia, beatitudo) a cselekvés által elérhető „legfőbb jó”, minden erre irányul. Szent Tamás: szükséges, hogy amit akar az ember, azt a „végső célért akarja”, s ez a boldogság. Kant bírálta, hogy a boldogság a cselekvés mozgatója legyen, s ezt eudaimonizmusnak nevezte, mert ebben az esetben nem a kötelesség határozza meg a cselekvést, ami – szerinte – értéktelenebbé teszi azt, vagyis nem tesz eleget a moralitás kívánalmának. Ebben a bírálatban keveredik a boldogság és az élvezet fogalma. Arisztotelész éles különbséget tesz a boldogság és az élvezet között. Szerinte a boldogság olyan tevékenység, melyben az ember legkiválóbb képessége a legkiválóbb tárgyra irányul. Ezért az önmagáért való gondolkodást, elmélkedést tartotta a legnagyobb boldogságnak (eudaimoniának), melyben az ember az igazságot szemléli. (A kereszténységben ez a gondolat vezetett a visio beatifica tanához /Isten boldog színe látása./) Az ember boldogsága megnyilvánul a biosz theoretikosz-ban (elmélkedő, szemlélődő élet) és a biosz praktikosz-ban (gyakorlati élet, részvétel a társadalomban). A teoretikus életnek nincs szüksége erényekre, elegendő önmagának Arisztotelész szerint, a gyakorlati élet viszont megköveteli ezeket,

22 Vö. RAHNER, K., *A hit alapjai. Bevezetés a kereszténység fogalmába*, Budapest 1983, 55-56.

23 FREUD, S., *Gesammelte Werke, 4, Esszék*, Budapest 1982, 340-341.

24 Vö. NYÍRI, T., *Alapvető etika*, Budapest 1988, 76.

vagyis az erkölcs területe a polisz társadalmi és jogi rendjéhez kapcsolódik. Értelmes társadalmi és politikai élet nélkül elképzelhetetlen. Az élvezet (hédoné) nem lehet ésszerű, ezért nem lehet a boldog cselekvés mozgatója. Elítéli azt, aki a gyönyört tekinti csupán boldogságnak: „A tömeg a barmok életmódját követi, mely rabszolgalelkülethez vezet.”²⁵ A legkiválóbb emberi tulajdonságnak, az észnek megfelelő életet kell élni. Arisztotelész és Kant sem vette észre, hogy a boldogság, az élvezet és az erény ésszerű rendben egymással összeegyeztethetőek.

2.2.2. Boldogság és önszeretet

Fontos az önszeretet és az önzés szétválasztása. Kant nem tudta kellőképp elválasztani ezeket. Arisztotelész is mindkettőről beszél, de szerinte a hedonista önszeretet alapjában hibázza el a legfőbb jót, mert kizárólag önző ösztönösség és érdek vezet, míg az önös, de nem csupán egyéni érdeket figyelembe vevő, mások jólétét is szolgáló szeretet a boldogsághoz vezet.²⁶ Ezért a legnagyobb segítség a Szentírás tanítása, mely szerint a józan önszeretet a felebaráti szeretet mértéke.²⁷ Sokak szerint ez elfogadhatatlan, pedig helyes. Az önzetlen szeretet ellentéte ugyanis nem az önszeretet, hanem az önzés. Az embertársi szeretet pártatlanságra szólít fel: nem mondja, hogy magamat jobban szeressem a másiknál, sem azt, hogy a másikat jobban szeressem magamnál, hanem feladatvállalásra szólít fel, hogy segítsék annak, aki rám szorul, és alkalmas is vagyok arra, hogy ezt teljesítsem. A szeretetre, mint jöttekre vonatkozik a Szentírás felszólítása.

2.2.3. A boldogság deskriptív fogalma

Ez azt jelenti, hogy a boldogság nincs normaként előírva, nem fogalmazza meg parancs, mert az emberi természetből következik, hogy így cselekedjünk, ezért nem is kell normaként előírni. Erkölcsi szempontból a boldogság a jócselekedetekben rejlik. Nem az erény jutalma, hanem maga az erény hordozza. Közvetlenül sohasem törekedhetünk a boldogságra, mert valamilyen cél, tartalom elérése után jelentkezik. A boldogság szempontjából fontos a Szentírás mondata: „Aki meg akarja menteni az életét, elveszti azt, aki pedig elveszíti [...], megmenti azt.”²⁸ Ezt fejezi ki

25 Arisztotelész, NE, 1095 b. 15-20.

26 ARISZTOTELÉSZ, NE, 1168 b.

27 Vö. Lev 19,18; és Lk 10,27.

28 Vö. Mt 10,39., Mk 8,35.

másképp Arisztotelész is: A hedonizmusnak engedve elveszítjük azt, amire alapvetően törekszünk. Csak a pártatlanság és az önzetlenség vezet célhoz. Max Scheler mondja: még valódi élvezetben sincs része annak, aki csak élvezetre tör, de „a jó a hátán hordozza a boldogságot.” Csak akkor lesz részünk a boldogságban, ha mások boldogságát a magunk boldogságának részévé tudjuk tenni.²⁹

2.2.4. Az egyén és mások boldogsága

Az egyén boldogsága többféle fokozaton keresztül ragadható meg, egymásra épülő célok sajátos harmóniájának alakulásával. A kiindulás alapja a hedonista jellegű célok, hisz az ember érzéki lény, működik benne a kellemes – kellemetlen motiváció. Ezeket nem szabad lebecsülni, hiszen mint az öröm és a fájdalom, segítenek eligazodni a világban. Az egyiket keressük, a másikat kerüljük. Ezek a célok általában gazdagítják az életet, lendítik egzisztenciánkat, de a lét értelme több mint csupán élvezetszerzés, hedonista célok megvalósítása. Egy kissé magasabb szintre lépve mondhatjuk, hogy vannak az életünknek biológiai céljai. Az egyén és a faj életének fenntartása, az egészség megőrzése, az élhető környezet kialakítása, megtartása mind ide tartoznak. Fontos az életmód, a táplálkozás, a higiénia, a népesedés kérdése, de ezek is még a természetes motiváció körének fogalmai, és könnyen visszahúzhatnak a hedonizmus szintjére. Az életről és az egészségről való gondolkodás csak akkor erkölcsös, ha a humanitás, az emberieség motiválja, vagyis mások boldogsága és a felelősség legszélesebb körében gondolkodnak róluk. Az ember természetessége már eredetiségében vissza nem állítható, hisz filozófiai értelemben a „második természetben” élünk, ami már lényegében mesterségesnek nevezhető, s eredménye a civilizáció, a kultúra.³⁰ Az ész határozza meg a természetet és nem fordítva. Védeni kell a környező természetet, s az őt alkotót. Az állatok érdekei nem tehetők az ember elé, az egyén életjoga fölé nem emelkedhet a faj egészsége. Nincs életre méltatlan emberi élet, a túlnépesedés embertelen eszközökkel nem állítható meg. Mindezek azt mutatják, hogy a biológiai céloknál magasabb szintre kell eljutni, ez pedig a humanitás szintje. Ez azt jelenti, hogy a saját tökéletesség eléréséhez tartozzon hozzá az elkötelezettség embertársaink boldogsága iránt is. Kant mondja: „legyünk méltók a bennünk lévő em-

29 SCHELER, M., *A formalizmus az etikában és a materiális értéketika*, Budapest 1979, 387. és 531.

30 Vö. NYÍRI, T., *Az ember társas viselkedésének természetes alapjai: Küldetésben*, Budapest 1988, 100.

beri méltósághoz.” Arisztotelész így buzdít: „erényt szerető emberré” kell válni.³¹ Ehhez az értelem kultúráját, vagyis képességeink kifejlesztését, tévedéseink kiigazítását, és az akarat kultúráját, vagyis a szenvedélyek nevelését érzéseink humanizálását, és felelős közösségiséget egyszerre szükséges megvalósítani.

Mások boldogságáról már fentebb is említettük, hogy mennyire fontos. Seneca azt mondja, hogy egyedül emberi valóját senki sem képes megvalósítani, mert mások boldogsága által jutunk saját tökéletességünkhöz. Ezért is határozza meg az embert „animal sociale”-ként, vagyis „társas lény”-ként. „Mindenki más pusztán ember-volta miatt is már kedves énnekem” - mondta.³² Az ember mások boldogsága iránti elkötelezettségéhez tartozik, hogy a barátságban, a házasságban, családban, a nevelésben, a kultúrában, a gazdaságban, a politikában, a jogban felülemelkedve a hedonista motivációkon, kötelességének megfelelően, erényesen tanuljon meg és tudjon cselekedni. Az igazi moralitás, csak a humanitás szintjén jelentkezik. Kialakításában a szocializáció minden fokozata, és a benne szereplők rendkívül fontosak és felelősségteljes együttműködésüket igényli. A lényeg, hogy kialakuljon nemcsak a helyesre, de a jóra is törekvő autonóm személyiség, aki elkötelezett a közösség tagjai boldogságának előmozdításában is. „A humanitás követelménye elutasíthatatlan. Ezért kell erkölcsösnek lennünk. Nyilvánvalóan megtalálhatja valaki saját életének értelmét a maga erkölcsi tökéletességében és a felebarát boldogságában. Az emberi kultúra azonban ismeri azt a szintet, a hitnek a szintjét, amely teljes mértékben elismerve a moralitás abszolút értelmességét, túlszárnyalja azt, mégpedig az abszolút feltétlenség irányában.”³³

31 ARISZTOTELÉSZ, *NE*, 1099 a

32 SENECA, L., A., *Nero császárnak a nagylelkűségéről*, Budapest 1988, 6.

33 NYÍRI, *Op. cit.*, 85.

A felvilágosodás áldialektikája, avagy hogyan tanítsunk katolikus iskolákban a modernitásról?

„A legtöbbben ugyanis azt hitték, hogy az ateisták vallástalanok. Erről persze szó sem lehet. Vallástalan ember nincs. Az ateisták nem vallástalanok, hanem [...] mindnyájan bigott emberek. [...]

Az ateista vallás szentje [...] Einstein, és a csodatevő hatalom [...] az ultraszeptil. Az ateista bigottéria neve materializmus. Ennek a vallásnak három dogmája van: lélek nincs, az ember állat, a halál megsemmisülés. A három pedig egyetlenegyre megy ki, s ez az, hogy az ateisták rettenetesen félnek Istentől [...] ezért bujkálnak és hazudoznak.”¹

Rövid tanulmányom célja az, hogy segítséget nyújtsak a katolikus iskolák számára a felvilágosodás, az ipari forradalom és a modernitás témaköreinek keresztény szempontból történő feldolgozásához. Munkámban konzekvens történeti tényeket és az európai eszmetörténetet egyidejűleg vizsgáltam. Napjainkban Nyugat-Európa a kereszténységre gyakran csak, mint egy morális eszmei irányzatra tekint, gyakran csupán művészeti, zenei, építészeti értékek hordozóját látja benne. Meg kell látnunk és tanulóinknak be kell mutatni, hogy az európai kultúra anyanyelve a Biblia, világlátása az emberi személy méltósága, forrása pedig Jézus Krisztus megváltó tevékenysége.

A modernitás nem feltétlenül jár együtt szekularizációval és vallásellenességgel, tudatosítani kell, hogy a kereszténység az európai kultúra bölcsője. A kereszténység az eredet-pontunk: kik vagyunk, miként cselekszünk, miként törődünk másokkal, mit tartunk a környező világról.

Korosztályom meghatározó élménye volt az 1944-ben befejezett, magyar fordításban részleteiben 1959-ban, majd teljes terjedelemben 2011-ben megjelentetett „A felvilágosodás dialektikája - Filozófiai töredékek”, amely

¹ HAMVAS BÉLA, *A bor filozófiája*, Budapest, 2014

Theodor W. Adorno és Max Horkheimer munkája.² A frankfurti filozófiai iskola két nagy öregje provokatív módon leszámol a felvilágosodás szülte tudományos racionalizmus ideáljával, az emberi civilizáció fejlődésének optimista végkifejletét feltételező filozófiai irányzatokkal. A szerzők megkérdőjelezzik a modernitás eszmetörténeti örökségét, szakítanak a történelem 17. században kialakult célirányos fejlődésének dogmájával. Értelmezésükben relatívvá válnak olyan polgári fogalmak, mint a „szabadság” és a „társadalmi szolidaritás”.

(Tanulmányaik végkövetkeztetése, hogy a fasizmus a „felvilágosodás” eszméinek egyenes folytatása, üldözött voltak tudható be, amely kérdéssel a továbbiakban nem kívánok foglalkozni.)

Itt az ideje, hogy végiggondoljuk korunk két nagy filozófiai kérdését, amelyet Adorno vetett fel:

- Pozitív vagy negatív volt-e a felvilágosodás szerepe az emberiség történelmében, és miért tudott a Katolikus Egyház olyan nehézkesen választ adni erre az eszmetörténeti folyamatra?
- Van-e az emberi történelemnek célirányultsága, azaz létezik-e a „metatörténelem”, ahogy Adorno nevezi?

I. A tudományos racionalizmus születése³

„Modernné az teszi az embert (és ebben az értemben kortársaink óriási többsége nem modern), hogy nem csupán térben és időben, de tartamban is képes látni, [...] legfőképp önmagát képes másként szemlélni.”⁴

Ükapáink felfogása a világról egyszerű volt: a mozdulatlan sík Föld felett keringenek a Nap, a Hold és a csillagok. A Földet és a rajta élő valamennyi állatot az Isten mintegy 6 ezer évvel azelőtt teremtette pontosan olyanak, amilyenek most is. Ebben a hitben biztosnak érezték magukat, hiszen az Isten felülről vigyázott rájuk és segítette őket mindennapi életükben.

Az első lépést az emberi elme afelé, hogy a látszólagosan sík Földet a

2 ADORNO, THEODOR W., HORHEIMER, MAX, *A felvilágosodás dialektikája - Filozófiai töredékek*, Budapest, 2011

3 DE CHARDIN, P. T., *Az emberi jelenség*, ford. Bitei Lajos, Rónay György, Budapest, 1973, 267-288

4 u.o. 271

tudományos megfigyeléseknek megfelelően gömb alakúnak képzelje, az ókori Görögországban tette meg. A Föld gömbje felett a mennybolt is szétterült. De tovább vizsgálva a bolygók járását a csillagászati számítások azt mutatták, hogy a Föld mint a világegyetem központja hibás, ezzel a modellel a bolygók és csillagok mozgását nem lehet pontosan megmagyarázni. Kopernikusz és Galilei munkássága választ adott erre a tudományos kérdésre: felfedezték, hogy a Nap körül keringenek a bolygók, és a Föld csak egy a bolygók közül, egyáltalán nem kiemelt vagy különleges. A katolikus egyház által is használt arisztotelészi geocentrikus világkép széthullt. A Nap egy lett a milliárdnyi csillag közül, a Föld pedig porszemmé vált a csillagok halmazában.

Az égbolt végtelenné terjedt szét, de ezzel párhuzamosan értelmet nyert a végtelenül parányi dimenziója is. Az eddig szilárdnak észlelt anyag kicsiny részecskéire bomlott, tulajdonságait vizsgálta az alkímiából tudománnyá lett kémia. Descartes lerakta a modern kori fizika alapjait. Linné az élőlényeket az Isten által teremtett változatlan biológiai fajokba osztotta, majd ezeket rendszerbe szervezte, amivel megalapította a biológiát. A francia Buffon gróf szembehelyezkedett az egyház által hirdetett egyszeri és változatlan teremtés tanával és feltételezte a kihalt élőlények tanulmányozása során a fajok időbeli változásait, megvetve az őslénytan alapjait. A világegyetem kora egyre előbbre datálódott az újabb és újabb felfedezéseknek megfelelően.

Azaz a XVIII. században megszületett a modern „Természettudomány”.

Az új tudomány, amely a racionalizmus diktálta alapvetéssel dolgozott és a metafizikát hátrahagyva egyedül a megfigyelt anyagi jelenséget vizsgálta, a természetről az emberi történelemben addig még sose tapasztalt részletes tudást szerzett. Célja az volt, hogy a természeti javakat a maga javára hasznosítsa, a megismert erőforrásokat megszerezze, a Földet saját gazdasági irányítása alá vonja. Szemléletmódja a materializmus, társadalomirányítási elve a haszonelvűség, hirdetett moralitásában a fogyasztói javak termelése felülírja az etikai normákat.

2. A modernitás eszmetörténeti öröksége

„Kérem, ne felejtse el, hogy a materializmus szintén egy metafizikai hipotézis, amely ugyan a természettudományok területén igen természetnek bizonyult, de mégis hipotézis maradt. És ha ezt a természetet elfelejtjük, akkor dogmává válik, ami ugyanúgy akadályozhatja a tudomány haladását és szenvedélyes intoleranciához vezethet, mint minden más dogma.”⁵

A történeti liberalizmus fellépett mindenfajta uralkodói önkény, vallási kényszerítés ellen, kinyilatkoztatta, hogy az emberi személynek joga van szabadon megválasztani meggyőződését. Rousseau filozófiai alapvetése, hogy az ember alapvetően jó, és csak akkor fejlődhet jó irányban, ha teljes szabadságot adnak neki. A voltaire-i klasszikus filozófiai liberalizmus az emberi értelem teljes függetlenségét követelte, és azt állította, hogy a vallás megköti a gondolkodást.

Locke megalkotta a társadalmi szerződésről szóló elméletét, amelyben leszögezi, hogy a társadalom felett csak a társadalom tagjainak beleegyezésével és a tőlük kapott felhatalmazás alapján lehet bárkinek hatalma. Paine a köztársaság intézményének lelkes híve, a független Amerikai Egyesült Államok egyik alapítója, alkotmányozó munkáját az emberek Isten előtti egyenlősége határozta meg. Simón Bolívar a felvilágosodás és az angol materialista gondolkodók hatására tett esküt, hogy felszabadítja hazáját, és később valóban a dél-amerikai függetlenségi mozgalmak győztes vezetője, a „libertador” lett.

A Smith féle gazdasági liberalizmus alapelve a „láthatatlan kéz”, amely azt állítja, hogy a gazdaság önmagára hagyva működik a legtökéletesebben, a jól felfogott önérdék és a szabad verseny közösen sose látott nagyszerű eredményekre vezeti a gazdaságot. A szólamok hangoztatása közben megtapasztalt óriási mértékű elszegényedés, munkanélküliség és hajléktalanság, a társadalom alsó rétegeiben megtapasztalt mérhetetlen szenvedés alakította ki a keresztény társadalmi tanítást, amely szerint a modern állam feladata a munkaképtelenekről és sérültekről való gondoskodás.

Végül is milyennek ítéljük a felvilágosodásnak, és az ezt követő ipari forradalomnak a szerepét: pozitívnak vagy negatívnak az emberiség történelmében?

⁵ HELMHOLTZ, 1877. https://hu.wikipedia.org/wiki/Neokantianizmus#cite_note-12 2022.01.09.

Az orvostudomány fejlődésével megszűnt a csecsemő- és gyermekhalálozás, kiapadtak az anyák könnyei, elmaradtak a városokat kipusztító járványok, biztonságosabbá vált az emberi élet. A mezőgazdaságban megjelentek az Újvilágból származó növényfajok (a burgonya, a kukorica), amelyek alkalmazásával elkerülhetőek lettek a nagy éhínségek a gabonafélék rossz termése esetén. A teherszállítás és a kereskedelem fejlődésével változatosabbá vált a táplálkozás, a hiánybetegségek kialakulásának lehetősége csökkent. Az ipari termelés soha nem látott bőséggel látta el használati tárgyakkal az emberiséget, a ruhátlanság megszűnt. A házak egyre nagyobbak, kényelmesebbek lettek, megjelentek a fürdőszobák és a higiéniai berendezések a tisztálkodás céljából.

Ezen folyamatok tanúsítják az ipari forradalom hasznos, az emberiség javát, a „közjót” szolgáló voltát. Az emberiség elérte azt az állapotot, amelyet Isten mindig is szánt neki, amikor nem kell nélkülöznie: az étkezés, a hideg elleni ruházkodás és az emberhez méltó lakhatás elvileg biztosítva lett. Ha az ipari forradalom az emberiség fejlődésére vonatkozó isteni terv része, akkor lehetséges, hogy ennek előkészítője, a felvilágosodás is az?

Miért tekintett mégis a Katolikus Egyház ellenségként a felvilágosodásra?

Miért tudott megfelelő választ adni a reformációra és miért vallott kudarcot a felvilágosodással szemben?

Az Egyház nagyszerű választ adott a reformációra: a barokk kor szintetizált művészetét. A reformáció ráébresztette a Katolikus Egyházat, hogy szemléletmódján váltania kell: az újkorban a hit terjesztésének eszköze a szó, az intellektuális meggyőzés, az apologetikailag szépen felépített igehirdetés lett. Ebben a korban filozófiailag és teológiailag egyaránt kiválóan képzett papok nevelésére számos új szeminárium nyílt, amelyekbe ösztönlöttek a tehetséges nemesi és polgári származású ifjak, ahol megfelelő képzést kaptak arra, hogy a reformáció ideológusaival vitát folytassanak.

A barokk korban a katolikus mise lenyűgöző látvánnyá lesz, szentek és mennyei angyalkák szobrai kavarnak a hívők szeme előtt, minden aranyozott és márvány, a miseruhák damasztja szemképráztató, a kegyesrek ékkövei tündökölnek, az egyházi zene dallama több szólamban szól a templomok színes freskós boltozatai alatt. Sose volt még istentisztelet ilyen gyönyörűségesen szép!

3. A Katolikus Egyház és a felvilágosodás⁶

Miért nem tudott méltó választ adni a Katolikus Egyház a felvilágosodásra?

Azért, mert a felvilágosodás alapjaiban egyházellenes, keresztény hit ellenes, Isten létét megkérdőjelező volt. Az Egyház úgy érezte olyan erős támadás érte, mint még soha, hiszen eddig mindig a hiten belül támadták (például az eretnekmozgalmak, reformáció). Úgy érezte olyan erős választ kell adnia, amellyel az ellenvéleményeket el tudja hallgattatni. Róma elítélte azt „a képtelen és tévelygő nézetet, jobban mondva dőreséget, hogy a lelkiismeret szabadságát bárkinek tulajdonítani kell, és arra bárki jogot formálhat”⁷, Szent Ágoston azon tételére hivatkozva, hogy „lehet-e rosszabb halála a léleknek, mint a tévedés szabadsága?”. Az Egyházi Tanítóhivatal nem fukarkodott a felvilágosodott gondolkodókat körleveleiben „csalóknak, szentségtörőknek, vakmerő fecsegőknek, szánandó eszelősöknek”⁸ nevezni, amely nehezen nevezhető szelíd atyai feddésnek.

A Katolikus Egyház sorozatosan elutasította a modernség eredményeit, filozófiájában továbbra is az eredendő bűn meghatározása, teológiájában az egyéni üdvösség megszerzése játszotta a főszerepet. Fő célja az maradt, hogy a szentségek és az azt kiszolgáló papság tekintélyét megőrizze. A XVI-II. század vége felé már zárt szellemi alakulatként áll egymással szemben a „modernitás” és a katolicizmus.⁹

Miért alakult ez így?

A felvilágosodás rávilágított arra, hogy mennyire felszínes a katolikus hit, a XVII. században ugyanis a papok tudása sokszor csak a latin nyelvű mise recitálására, a hívők részvétele pedig teljességgel passzív szerepre szorítkozott. Az egyházi állásokat nem teológiai felkészültség vagy életszentség alapján osztották, hanem a megélhetés híján levő nemesség részesült belőle anyagi támogatásként. A szentek kultusza, az ereklyék tisztelete sokszor súrolta a babonáság határát.

6 TOMKA FERENC, *Lelkipásztori teológia*, Katolikus Teológiai Főiskolai Jegyzet, Budapest, 2006

7 FILA BÉLA, JUG LÁSZLÓ, *Az Egyházi Tanítóhivatal megnyilatkozásai*, 2730, Budapest, 1997, 489

8 ua. *A racionalizmus tévedéseiről*, 2775-2785, Budapest, 1997, 495-8

9 LEFONT GHISLAIN, *A katolikus Egyház teológiatörténete*, Budapest, 1998, 46

A Katolikus Egyház célja az volt, hogy egész Európa egyazon nyelven beszéljen, ezért csak a Szentírás a latin nyelvű „Vulgata” kiadását fogadták el, amelyet az újlatin nyelvű hívek idővel egyre kevésbé, a germán anyanyelvűek pedig egyáltalán nem értettek. A népnyelvű Bibliák nyomtatását elleneztek, olvasását csak kipróbált híveknek javasolták, céljuk az volt, hogy megakadályozzák, hogy ez a „kincsház nyitva álljon a félrevezető újítások előtt”¹⁰.

A XVIII. századra a Katolikus Egyház bár külső megjelenésében barokkos csillogást mutat, valójában a fennálló nemesi kiváltságok támogatásával társadalmilag konzervatívvá, korának tudományos felfedezéseivel szemben elutasítóvá és a kor társadalmi mozgásai által fellépő szociális feszültségekkel szemben érzéketlenné vált.

Mi volt az oka, hogy a felvilágosodás szinte törvénytörően egyházellenesnek mutatkozott?

A Katolikus Egyház a skolasztikában egy szilárd eszmerendszert dolgozott ki a világ értelmezésére. Ez a filozófiai rendszer mintegy 600 évig korszerűnek volt mondható, az európai kultúra gyökereit képező nagy görög filozófiai iskolák, elsősorban Arisztotelész eredményeit átvette és közvetítette. Saját korukban Aquinói Szent Tamás (1225-1274), Johannes Duns Scotus (1266-1308) és Luis de Molina (1535-1600) a világról a lehető legmodernebb értelmezést adták, amellyel szemben csak túlhaladott animista, atavisztikus sámánhívó, vagy fekete mágiás elképzelések léteztek. A tomista skolasztikus rendszer olyan tökéletesnek és megdönthetetlennek mutatkozott, amilyennek egyetlen megelőző filozófia sem. A skolasztika irodalmi művei a „summák”, kísérletek a középkori világnézet összegzésére. A skolasztika sokat tett a módszeres gondolkodás fenntartásáért a barbárság századaiban. A keresztény filozófusok mélységesen meg voltak győződve arról, hogy fő feladatuk a keresztény vallás igazságainak bizonyítása, amit az „ancilla theologiae” kifejezés adott vissza. Azt tartották, hogy minden katolikus dogmát közvetlenül Istentől kapták, elfelejtkezve a patrisztikus atyák roppant nagy munkájáról a keresztény krisztológia és szentháromságtan dogmatikai kidolgozásában, az első hét században. Meg voltak győződve, hogy csak katolikus hívő üdvözülhet egyedül, a protestánsok mind egy szálig el fognak kárhozni. A középkori zsinatok által elfogadott hittételek elszakadtak az eredeti biblikus és korai egyetemes zsinati

10 FILA BÉLA, JUG LÁSZLÓ, *Az Egyházi Tanítóhivatal megnyilatkozásai*, 2710, Budapest, 1997,

gyökereiktől, és „második írott forrásként” önállóvá váltak. Egy idő után az egyház teológiája ezeknek a hittételeknek a rendezésére fókuszált, gyakran a megélésükhöz szükséges lelkiség rovására.¹¹

A felvilágosodás során a természettudományok megjelenésével egy teljesen új faktor jelentkezett: a tudományos vizsgálódás igénye. Ettől fogva a tudósok nem a tökéletesnek tartott arisztotelészi elméletből kiindulva vonták le értelmezésüket az adott jelenségre, hanem a konkrét tárgy kísérleti vizsgálata után tettek tudományos megállapításokat. Ha a korabeli tudósok olyan dolgot fedeztek fel, amely nem illett a skolasztikus rendszerbe, a teológusok nem arra gondoltak, hogy skolasztikus rendszerük hibás, elöregedett, hanem a felfedezőt vádolták meg eretnekséggel - számunkra már érthetetlenül.

A skolasztikus teológiai rendszer ugyanúgy ember alkotta hipotézis, mint bármely más filozófiai rendszer, kétségtelenül nagy értéket képvisel, szentháromságos isten-központúságára csodálattal nézünk fel ma is. A skolasztika a teremtett világot Isten gondolatai hasonmásának tartotta: az isteni világterv szerint mindennek megvan a maga helye és rendeltetése, a valóság egységes. Minden hierarchikusan tagozódik: a társadalom, valamint a politikai, a kulturális és vallási élet is, mindennek szerves egységben kell lennie mindennel. A társadalom rendi tagozódása metafizikai törvényszerűség, alapelve a pápaság lelki és a császárság világi hatalma. Feladata, hogy az abban az időben még kevés nemzettudattal rendelkező nemzeteket egy közös európai családba vezesse, Európát pedig vallási egységbe tömörítse a katolikus Anyaszentegyház vezetésével.

A felvilágosodás kora után a hit és a tudomány tragikusan kettészakadt. A természettudományos kutatás az Egyház szemében eretnekgyanússá, a katolikus tanítással ellentétes könyv indexre tehetővé vált. Ugyanebben az időben a század embere már élvezhette a tudományos felfedezések nyújtotta előnyöket: a jobb életet, a szép ruhákat, a kényelmesebb házakat, a gyorsabb közlekedést, a változatos étkezéseket, az érdekes könyveket, ezekben sem volt visszalépni a középkorba. A jövő iránya egyértelműen ki lett jelölve.

11 LEFONT GHISLAIN, *A katolikus Egyház teológiatörténete*, Budapest, 1998, 101-104

4. A Katolikus Egyház saját hermeneutikája¹²

*„A teológia elsődleges feladata nem az, hogy filozófiailag iskolázott értelem segítségével a hit fényénél a dogmatika kiegyensúlyozott intellektuális kommentárját nyújtsa [...]”*¹³

Ha feltesszük magunknak a kérdést, hogy mi okozta az első századokban a kereszténység megmagyarázhatatlanul gyors terjedését a Római Birodalom területén, akkor három alapvető tényezőre vezethetjük vissza: az igehirdetők hiteles személyes életvitele, a keresztény közösség tevékeny, segítők, befogadó szeretete és az megígért „örök élet”. A hit annak dacára robbanásszerűen terjedt, hogy nem állt módjában a nyilvános igehirdetés, mert bár a Római Birodalom területén különböző mértékben, de azért üldözték, a kereszténység elismeréséig államellenes szektának számított. A keresztények mégis hétről-hétre összegyűltek - nem a katakombákban, hanem keresztény barátaik házában - és megtartották a kenyértörést, olvasták az apostoli leveleket.

A IV. századtól alapvető szemléletváltozás következett be, a földi, világi uralkodó saját hatalmi eszközeivel segítette a hit terjedését, gondoljunk Nagy Konstantin birodalmi méretű építkezéseire. A helyi püspökök a Római Birodalom tudós és megbecsült tisztségviselői lesznek. Az uralkodók „apostolaikká” válnak, azaz deklarált fő céljuk lesz a keresztény hit terjesztése. Keresztény királylányok azzal a feltétellel mennek feleségül pogány fejedelmekhez, ha népük felveszi a kereszténységet. A középkor végére egész Európa egységesen vallja a keresztény hitet. A katolikus egyház az istenismeret fényével világosította meg a barbárul kegyetlen, erkölcséikben és törvényeikben civilizálatlan népeket.

A középkor, amelyet a vallásellenesek méltatlanul neveznek sötétnek, egy túl hosszúra nyúlt, fájdalmas szakasz volt Európa történetében. A keresztény egyház kitűzött célja az volt, hogy a földrész különböző fejlettségű népeit egységesítse egy keresztény ideológiájú, latin nyelvű Európában. Az ókor után sajnálatosan korán megsemmisült a Római Birodalom által kiépített mediterrán gazdasági övezet a muszlim hódítások miatt. Afrika elveszett, mielőtt a keresztény Európa erőt tudott volna felmutatni, a kereszties háborúk túl későn indultak. Lelassították a fejlődést a kereszties háborúból

12 TOMKA FERENC, *Lelkipásztori teológia*, Katolikus Teológiai Főiskolai Jegyzet, Budapest, 2006

13 LEFONT GHISLAIN, *A katolikus Egyház teológiatörténete*, Budapest, 1998, 53

behurcolt járványok, valamint a vallási és örökösödési háborúk, amelyek sokszor egy-egy tájegység lakosságát teljességgel kiirtották.

A felvilágosodás alapjaiban rendítette meg az Egyház intézményes és teológiai szerkezetét. A korabeli teológia elsősorban az ember egyéni üdvülésével foglalkozott, valamint az áteredő bűn hatásait vizsgálta. Hitigazságait szó szerint ismételtette a hívekkel, akik számára nagyszámú parancsolt kötelességet írt elő mindennapi életükben. A helyes életmód meghatározására kizárólagosan a klerikusok voltak hivatva.¹⁴

Érvelésük szerint a „filozófia, amely a természet igazságának kutatására vállalkozik, nem utasíthatja vissza azt, amit a természet legfőbb és legkegyelmesebb alkotója az Isten „az emberek javára kinyilvánított”¹⁵. Az Egyház kialakult álláspontja az volt, hogy az ész nem mondhat ellent a hitnek, nem lehet köztük valódi nézeteltérés, mert mindkettő ugyanabból az igazságból fakad, amelynek változhatatlan és örök forrása az Isten. Ez megfellebbezhetetlenül igaz. Az érvelésben a logikai hiba ott van, hogy míg a természet vizsgálatát a tudomány minden egyes alkalommal a rendelkezésére álló legmagasabb technikai szinten újra és újra elvégzi, és ezért újabb és újabb felfedezéseket tud tenni, újabb és újabb hipotéziseket állíthat fel az anyagi világra vonatkozóan, addig a hit teljes letéteményének egyedüli, helyesnek tartott értelmezését az Egyház magának tartotta fenn, és a gyakorlati tudomány eredményeit aszerint osztotta fel elfogadhatónak és üldözendőnek, hogy megfelelt-e az általa képviselt dogmáknak. Elutasította a „haladás” gondolatát, mind társadalmi, mind vallási szinten, arra hivatkozva, hogy a katolikus vallás „örök”, a kinyilatkoztató Isten tekintélyéből származik, nem lehet tökéletesíteni emberi eszből – feledve azt, hogy a keresztény vallás maga is több százéves fejlődésen ment keresztül, amikor a patrisztikus korban kialakította saját dogmarendszerét.

Ebben az időben a protestáns egyházban már lényegében megszűnt a papok és a hívek közötti különbség - erre válaszként a katolikus egyház még jobban hangsúlyozta a klérus szerepét. A XIX. századra a nemzetállamok kialakulásával az egyház fokozatosan elvesztette világi hatalmát. Az ész tekintélye egyre erősebbé vált, az ember autonóm alanyként való elismerése megkövetelte volna az ember üdvösségének újraértékelését a katolikus egyházon belül, következésképp az üdvösséget közvetítő egyház újragondolását.

14 LEFONT GHISLAIN, *A katolikus Egyház teológiatörténete*, Budapest, 1998, 45-49

15 FILA BÉLA, JUG LÁSZLÓ, *Az Egyházi Tanítóhivatal megnyilatkozásai*, 2775, Budapest, 1997, 495

A XX. században a szó erejére alapozó pozitivista hitvédelem válságba került. Az emberek többsége képtelen mérlegelni a sokféle információt, amellyel találkozik, védekezésékként közömbössé válnak az érvelésekkel szemben.¹⁶ A közmédiákban az egyházat egyoldalúan negatívan mutatják be. Nincs olyan hitellenes, egyház-gyalázó film, amelyre Hollywoodban ne lenne gigantikus költségkeret. Nyugat-Európában a hagyományos hitoktatás, a templomi igehirdetés erejét veszítette, a papság értetlenül áll a mai világ problémaival szemben, erejét teljesen leköti a még meglevő híveinek megtartása. Ránk köszöntött a „posztmodern” időszaka, a pluralizmus, az urbanizáció, a szekularizáció hármas keresztjével.

5. A történelem célirányos fejlődése

„Ezek az idők naptári mértékkel nem számíthatók ki. Isten a korszakokat akkor hívja elő teremtő szavával, amikor neki tetszik, amikor mértéküket betelni látja.”¹⁷

Az emberiség legrégebben eredeztethető vallásaiban világkorszakokban mérik az időt. Tízezer éveket fognak át a hindu és a maya csillagászati naptárak. A germán istenek eltűnnek egy „ragnarök”-okban, azaz a wagneri istenek alkonyában. Indiában a régi romlott világ megsemmisül és mialatt Siva járja kozmikus táncát, új, tiszta korszak keletkezik. Ezen vallások időszemlélete mindig ciklikus, a korszakváltás után a világ visszatér saját kezdetéhez, és újrakezdődik az ember szenvedése, hányattatása a történelem istenek által vezényelt viharáiban.

A zsidó Ószövetség egy egészen új történetfelfogással ajándékozta meg a nyugati világot. A Teremtés könyvében Isten a legelső nap elválasztja a világosságot a sötétségtől, a nappalt az éjszakától - a tudós papi szerző ezzel a képpel ábrázolja, hogy az Isten elindította az idő folyását. A zsidó Jahve nincs alávetve kozmikus korszakoknak, Ő maga az idő ura, elindíthatja és megállíthatja az emberi történelmet. Az Isten belép az emberiség történelmébe, cselekvően alakíthatja, az Ő akarata, hogy az emberek számára kimért idő visszahozhatatlan legyen.¹⁸ A bibliai idő mindig lineáris, vissza

¹⁶ FILA BÉLA, JUG LÁSZLÓ, *Az Egyházi Tanítóhivatal megnyilatkozásai*, 2781, Budapest, 1997, 497

¹⁷ STAUFFER, E., *Az Újszövetség theológiája*, Debrecen, n.a., 70

¹⁸ PÁKOZDY LÁSZLÓ, *Az exegézis, dogmatika és az igehirdetés néhány határkérdése*, Debrecen, 1943

nem térő alkalmak sorozata, amelyben a választott nép vagy válaszol Jahve felhívására, vagy elveti azt, amikor is azonnal bekövetkezik Isten büntetése (például a babiloni fogság).

A prófétai jövendölések a földi idő végpontjaként a Messiás eljövetelét jelölték meg. Őneki, aki addig csak körvonalazatlan ígélet volt, valóságosan meg kell jelennie népe körében pontosan úgy, ahogy azt a bibliai írásokban megjövendölték. Hogy Ő a Messiás, hogy valóban Ő az, akit vártak, arról ismerjük meg, hogy elvégzi azokat a cselekedeteket, amelyet a próféták megjövendöltek. A zsidó elképzelések szerint az üdvösségtörténet folyamatában a Messiás eljövetele az idők végén következik be, és beteljesíti az időt.

A korai keresztény közösség számára Jézus érkezése és húsvéti misztériuma a várva várt beteljesedés. Saját érzékelésük szerint az idők végén, a történelem végpontján éltek, hiszen akinek el kellett jönnie, már eljött hozzájuk. Húsvét után hiába várták az Úr közeli visszatértét, de a történelem szemhatára számukra mindvégig a parúzia maradt. Az első században a keresztények az általuk is használt zsidó Írásokat megtoldották Jézus életét leíró evangéliumokkal, apostoli levelekkel, apokaliptikus iratokkal. A parúzia késése lehetővé tette, hogy az igehirdetés célközönsége az egyre inkább bezárkózó izraelita csoportok helyett a görög nyelven beszélő hellenisztikus kultúrájú pogányok lettek, majd ez a misszió tovább folyt az idegen földrészekén egészen napjainkig.

Jellegzetesen modern gondolat az, hogy a visszafordíthatatlan időnek önálló teológiai jelentősége van.¹⁹ Az „idők közepén” történt Kinyilatkoztatás után várhatjuk az „idők végén” az emberi történelem beteljesedését, azaz az Isten által világunk számára elgondolt terv megvalósítását. Ez a Pierre Teilhard de Chardin (1881-1955) által elképzelt Omega-pont²⁰, aki paleontológusként tovább viszi Darwin evolúciós elméletét és jezsuita atyaként a világvége modern megfogalmazását adja. Feltételezi, hogy az emberiség evolúciós szempontból még „fiatal”, mindössze 1 millió éves, épp hogy megszületett az emberi értelem. Az emberi civilizáció néhány évezreden belül bontakozott ki, fejlődése várhatóan nem lassul, hanem inkább felgyorsul. Chardin optimistán azt feltételezi, hogy az ember előtt még korlátlan fejlődési lehetőség van.

De Chardin elmélete szerint az evolúció során a fejlődés mindig a tudat,

19 EFONT GHISLAIN, *A katolikus Egyház teológiatörténete*, Budapest, 1998, 105

20 TEILHARD DE CHARDIN, P., *Az emberi jelenség*, Budapest, 1973, 322-362

az értelem, az intelligencia irányában történt. Amióta megjelent az ember, az élet fájának minden nem emberi ágában csökkent az evolúciós nyomás - jegyzi meg a francia tudós. A feltételezett Omega-pontban összefonódik a földi élőlények által hordozott értelem az azt létrehozó isteni értelemmel. A jezsuita teológus feltételezi, hogy az Omega-pontban az emberiség fennállása óta összegyűjtött tudatmennyiség összeáll egyetlen végtelen nagy tudattá, amit „Noogenezis”-nek nevez. Ennek a szellemhalmaznak a létrehozása volt Isten eredeti szándéka világunk, az földi élet és az emberiség megalkotásával - Isten beszélőpartnert kívánt saját magának.

Lehetséges-e az élet vége a Földön? Kihalhat-e az emberiség?

De Chardin félretolja a katasztrófák bekövetkezésének lehetőségét, meggyőződése szerint az „élet szent okokból élni akar”, az evolúcióban minden erő a tudat kitermelésére irányult. A Föld bolygó-léte során egyetlen egyszer tudta kifejleszteni az életet. Az élet hasonlóképpen csak egyszer tudta megteremni a gondolkodó élőlényt. Az emberben összegződik a biogenezis minden találmánya, sűrűsödik össze a „nooszféra”. Ő a kozmogenezis jövőbeli reménye, ha kudarcot vallana küldetésében, a Világ-mindenség önmagát vetélné el.

Az emberiség feladata saját noosz-ának, intelligenciájának fejlesztése, amelyet a tudomány művelése által végezhet. De Chardin szerint „a tudománynak csak hajnalhasadása van a hosszú éjszaka után” (írja a 1930-40 években) és bár az emberiség nagyon sok gyakorlati hasznot húzott a felvilágosodásból, és az azt követő technikai forradalomból, leginkább a fegyverkezésre fordította az erőit. A tudomány fejlesztésére kell fordítani az emberiség energiáit, és különösen az Ember megismerésére, mert ez sarkalatos kérdés abból a szempontból, hogy miként jött létre a világ és miként kell alakulnia a továbbiakban.

Az elmúlt három évszázad mintha másról sem szólt volna, mint a Hit és a Tudomány ellentétéről. Az Istentől megfosztott Tudomány elfoglalni készült a Hit helyét, de három évszázad szenvedélyes vitája után kiderült, hogy egyik sem élhet és fejlődhet a másik nélkül. A Tudomány nem érhet el végső határaihoz, ha vélt céltalanság miatt az ember elveszíti a kutatáshoz való kedvét. Kell, hogy a világnak és az emberi életnek legyen értelme. Hinni kell abban, hogy saját munkánknak van értelme. Optimistán hinni kell a haladásban. Egyszer majd a Tudomány túljut az analitikus kutatások bevezető szintjén, és akkor képes lesz egy felsőbb szint megvalósítására és

modellalkotásra a jövő számára.²¹ A Tudomány és Hit a megismerés két arcéle, és csak ketten együtt tudják az emberiség múltját és jövőjét átfogni.

Az idők teljessége kétség nélkül Jézus megtestesülése, kinyilatkoztatása, feltámadása, mennybemenetele és második eljövetele. Minden emberi erőfeszítésnek ez ad végső értelmet, kijelölve az emberiség jövőbeli haladási irányát. Krisztus emberként jelent meg az emberek között, hogy a továbbiakban maga alá rendelje, és irányítsa azoknak az emberi lelkeknek a felemelkedését, amelybe beoltotta magát. Végső cselekedetként visszatér a soha el nem hagyott földi központba, és „csak Isten lesz már, és Isten lesz minden mindenben”²². A világegyetemünk korát a jelenlegi tudomány az „ősrobbanás”²³ elméletével 13,8 milliárd évben határozza meg. Az elméletet egy belga pap, Georges Lemaître (1894-1966), a Löweni Katolikus Egyetem csillagászat tanára dolgozta ki. Ne felejtjük el, hogy az ősrobbanás elmélete alapvetően keresztény ideológia, hiszen nem az anyag örökkévaló létezését feltételezi, mint a materialista álláspont, hanem a világegyetem létezésének kezdeti időpontjának megállapítására törekszik.

Minden népnek, minden történelmi lehetőségnek minősített alkalmak vannak, „mindennek rendelt ideje van”²⁴. A népek sorsa azon fordul meg, hogy felismerik-e Isten időit, a nekik készített alkalmakat. Nekünk nem adatott, hogy előre ismerjük az időket, mi csak felismerhetjük, amikor már itt vannak. A mi szemünkben a történelem Isten szent időinek sorozata, ahol nem minden időszak egyforma, vannak évek, amelyek értelmetlennek tetsző küszködéssel telnek el, és vannak idők, amelyekben értelmet nyer minden eddigi szenvedés.

A modern ember nyugtalanságát Teilhard de Chardin a megváltozott tér-idővel hozza összefüggésbe.²⁵ A tudományos felfedezések óriási kozmikus tereket nyitottak meg az emberiség előtt, amellyel szemben kicsinek, haszontalannak, feleslegesnek érezheti magát. A Világmindenség százmilliónyi fényévre terjedő, galaktikák alkotta világával valóban nehéz szembenézni, de próbáljuk meg Krisztusunkban bízva elfogadni, és optimistán, „az örök életbe és a holtak feltámadásába” vetett ősi keresztény hittel várakozni.

21 TEILHARD DE CHARDIN, P., *Az emberi jelenség*, Budapest, 1973, 350-352

22 1KOR 15,28

23 LEMAITRE, G., *Annals of the Scientific Society of Brussels*, N.A., 1927, 47A

24 Préd 3,1-8

25 TEILHARD DE CHARDIN, P., *Az emberi jelenség*, Budapest, 1973, 280

INÁNTSY-PAP ÁGNES

SZAGKHF

What makes the Greek catholic schools distinctive from the beginning?

I. Greek Catholics in Hungary

According to Véghseő's¹ (2012) approach, the self-interpretation of Hungarian Greek Catholics rests on three pillars: the Byzantine rite, the unity with the Holy See in Rome, and the Hungarian identity. He points out that when defining their identity, they defined themselves as the heirs of the Byzantine Christian presence, which has been detectable in the history of the Hungarian nation since the foundation of the state. In 1054, as a result of the secession, Eastern Christianity temporarily disappeared from Hungary almost completely, and during the 16th century, the presence of Byzantine Christianity in the country gained new impetus with the settlement of Orthodox Slavic and Romanian-speaking believers in Hungary. As a result of the Union of Uzhorod in 1646, these Slavic and Romanian Orthodox Christians accepted the primacy of the Roman Catholic Church but retained the Eastern heritage in their ceremonies and liturgical traditions. Greek Catholics are therefore also called Byzantine Rite Catholics². In the 17th century the initiatives leading to the foundation of the Greek Catholic Church in Hungary were launched. After the expulsion of the Turks in the 18th century due to the organization of settlements, new Greek Catholic communities were formed in the northern and eastern parts of Hungary which quickly set out on the path of assimilation. By the 19th

1 Véghseő Tamás (2012): „... minden utamat már előre láttad” Görögkatolikusok Magyarországon. Nyíregyháza: Hajdúdorogi Egyházmegye.

2 Pusztai Bertalan (2005): Discursive Tactics and Political Identity: Shaping Hungarian Greek Catholic Identity at the Turn of the Nineteenth and Twentieth Centuries. In: *National Identities*, 7.2. 117-131.

century liturgical books in Hungarian had been published, which could be interpreted as a sign of the strengthening of Hungarian identity. The year of 1873 was a milestone, as the Diocese of Munkács established an independent vicarage for 33 Hungarian-speaking parishes, and in 1912 the Diocese of Hajdúdorog was established. During the last century the national composition of the Greek Catholic Church in Hungary has changed significantly. On June 8, 1912 Pope St. Pius canonized the establishment of the Diocese of Hajdúdorog - including 162 parishes -, the predecessor of the Hajdúdorog Metropolis with the bull *beginning in Christifdeles Greaci*. Today, according to the 2011 census, the Greek Catholic Church in Hungary (now known as the Greek Catholic Metropolis) has 179,176 followers, most of whom live in the northern and eastern parts of the country.

78% of the faithful (140,594 people) live in the three particularly disadvantaged counties of the country: 34,816 people in Borsod-Abaúj-Zemplén county, 73,419 people in Szabolcs-Szatmár-Bereg county and 32,359 people in Hajdú-Bihar County. In total, 11% of the faithful (16,192 people) live in the capital city, 20% (35,322 people) live in county towns, and 71% (127,662 people) live in smaller towns and villages. In 2011, the Roma population represented the largest number after the Hungarian population, by almost 5% (8696 people), but their number is higher than this, because some of them declared themselves Hungarian in public. In the next place comes the Ruthenian population, approximately 1% (1777 people).

2. Greek Catholic education system from the beginning to the nationalization of schools

2.1. School system, management, supervision

The Greek Catholic faithful living in Hungary today - from the very beginning (Uzhhorod Union 1646) - belong to the lower classes considering their social status³. The ruling class was barely represented among their believers, so their education system was introduced accordingly. József Szabó wrote the following about the contemporary teaching/educating activities of the Greek Catholic Church: *“The teaching activity of this church must still be considered a commendable deed today, because for centuries they*

3 Szabó József (1992): Görögkatolikus népoktatás az önkényuralom korától az iskolák államosításáig. In: *Acta Academiae Paedagogicae Nyiregyhaziensis*, 1992: 294-305

have tried to provide knowledge to their nationalities of the lowest social status who were often sacrificed in political manipulations⁴.-Neither their use of language nor their management of education was uniform. In 1692 Leopold I made the construction of schools “possible and obligatory” for the Greek Catholic bishop of Munkács, and obliged the landlords to provide the necessary land for this purpose. In 1747, Maria Theresa ordered the recording of the data of the Diocese of Munkács⁵.

Table 1.

The counties and parishes of the Diocese of Munkács in 1747

County	Parish (pc)
Szabolcs county	29
Ung county	57
Borsod county	9
Abauj county	17
Ugocsa county	33
Szatmár county	84
Máramaros county	122
Bereg county	92
Sáros county	95
Total:	538

source⁶

Ernő Finánczy also conducted censuses from this period, and in 1771 he registered 130 schools maintained by the Greek Catholic church⁷. In 1773, Maria Theresa convened a meeting of bishops of the Eastern Rites, where it was stated that the counties and landlords should be asked to build as many schools as possible in the areas inhabited by the Eastern Rites⁸. In

-
- 4 Szabó József (1992): Görögkatolikus népoktatás az önkényuralom korától az iskolák államosításáig. In: *Acta Academiae Paedagogicae Nyiregyhaziensis*, 1992: 303
 - 5 Ember Győző (1947): A munkácsi görög katolikus püspökség lelkészskéinek 1747. évi összefirása In: *Regnum Egyháztörténeti Évkönyv*. Budapest: Szent István Társulat, Budapest. 99-116.
 - 6 Szabó József (1992): Görögkatolikus népoktatás az önkényuralom korától az iskolák államosításáig. In: *Acta Academiae Paedagogicae Nyiregyhaziensis*,
 - 7 Finánczy Ernő (1899): *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, p.258
 - 8 Pirigyi István (1982): *A görögkatolikus magyarság története*. Nyíregyháza: Görögkatolikus Hit-tudományi Főiskola. 132-133. p.98.

the second half of the 18th century, the number of Greek Catholic cantor teachers was estimated 300, and the 1806 census indicated 95 public schools⁹. Following the Compromise, Minister of Culture József Eötvös accepted the Article XXXVIII. on public education in Hungarian public schools in 1868. The situation of denominational education was also regulated by the law, but the expected recovery was not sufficiently realized due to - among other things - the outbreak of World War I.

The administration of the affairs of Catholic public schools, including Greek Catholic schools, was also the responsibility of the responsible diocese for centuries, then from 1877 the Hungarian Catholic Episcopal Faculty, as a central body began to manage Catholic public education. The direct local managing was done by the maintaining local parish from 1877 through the setting up of school boards.

It can be dated from the same date that the Hungarian Catholic Episcopal Faculty transferred the authority of the former superintendent of the decanal to the position of chief superintendent of the diocese. He is appointed by the bishop and is responsible for the affairs of all Catholic elementary schools in the county. This type of Catholic educational organization operated until 1944¹⁰.

The next significant law was the “Lex Apponyi” (Act XVII of 1907) which made the public school free for all.

A new chapter opened in the history of Greek Catholic public education in 1912. The fate of the Hungarian Greek Catholics in Szabolcs, Hajdú, Szatmár, Zemplén and Szeklerland seemed to be solved from the point of view of ecclesiastical politics by the establishment of the Diocese of Hajdúdorog.

183,757 Hungarian, 26,823 Romanian, 1,623 Slovak, 968 Ruthenian and 2,509 other language speakers belonged to the new diocese¹¹. Due to this linguistic and cultural diversity, there was no unity in the field of education during this period. The schools in the five dioceses were located in 17 counties with different practices. The efforts of Mihály Jaczkovics, the

9 Udvari István (2001): A munkácsi egyházmegye oktatásügye a XVIII. században. In: Janka György (szerk.): Örökség és küldetés. 1950-2000. Nyíregyháza: Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola. 71-81.p.78

10 Mészáros István (2000): *A katolikus iskola ezeréves története Magyarországon*. Budapest: Szent István Társulat, Apostoli Szentszék Könyvkiadó. p.223

11 Pirigyi István (1982): *A görögkatolikus magyarság története*. Nyíregyháza: Görögkatolikus Hittudományi Főiskola. 132-133.

deputy bishop of the new diocese, and the first diocesan superintendent to unify failed, he was accepted with great dislike, especially in the Romanian countryside¹². After he had become a victim of a bomb attack on February 22, 1914 Jenő Bányai succeeded him, who also set the goal of unification.

Based on the Schematism of the Diocese of Hajdúdorog in 1918, 217,640 Greek Catholic believers belonged to 162 parishes with a total of 14,185 compulsory students, according to the following distribution:

Table 2.

The number of districts and compulsory students in the Diocese of Hajdúdorog in 1918

Decanal District	Number of compulsory students (person)
Székesegyházi Chief Deanery	4678
Szabolcsi Deanery	3252
Szatmári Deanery	3805
Zempléni Deanery	1893
Székelyföldi Deanery	557

source¹³

The number of classrooms was 197, with 72 students per classroom. The number of male teachers was 36 and the number of female teachers was 27 in addition to the 92 cantor teachers. In 1918, there were an average of 91.5 compulsory students per teacher.

Table 3.

The number of schools and compulsory students in the Diocese of Hajdúdorog in 1918

	Number of schools (pc)	Number of compulsory students (person)
1918	169	14.185

source¹⁴

- 12 E.F. (1924): Egyházmegyénk tanügyi viszonyai az első évtizedben. In: Magyar Görögkatholikusok Országos Szövetsége Szervező Bizottság (szerk.): *Máriapócsi Naptár*. Nyíregyháza: Jóba Elek Könyvnyomdája. p.67.
- 13 Schematismus venerabilis cleri Dioecesis Graeci Rit. Cath. Hajdudorogensis ad annum domini 1918. Nyíregyháza, Typis Alexii Jóba.p.239
- 14 Schematismus venerabilis cleri Dioecesis Graeci Rit. Cath. Hajdudorogensis ad annum domini 1918. Nyíregyháza, Typis Alexii Jóba.p.239

The Treaty of Trianon also mutilated the Diocese of Hajdúdorog¹⁵. In the war-stricken country, both the secular and ecclesiastical powers worked to restore compulsory education which disintegrated due to the war and the subsequent peace treaty. The state provided state aid to poorer congregations to pay the teachers' salaries and to found schools¹⁶. In 1926 and 1927, Klebersberg's public school program helped rural cultural capital increase. In 1935 there were 130 Greek Catholic and 8 Greek-Latin schools among the 6,873 elementary schools. Of these, 66 operated as undivided, 62 as partially divided and 3 as divided. There were 15,264 students per 247 groups of students, and 62 students per teacher¹⁷.

Table 4.

The name and number of public schools of the counties of the Diocese of Hajdúdorog in 1935

Name of county	Number of Greek Catholic public schools (pc)
Szabolcs-Ung	51
Szatmár-Bereg-Ugozca	23
Abaúj-Torna	15
Zemplén	14
Borsod-Gömör-Kishont	14
Bihar	8
Hajdú	4
Csanád-Arad-Trontál	1
Debrecen free royal town	1

source¹⁸

15 E.F. (1924): Egyházmegyénk tanügyi viszonyai az első évtizedben. In: Magyar Görögkatholikusok Országos Szövetsége Szervező Bizottság (szerk.): *Máriapócsi Naptár*. Nyíregyháza: Jóba Elek Könyvnyomdája. p.71

16 Szabó József (1992): Görögkatolikus népoktatás az önkényuralom korától az iskolák államosításáig. In: *Acta Academiae Paedagogicae Nyiregyhaziensis*, p.15

17 Szabó József (1992): Görögkatolikus népoktatás az önkényuralom korától az iskolák államosításáig. In: *Acta Academiae Paedagogicae Nyiregyhaziensis*, p.15

18 Szabó József (1992): Görögkatolikus népoktatás az önkényuralom korától az iskolák államosításáig. In: *Acta Academiae Paedagogicae Nyiregyhaziensis*, p.15

Table 5.

The number of teachers and elementary schools in the Diocese of Hajdúdorog in 1886 and 1936¹⁹

	1886	1936
number of Greek Catholic teachers	48 people	100 people
number of Greek Catholic elementary schools	47 pieces	50 pieces

source²⁰

It is a bit surprising that the number of schoolteachers doubled, while the number of schools increased by barely 3%.

In 1942, Miklós Dudás, the county bishop, set up the Teacher Training College in Hajdúdorog to ensure the supply of teachers. Due to the outbreak of World War II, teaching became more and more difficult again, teachers were taken to military service, and schools were hit by supply difficulties. In 1943, a collection of laws called Regulations for Catholic Public Schools was published as a successor to the regulations made in 1925, which is the Hungarian Episcopal Faculty's guide to the operation of Greek Catholic schools. The maintainer is the Diocese of Hajdúdorog and its county bishop Miklós Dudás from 1938. In the war-stricken country, teaching did not begin in many places in the fall of 1944, the reorganization of public schools began with the establishment of elementary schools in 1945, but in June 1948 the parliament decided to hand over the schools to the state. By 1989 the official operation of the Greek Catholic Church in schools had ended.

2.2. School conditions before nationalization in 1948

To map the conditions before nationalization, I used the data of 155 school attendance records, which were prepared in May 1943 in accordance with the data request of Miklós Dudás, the county bishop of Hajdúdorog.²¹ The minutes were authenticated by the pastor-headmaster of the school,

¹⁹ Teacher of Szabolcs 1936: 53

²⁰ Szabó József (1992): Görögkatolikus népoktatás az önkényuralom korától az iskolák államosításáig. In: *Acta Academiae Paedagogicae Nyíregyháziensis* p.15

²¹ Görögkatolikus Püspöki Levéltár (GKPL). Iskolalátogatási jegyzőkönyvek 155 darab. 1943. május. Görögkatolikus Püspöki Levéltár, Nyíregyháza. (GKPL Iskolalátogatási jegyzőkönyvek 1-155, GKPL I-2.(1943)

the R.E teacher, the teacher, the school bishop, and the district bishop. In the Episcopal Archives of the Diocese of Hajdúdorog, this is the only intact detailed and itemized database, divide into schools, that was created between the period of the founding of the diocese and the nationalization.

The minutes present the characteristics of school life in detail (through a total of 60 questions). The first block asks about the condition of the school building. The second block is curious about school-related characteristics, asking in detail about student numbers, enrolment fees, order reports, used teaching materials, and timetables. The third block contains information related to religious education. The fourth block contains information about the teacher's identity including the teacher's name, his / her qualification, marital status, manners and relationship with children, his / her interest in magazines and journals, and his / her disciplinary methods, and the standard of his/her patriotic, mood (music, game) and practical education (housework and handicrafts, gardening). In addition to the teacher's school activities, the minutes provide information on what organization the teacher belongs to and on his / her activities in attending the ritual. The teacher-related block ends with the qualification of the teacher covering his / her moral and social life, service behaviour, and educating and teaching function. The fifth block refers to the teaching staff, including its number, class assignment, and number of children as well as the information about meetings. The sixth block contains information about the teacher's home, and the seventh asks for information about kindergarten and day care. As a comparative analysis, I could only use the data of the document *Schematismus Hajdudorogensis ad annum domini 1918*, but it is not as detailed and itemized as the minutes recorded in 1943. In the document of 1918, within the school districts only the names of the schools, the name of the teacher and the name of the cantor and the number of the compulsory students are only indicated. Furthermore, there is a total of a summary statement of the number of classrooms in the schools and how many cantor teachers and teachers were employed. Finally, *Schematismus* gives the number of compulsory students per district in the archdiocese.

In the course of the analysis, I will first present the data I was able to compare concerning the conditions in 1918 and 1943, and then present a more detailed picture of the pre-nationalization conditions based on minutes of 1943s.

The main authority over the public schools was exercised by the county bishop of Hajdúdorog in 1918 and 1943 as well, in 1918 by István Miklósy and in 1943 by Miklós Dudás. The educational districts, which numbered 19 in 1918, were under the direct control of the diocesan superintendent of education. The educational districts were headed by the district deans as district superintendents. The Disciplinary Board of Diocesan cantor teachers and female teachers assisted the work of the Diocesan Superintendent of Education in both periods.

Like in 1918, in 1943 each school had its own teacher or cantor. Due to the fact that the school attendance records filled in 1943 are incomplete in several places, I can determine the similarities and differences in case of the number of classrooms only in proportion. In 1918, it was not rare that more than 100 students sat in a classroom (I found at least one such a school in each school district), and even sometimes more than 200 students entered a classroom, e.g., in Kökényesd. By 1943 this rate had developed more favorably with the construction of new classrooms. The number of one-classroom and three-classroom schools decreased significantly, while the number of two- and four-classroom schools doubled based on available data.

For the analysis of the 1943 data, I have data from 98 parish schools in 10 decanal districts.

From 1941 Hungary also took part in the Second World War. A great number of the male members of the population served in the Russian front. Of course, the teachers were not left out of the war either, and the school buildings had to be made available for the war refugees on several occasions, and references to this can be found – among others - in the episcopal circulars ²²(3527: 1942).

2.2.1. School building

The earliest school building can be connected to the Sátoraljaújhely school in the decanal district of Hegyalja, which was built in 1867. Most of the schools were built between 1921 and 1930, but from 1901 significant constructions began.

22 Görögkatolikus Püspöki Levéltár (GKPL). Iskolalátogatási jegyzőkönyvek 155 darab. 1943. május. Görögkatolikus Püspöki Levéltár, Nyíregyháza. (GPKL Iskolalátogatási jegyzőkönyvek 1-155, GKPL I-2.(1943))

Table 8.
School construction (self-made)

Time of school construction	Number of schools (pc)
built before 1880	1
1881-1890	3
1891-1900	4
1901-1910	15
1911-1920	14
1921-1930	35
1931-1940	13
no data	13

Regarding the maintenance of school buildings, totally 11 school buildings were categorized as “*inappropriate*”, in other cases the building was always rated “*appropriate*”. A total of 15 parishes indicated in the questionnaire that there were no wells in the school yard. As for the size of the classrooms, the most dominant classroom size was around 60 square meters, with very few differences. Based on the data on the equipment of the classrooms, we can see that about half of the classrooms were properly equipped, the other half were insufficient.

2.2.2. Going to school

The ‘going to school’ block contains the number of students enrolled, but as there are incomplete questionnaires, any data communication here would be misleading. During the characterization of the order records, each of them kept properly. To the question of whether there is an approved timetable or curriculum, a negative answer was given in five cases.

2.2.3. Teaching, education

This block of questions mainly concerned the teacher / cantor. Based on the 1943 data, their year of operation was very evenly distributed. There are three outstanding values, eight teachers had one year of operation, seven teachers had five years of operation, and six teachers had twenty years of operation. One or three teachers can be connected to the other years of operation. Based on the data, it appears that there was an even age distribution among teachers / cantor teachers. Based on the available data, all

teachers had a degree of either teacher or cantor. Considering the qualification of degrees, 27 great, 61 good, 24 sufficient and 3 excellent were born. In terms of their marital status, approx. half were married.

Table 9.

Number of cantor teachers' and teachers' children in Greek Catholic schools (self-made)

Number of children (person)	Number of teachers / cantor teachers (person)
1	16
2	26
3	9
4	11
8	1

As for their reading habits, it is outlined that they were open to the papers of both the professional and the Greek Catholic Church. Typically, they read the following journals: the Journal of Folk Teachers (Néptanítók Lapja), National Education (Nemzetnevelés), New Times (Új Idők), and the Greek Catholic Review (Görögkatolikus Szemle).

The support for teachers' housing was basically and predominantly ensured by providing teachers with own housing, but in 38 cases the parish could not support the teacher with housing.

Summary

The Greek Catholic Church in Hungary, as a multi-ethnic denomination, also began to develop its education system during a period full of external and internal conflicts. By 1943 most of the parishes had already had an elementary school, where, in addition to the acquisition of state-regulated curriculum, efforts were made to develop a Greek Catholic identity in students, in which not only the textbooks but also the cantor teachers were very determinative. All this served to help a social group (Greek Catholics) with a very high illiteracy rate to catch up. This process was interrupted by the nationalization of 1948, with the consequence that until 1989 no Greek Catholic schools could operate officially.

Büntetőeljárás a keleti katolikus egyházakban, különös tekintettel a megyéspüspök szerepére

Bevezetés

A Bibliában olvasható, hogy Isten, választott népének megmentése érdekében, büntetéssel sújtottak őket, hogy rávezesse népét a megtérésre, a hozzá való visszatérésre. A büntetés által a bűnös rádöbben, hogy eltávolodott Istentől. Az Egyház célja és legfőbb törvénye a lelkek üdvössége (*salus animarum*), mely eléréséhez különböző eszközöket alkalmaz. A kánonjog, azon belül a büntetőjog is segítségére van a cél elérésében, mely által az Egyház szeretete, törődése is kifejezésre jut. Minden egyes tagjának az üdvössége fontos számára, ezért, ha semmilyen eszköz nem segített, a kényszerítő erejét használja, hogy visszavezesse az eltévelyedett gyermekét a helyes útra, és helyreállítsa az egyensúlyt a közösségben.

A büntetés célja a világi jogban és az Egyházban

Mielőtt kifejtjénénk, hogy az Egyházban mi a célja a büntetőjognak, érdemes megvizsgálni, hogy mi a büntetés célja a civil jogban. A világi jogrendnek figyelembe kell vennie, hogy egy társadalmat különböző világnézetű emberek alkotnak, ezért a célja az, hogy a békét fenntartsa az államban.¹ A hazai jogban a büntetés célja a 2012. évi C. törvény 79.§-ban fogalmazódik meg, mely alapján az „a társadalom védelme érdekében annak megelőzése, hogy akár az elkövető, akár más bűncselekményt kövessen el.”² A törvény szövege alapján az elsődleges cél a prevenció, azaz a

¹ vö. DEMEL, SABINE, „Tatstrafe contra Spruchstrafe? Ein Vergleich des CIC/1983 mit dem CCEO/1990”, in *Archiv für katholisches Kirchenrecht* 165 (1996) 98.

² <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1200100.tv> letöltés ideje 2022.01.12.

társadalom védelme oly módon, hogy a büntetés egyrészt visszatartó erőként szolgáljon a közösség számára, másrészt megakadályozza azt, hogy az elkövető újabb bűncselekményeket hajtson végre.³ A törvénynek akkor van visszatartó ereje, ha a tettetést a bűncselekmény súlyának és az elkövetés körülményeinek figyelembevételével ténylegesen megbüntetik.

Az egyházi törvények célja az, ahogy azt Szent II. János Pál pápa is megfogalmazta a *Sacrae disciplinae leges*⁴ kezdetű apostoli konstitúcióban, hogy az egyházban olyan rendet hozzon létre, mely megkönnyíti az egyházi társadalom és a hozzá tartozó emberek életét. Az ember - így a keresztények is - képes bűnök, büntetendő cselekmények elkövetésére is, így az Egyház fontos feladata, hogy igazságot szolgáltatasson és megvédje a gyengébbeket. Ezért szükség van arra, hogy fellépjen azokkal szemben, akik megzavarják a rendet és ezáltal ártanak az egyházi közjónak, vagy egyes személyeknek. „Amikor az katolikus Egyház büntetőrendelkezést hoz, vagy büntetést szab ki, minden látszat ellenére megszentelő feladatát végzi, mivel a büntetésnek egyszerre van nevelő, elriasztó és jóvátevő dimenziója.”⁵

A hatályos latin kódex utolsó, 1752. kánonjában megfogalmazódik az egyház elsődleges és legfőbb célja, a *salus animarum suprema semper lex* – azaz a lelkek üdvössége mindig a legfőbb törvény. Ennek alapján, bár sem a latin, sem a keleti törvénykönyv nem fogalmazza meg konkrétan, a büntetésnek is a lelkek üdvére kell irányulnia.

A kánoni eljárásokról általában

A kánoni eljárás (*processus*) fogalma nem található meg egyik törvénykönyvben sem, de úgy definiálhatjuk, hogy az a jogok védelmére, valamint érvényesítésére szolgáló hivatalos cselekmények sorozata, mely a felek közti, az Egyház életét és küldetését érintő jogviták megoldására szolgál, azaz a döntésre irányul.⁶ A *processus* a latin *procedo* (előre vinni, előre vezetni a dolgokat) szóból vezethető le, mely jelentésében is megjelenik, hogy egy eljárás során az egyes cselekmények egymásra épülnek, egy előre meghatá-

3 BELOVICS ERVIN, *Büntetőjog I. Általános rész*, Budapest 2018, 556.

4 IOANNES PAULUS PP. II, Const. Ap., *Sacrae disciplinae leges qua codex iuris canonici recognitus promulgatur* (25 ian.1983), in *AAS* 75 (1983-II) VII-XIV.

5 KUMINETZ GÉZA, *A kiengesztelődés szentségei*, Budapest 2008, 195.

6 vö. ERDŐ PÉTER, *Egyházjog*, (Szent István Kézikönyvek 7), Budapest 2014, 682. valamint HÁRSFAI KATALIN, *Egyházi eljárásjog*, Budapest 2006, 23.

rozott sorrend alapján.

A per, ami a felek között vizsályt feltételez, a Bibliában is megjelenik. Több példa is olvasható az Ószövetségben a pereskedésről, különösen Isten és a népe között.⁷ Az Újszövetségben megtalálható, hogy a viták eldöntésére sajátos eljárásai voltak az Egyháznak. Szent Pál arra inti a híveket, hogy peres ügyeikben ne a világi bírósághoz forduljanak:

„Hogyan merészeli közületek valaki, akinek peres ügye van a másikkal szemben, a hitetleneknél keresni igazságot és nem a szenteknél? Vagy nem tudjátok, hogy a szentek fogják a világot megítélni? Ha pedig ti fogjátok megítélni a világot, talán méltatlanok vagytok arra, hogy jelentéktelen dolgokban ítélezzetek? Nem tudjátok, hogy angyalok fölött fogunk ítélezni? Mennyivel inkább világi dolgok fölött! Amikor tehát világi dolgokban pereskedtek, azokat teszitek meg bírónak, akik az egyházban semmit sem számítanak? Azért mondom ezt, hogy szégyelljétek magatokat! Ennyire nincs köztetek egyetlen bölcs ember sem, aki ítéletet tudna mondani testvérei ügyében? Testvér a testvérel pereskedik, és pedig hitetlenek előtt?” (1Kor 6,1-6)

Miután Nagy Konstantin császár uralkodása alatt az Egyház megerősödött, és fokozatosan kezdett kifejlődni a jogrendszere, a 4. századtól kezdve a püspökök valós bírói hatalmat kaptak. Ekkortól kezdtek kialakulni az egyházi bíróságok. A kereszténység elterjedésével egyre jobban szétvált a világi és a lelki ügyek intézése. Az egyházi bíróságok hatásköre szűkült, csak a lelki és lelkiekkel kapcsolatos dolgokban voltak jogosultak eljárni. A 12. század végét tekinthetjük a pápa melletti bíróságok kialakulásának kezdetének, ahol a római jog szolgált alapvető jogforrásként. A klerikusok csak egyházi bíróságon voltak perbe foghatók (*privilegium fori*). A hatályos törvénykönyvben már nem szerepel a *privilegium fori*,⁸ amely szerint a klerikusok és szerzetesek esetén minden ügyüket tekintve az egyházi bíróság volt az illetékes. Ugyanakkor léteznek olyan megállapodások (konkordatárius jog), melyek tartalmazhatják ezt a jogot bizonyos ügyek felmerülésekor.⁹

A Codex Iuris Canonici (CIC) 1401. kánonjának értelmében az Egyház saját és kizárólagos jogon ítélezik: a lelki vagy lelkiekkel kapcsolatos dol-

7 lásd pl. Iz 3,13; Jer 2,9; Óz 4,1

8 vö. CIC/1917 1553. kán. 1. § 3° Az Egyház saját és kizárólagos joggal vizsgálja: Minden peres vagy bűnügyi dolgot, mely egyházi büntetések kiszabásával sújtható személyeket érint a 120., 614., 680. kánonok értelmében.

9 ERDŐ PÉTER., *Egyházjog* i.m. 685.

gokra vonatkozó ügyekben; az egyházi törvények megsértése ügyében és minden bűnös cselekedet ügyében, amennyiben a bűn megállapításáról és egyházi büntetések kiszabásáról van szó. A keleti kódexben nem szerepel ennek megfelelő norma.

Az eljárás lehet bírói, amelyet bírói hatalommal rendelkező személy vezet, valamint közigazgatási (peren kívüli), mely végrehajtó hatalommal rendelkező személy előtt zajlik. A per tárgyát képezi a CCEO 1055. kán. 1. § szerint: természetes vagy jogi személyek jogainak érvényesítése vagy megvédése, illetve jogi tények kinyilvánítása. Ebben az esetben egyházi peres eljárásról van szó. Ha a per tárgya büntetés kiszabásával, illetve büntetés kinyilvánításával¹⁰ kapcsolatban a büntetendő cselekmények, akkor büntető peres eljárásról beszélünk.

Manapság főleg házassági ügyek adják az egyházi eljárások nagy részét, azonban a büntetőeljárásra is egyre inkább figyelmet kell fordítani az elmúlt években történt, főként klerikusok által elkövetett súlyos büntetendő cselekmények (*delicta graviora*) miatt is.

A büntetőeljárás

A kánoni büntetőjog alapvető célja nem a büntetés, hanem a tettes megjavulása. A keleti kódex előírja, amennyiben a büntetendő cselekmény természete megengedi, legalább egyszeri előzetes figyelmeztetés nélkül nem szabható ki büntetés (CCEO 1407. kán. 1. §). Mivel a kánon szövegében szerepel a *nisi* (ha) szó,¹¹ ezért a figyelmeztetés az 1516. kánon¹² értelmében szerint érvényességi feltételnek tekintendő.

Ha azonban erre mégis szükség lenne, akkor a keleti törvénykönyv 1402. kán. 1. § értelmében, mely norma felügyeli az emberek alapvető jogát

10 Büntetés kinyilvánításáról önmagától beálló büntetések esetén beszélünk. Mivel a hatályos keleti büntetőjog csak az utólag kimondandó büntetéseket ismeri, ezért csak a latin fegyelem esetében beszélhetünk a büntetés kinyilvánításáról, ahogy ezt a két kánon (CCEO 1055, CIC 1400) is mutatja.

11 CCEO 1407. kán. 1. § Si iudicio Hierarchae, qui poenam irrogare potest, natura delicti id patitur, poena irrogari non potest, nisi delinquens antea semel saltem monitus est, ut a delicto desisteret, dato congruo ad resipiscentiam tempore.

12 CCEO 1516. kán. Condiciones in actibus administrativis tunc tantum ad validitatem censentur adiectae, quoties per particulas si, nisi, dummodo, vel in lingua vernacula per aliam eiusdem significationis exprimuntur.

a védekezéshez,¹³ büntetést az 1468-1482. kánonokban előírt büntetőperek útján kell kiszabni.

A büntetőeljárás szabályai a keleti kódexben (1468-1487. kk.) közvetlenül a büntető rendelkezések után találhatóak a XXVIII. cím alatt: büntetékiszabási eljárás (*De procedura in poenis irrogandis*)¹⁴, mely két fejezetet tartalmaz: a büntetőperről (*De iudicio poenali*) valamint a büntetések kiszabásáról peren kívüli határozattal (*De irrogatione poenarum per decretum extra iudicium*).

Az eljárásjog tekintetében a keleti kodifikáció egyik irányelve volt, hogy az összes katolikus hívő tekintetében ugyanazok az eljárási normák legyenek.¹⁵ Ez úgy érhető el, ha a két törvénykönyv (latin és keleti) a lehető legnagyobb mértékben megfelel egymásnak ezen a területen. Ennek ellenére több figyelemre méltó különbség is adódik a keleti és a latin büntetőjogi eljárás között. Grocholewski bíboros azt írja: annak ellenére, hogy találhatók hasonlóságok a két kódexben a büntetőeljárásban, különös tekintettel az eljárás fő lépéseire, jelentős különbségek is felfedezhetők, valamint a büntetés kiszabásának eljárási aspektusa jobban kidolgozottnak tűnik a keleti törvénykönyvben.¹⁶ Barbero szerint azonban nincs jelentős eltérés a két kódexben a büntetőeljárás tekintetében, kivéve a bírászkodás hierarchiájában.¹⁷

13 BARBERO, PAOLA, *Tutela della comunione ecclesiastica e sanzioni penali canoniche*, Lugano 2011, 286.

14 A XXVIII. cím megfogalmazása 'büntetékiszabási eljárás' egy érdekes különbség a latin és a keleti szabályozás között, ami abból adódik, hogy a keleti fegyelem nem ismeri az automatikus büntetéseket. vö. ERDŐ PÉTER, „Die Verhängung von Kirchenstrafen auf dem Verwaltungsweg. Einige mögliche Mittel der Wirksamkeit des kanonischen Strafsystems”, in *De processibus matrimonialibus* 8/2 (2001) 19. valamint SANCHIS, JOSÉMARIA, „L'indagine previa al processo penale. I procedimenti speciali nel diritto canonico”, in *Studi giuridici* 27 Città del Vaticano 1992, 235. lábjegyzet 4.

15 „Si desidera che tutti i cattolici abbiano le stesse norme processuali.” in *Nuntia* 3 (1976) 9. valamint „Si desidera che tutti i cattolici abbiano le stesse norme processuali e queste dovrebbero essere preparate in una Commissione (« Coetus studii ») mista con consultori latini ed orientali, e sottoposte all'esame e all'approvazione dei membri di tutte e due le Commissioni della Revisione dei Codici Latino e Orientale.” in *Nuntia* 26 (1988) III.

16 „Even if similarities can easily be identified in the procedural penal law of both codes, especially bearing in mind the main steps of the procedure, there are also important differences which follow from the particular approach to substantive penal law set out in CCEO. The procedural aspect of imposing penalties also appears better elaborated in CCEO.” in GROCHOLEWSKI, ZENON, „The Procedure for Imposing Penalties”, in NEDUNGATT, GEORGE - RUYSSSEN, GEORGES (ed.), *A Guide to the Eastern Code. A Commentary on the Code of Canons of the Eastern Churches* (Kanonika 10), Roma 2002, 801.

17 BARBERO, *Tutela della comunione ecclesiastica...i.m.* 286.; Di Mattia is azon a véleményen

A keleti kódex XXVIII. cím első fejezetében található az előzetes vizsgálatról szóló kánonok. A CCEO-nak ez a felosztása megmutatja, hogy milyen eljárási forma lehetséges, és melyiket részesíti előnyben a törvényhozó a büntetőeljárás során, azonban ezt a felosztást több kritika is éri. A kánonok ilyen elhelyezése azt a látszatot keltheti, hogy az előzetes vizsgálat a büntető per része.¹⁸ Azonban ténylegesen az előzetes vizsgálat után dönt arról az ordinárius, hogy szüksége van-e eljárásra, s amennyiben igen, akkor az peres vagy közigazgatási legyen.¹⁹

A keleti és a latin kódexben felfedezhető néhány terminológiai különbség is a büntetőeljárások vonatkozásában. A vádlott kifejezésére más-más szót alkalmaz a két törvénykönyv: a CCEO az *accusatus*, a CIC a *reus* kifejezést használja. Pampara szerint a keleti kódex szóhasználata e tekintetben okosabbnak bizonyul, mivel annak ellenére, hogy mind a két szó fordítható vádlottként, a *reus* kifejezés jelentése tettes is lehet, ami azt sugallhatja, hogy az illető bűnös, nem csupán vádlott.²⁰ A CCEO-ban a *reus* szó először az 1481. kán. 1. §-ban jelenik meg, ahol a tettes fellebbezési lehetőségéről van szó.

Az eljárás típusának megválasztását illetően a keleti törvénykönyv korlátozóbb, mint a latin, ugyanis a büntetést büntetőperek útján kell kiszabni (1402. kán. 1. §). Csak akkor lehetséges peren kívüli határozat útján büntetni, ha valamilyen súlyos ok akadályozza a büntetőpert. Szükséges továbbá, hogy a bizonyítékok biztosak legyenek. Ha ezek a feltételek teljesülnek, akkor is csak a megyéspüspök, pátriárka, nagyérsek vagy olyan szerzetes előljáró, aki rendelkezik kormányzati hatalommal, adhat ki határozatot. A kánon ugyanakkor tételesen felsorolja azokat a szankciókat, melyeket ilyen esetben nem lehet alkalmazni: a hivataltól, címtől, jelvényektől való megfosztás, az egy éven túli felfüggesztés, lefokozás, letétel vagy nagyobb kiközösítés (1402. kán. 2. §). Ezek alapján egyértelmű, hogy a törvényhozó a bírói eljárást helyezi előtérbe, mert a vádlott jogai jobban védve vannak

van, hogy nincs jelentős különbség vö. DI MATTIA, GIUSEPPE, „La normativa di diritto penale nel Codex Iuris Canonici e nel Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium”, in *Apolliaris* 65 (1992), 164.

18 PAMPARA, JAMES MATHEW, *The Specific Characteristic of the Penal Law and the Penal Procedure in the Code of Canons of the Eastern Churches* (Excerpta ex Dissertatione ad Doctortum), Roma 2009, 7-8.

19 vö. SANCHIS, L'indagine...i.m. 235. lábjegyzet 4. valamint ERDŐ, Die Verhängung von Kirchenstrafen...i.m., 19.

20 PAMPARA, *The Specific Characteristic...i.m.*, 8.

ezáltal. Ennek ellenére, ahogy Pablo Gefaell is megjegyzi, sok helyen sajnálatos módon inkább a közigazgatási utat választják, mert az nem olyan „hangos”, mint a peres eljárás.²¹

Az előzetes vizsgálat

Az előzetes vizsgálat egy olyan eszköz, mely mindenképpen elengedhetetlen ahhoz, hogy elindítható legyen akár a peres, akár a közigazgatási eljárás. Célja, hogy tisztázza az ügy körülményeit és a tényállást, s ez alapján eldönthető legyen, hogy szükség van-e eljárásra. Az előzetes vizsgálat inkább közigazgatási jellegű, és a szigorú értelemben vett bírósági eljárás csak ezután kezdődik a vádirat benyújtásával az illetékes bíróságon.²² Azáltal, hogy a keleti kódexben az előzetes vizsgálat a büntetőperéről szóló fejezetben található, azt feltételezhetnénk, hogy bírói jellegű, ugyanakkor felvetődik a kérdés, hogy lehetne bírói jellegű, amikor a hierarcha, vagy egy általa megbízott személy végzi a vizsgálatot.²³ Mivel a per az idézéssel veszi kezdetét (CCEO 1194. kán. 5°)²⁴, arra következtethetünk, hogy a keleti kódexben sem része az előzetes vizsgálat a büntetőpernek.²⁵

A vizsgálat megindításához szükséges, hogy a hierarcha legalább valószínű tudomással bírjon egy büntetendő cselekményről (CCEO 1468. kán. 1. §). Egy ilyen cselekményt bárki jelenthet az egyházi hatóságnál, nemcsak a megkereszteltek.²⁶ A vizsgálat addig tart, amíg az ordinárius azt nem mondja, hogy elég. Ezt követően a meglévő információk alapján dönt a hierarcha, hogy büntetéskiszabási eljárást kell-e indítani, és ha így dönt, vajon büntetőper vagy peren kívüli határozat útján kell-e eljárni (CCEO 1469. kán. 1. §). A döntés bármikor megváltoztatható, ha új bizonyítékok vagy körülmények merülnek fel, és ez alapján úgy látja jónak, hogy másképpen kell döntenie. Az előzetes vizsgálat tekintetében a

21 GEFAELL, PABLO, „Specificità del diritto penale orientale”, in RUYSSSEN, GEORGES – KOKKARAVAYIL, SUNNY (a cura di), *Il CCEO- Strumento per il futuro delle Chiese Orientali Cattoliche: atti del Simposio di Roma, 22-24 febbraio 2017 Centenario del Pontificio Istituto Orientale (1917-2017)* (Kanonika 25), Roma 2017, 610.

22 PAMPARA, *The Specific Characteristic...*i.m. 14.

23 uo., 16.

24 GROCHOLEWSKI, *The Procedure for Imposing Penalties...*i.m., 805.

25 PAMPARA, *The Specific Characteristic...*i.m. 16.

26 vö. SANCHIS, „L'indagine...” i.m. 239.; ERDŐ PÉTER, „Die Verhängung von Kirchenstrafen...” i.m. 20.; HÁRSFAI K., *Egyházi eljárásjog* i.m. 277.

CCEO 1469. kán. 3. § előírja, hogy mielőtt a hierarcha döntene az ügyben, hallgassa meg a büntetendő cselekménnyel kapcsolatban a vádlottat és az ügyészt is. A hierarcha két bírót vagy más jogi szakértőt is meghallgathat az ügyrel kapcsolatban (CCEO 1469. k. 3. §; CIC 1718. k. 3. §). Ez azonban nem kötelező. A két bírónak egyházi bírónak kell lennie, azonban a *iuris peritos* (jogban jártas) kifejezés értelmében nem feltétlenül szükséges, hogy a jogi szakértő kánonjogász legyen.²⁷ A döntés előtt a hierarcha mindenképpen fontolja meg, vajon megoldható-e a felek beleegyezésével per nélkül a károkról felmerült kérdés. Ügyelni kell arra, hogy az előzetes vizsgálat során ne legyen veszélyeztetve senki jó hírneve. A vizsgálat minden dokumentumát, ha azok nem szükségesek a büntetés kiszabási eljáráshoz, a titkos levéltárban kell megőrizni (vö. CCEO 1470. k.).

A büntetőper

Az előzetes vizsgálat végén, ha a hierarcha úgy döntött, hogy büntetőperes eljárás szükséges, a vizsgálat iratait át kell adnia az ügyésznek, aki köteles benyújtani a bírónak a vádiratot. A peres eljárás mellett szól, hogy: biztosítja a védekezéshez való jogot; a bizonyítékokon keresztül nagyobb erkölcsi bizonyosság alakulhat ki a büntetendő cselekmény létéről; pontosabban mutatja a vádlott helyzetét; a körülmények jobban értékelhetők; jobban meghatározható a kár; a büntetés kiszabása igazságosabb és megfelelőbb; jobban mutatja, hogy az Egyház részrehajlás nélkül tevékenykedik az igazságszolgáltatásban.²⁸ A büntetőperes eljárás során azokat a kánonokat kell betartatni, melyek a perekről általában és a jogvitás perről²⁹ szólnak, kivéve azokat, amelyek: természetüknél fogva nem alkalmazhatóak a büntetőeljárásra; melyeket a XXVIII. címben található normák helyettesítenek, vagy pótolnak; olyan esetekben, melyek a magánjót érintik, mivel a büntetőügyek természetüknél fogva a közjót érintik.³⁰

Büntetőperes esetén annak a helynek a bírósága illetékes, ahol a büntetendő cselekményt elkövették, továbbá a vádlott lakó-, pótlakóhelye szerint illetékes bíróság. Egyes súlyosabb büntetendő cselekmények esetén a Hittani Kongregáció jogosult eljárni az ügyben, ám ezt delegálhatja első

27 SANCHIS, „L'indagine...” i.m., 255-256.

28 HÁRSFAI, *Egyházi eljárásjog* i.m., 285.

29 CCEO 1055-1163. kk.; 1185-1342. kk.

30 GROCHOLEWSKI, *The Procedure for Imposing Penalties...*i.m., 804.

fokon a helyi bíróságnak. Másodfokon azonban ilyen esetekben mindig a Hittani Kongregáció az illetékes.³¹

Büntetőügyekben olyan cselekményekkel kapcsolatban, ahol nagyobb kiközösítés, hivataltól való megfosztás, lefokozás vagy letétel a büntetési tétel, a CCEO 1084. kán. 1. § 3° szerint három tagú társas bíróságnak kell ítélezni.

Az ügyésznek fontos szerepe van a perben, ő indítja el az ügyet, és tölti be a vádló szerepét a hierarcha engedélyével. Az ügyész részvétele azt jelzi, hogy ezek az esetek a közjóval összefüggenek.³² A büntető ügyekben szükséges ügyvéd bevonása is (vö. CCEO 1139. kán. 2.§; 1474. kán.), akit a vádlott szabadon választhat, vagy ha ez nem történik meg, a bíró rendel ki mellé valakit.

A hierarcha a büntetőper bármely szakaszában dönthet úgy, hogy távol tartja a vádlottat a szent rend, hivatal, szolgálat, vagy más feladat gyakorlásától, előírhatja, vagy megtilthatja neki a bizonyos helyen, vagy területen való tartózkodást, illetve eltilthatja attól is, hogy az Isteni Eucharisziát magához vegye (CCEO 1473. k.). Előtte mindenképpen meg kell hallgatnia az ügyészt. Ezt azonban csak azután teheti meg, ha már a vádlottat megidézték.

A büntetőkereset három okból kifolyólag szűnhet meg a CCEO 1152. kán. 1. § értelmében: a tettes halálával, az illetékes hatóság megkegyelmezésével, valamint az elévüléssel. Bár a vádlott halálával megszűnik a büntetőkereset, ha a tárgylás már megkezdődött, és világossá válik, hogy a vádlott ártatlan, azt a bírónak ítéletben ki kell mondani, valamint a vádlottat fel kell menteni.³³

A büntetőper indítása esetén a hierarcha átadja az előzetes vizsgálat iratait az ügyésznek, aki ezután benyújtja a bírónak a vádiratot a CCEO 1185. és 1187. kk. alapján. Ha a vádiratot a bíróság elfogadta, meg kell idézni a vádlottat. Az ügyész a hierarcha utasítására vagy annak beleegyezésével – akinek a döntése alapján megindult a per – bármikor elállhat a pertől. Ahhoz, hogy ez érvényes legyen, a vádlottnak, ha nem nyilvánították a pertől távolmaradónak, ezt el kell fogadnia.³⁴ A CCEO 1213. kán. értelmében a közérdeket érintő esetekben esküt kell tenni a bíró

31 PAMPARA, *The Specific Characteristic...*i.m., 42.

32 GROCHOLEWSKI, *The Procedure for Imposing Penalties...*i.m., 804.

33 vö. CCEO 1482. kán.

34 vö. CCEO 1475. kán.

előtt az igazmondásra, a büntetőperekben a vádlott azonban nem kötelezhető erre, és vallomást sem kell tennie (CCEO 1471. k. 2. §).³⁵

A büntetőper esetén a CCEO szerint „Az esetleges írásbeli védekezéseken és észrevételeken kívül az ügy tárgyalásának szóban kell történnie” (CCEO 1476. k.). Lehetőség van az észrevételek és a védekezés írásbeli benyújtására, de a kánon a szóbeliség szükségességét állapítja meg. Ez garantálja az eljárás gyorsaságát és a nagyobb koncentráció lehetőségét.³⁶ A szóbeliség az ítélet azonnali kihirdetéséhez vezet³⁷, ahogy azt az 1480. kán.³⁸ is megfogalmazza. A szóbeliség elve a közigazgatási eljárásban is alkalmazandó: 1. § „a büntetést kiszabó határozat érvényességéhez szükséges, hogy: [...] 2° a szóbeli tárgyalást a hierarcha vagy megbízottja és a vádlott között az ügyész és a jegyző jelenlétében tartsák” (1486. kán.). A tárgyaláson a bírákon kívül jelen kell lennie az ügyésznek, a vádlottnak és ügyvédjének, valamint a sértett félnek és ügyvédjének, ha az kártérítési keresetet nyújtott be. Ha az ügy jellege megkívánja a szakértő bevonását, őt is meg kell hívni, hogy kifejtthesse véleményét.³⁹ A vádlottnak mindig joga van az utolsó szóhoz akár személyesen, akár az ügyvédje által.

A keleti kódex 1482. kánonja kimondja: „Ha a büntetőper bármely fokán és szakában nyilvánvalóan megállapítható, hogy a vádlott nem követte el a büntetendő cselekményt, a bírónak ezt ítéletben ki kell nyilvánítania és a vádlottat fel kell mentenie, még akkor is, ha egyszersmind megállapítható, hogy a büntetőkereset elenyészett.” Edward N. Peters azt írja, hogy „ez a kánon pozitív jogot biztosít a vádlott számára az ártatlanság megállapítására, ha a körülmények azt indokolják”.⁴⁰ Az ugyanis, hogy ártatlannak nyilvánítanak valakit, különbözik attól, amikor a bíróság azt mondja ki, hogy nem találta bűnösnek a vádlottat.⁴¹

35 A kodifikáció során az 1982-es szövegtervezet még nem említi az esküt, azonban a felülvizsgált 1985-ös tervezetben már szerepel. vö. *Nuntia* 14 (1982) 96. can. 356. 2. § „Accusato nullum iusiurandum deferri debet.” valamint *Nuntia* 21 (1985) 63. can. 350. 2. § „Accusatus ad confitendum delictum non tenetur, nec ipsi iusiurandum deferri potest.”

36 BARBERO, *Tutela della comunione ecclesiastica...*i.m., 286.

37 DI MATTIA, *La normativa di diritto penale...*i.m., 170.

38 CCEO 1480. kán. Az ítélet rendelkező részét azonnal közzé kell tenni, hacsak a bíróság súlyos okból úgy nem dönt, hogy a döntést titokban kell tartani az ítélet formális közléséig, amelyet soha nem lehet tovább halasztani a büntetőügy végleges eldöntésének napjától számított egy hónapnál.

39 vö. CCEO 1477. kán. 2. §

40 PETERS, EDWARD N., *Penal Procedural Law in the 1983 Code of Canon Law*, Washington DC 1991, 210.

41 uo., 344.

A tárgyalás lezajlása után a bíróságnak meg kell hoznia a döntést (CCEO 1479. k. 1. §), és „az ítélet rendelkező részét azonnal közzé kell tenni, hacsak a bíróság súlyos okból úgy nem dönt, hogy a döntést titokban kell tartani az ítélet formális közzétételeig, amelyet soha nem lehet tovább halasztani a büntetőügy végleges eldöntésének napjától számított egy hónappal” (CCEO 1480. k.). Ha azonban a tárgyalás során felmerül, hogy újabb bizonyítékok szükségesek, amíg azokat össze nem gyűjtik, az ítélet meghozatalát el kell halasztani (CCEO 1479. k. 2. §). Pampara úgy véli, hogy az ítélet rendelkező részének azonnali közzététele megóvja a feleket a bíróság döntésére való várakozás felesleges aggodalmától.⁴²

Az a vádlott, akit bűnösnek talált a bíróság, fellebbezést nyújthat be akkor is, ha felmentették a következő indokok miatt: a büntetés fakultatív volt; a bíró az 1409. k. 1. § és 1415. kán. alapján tartózkodott a büntetések kiszabásától. A vádlott fellebbezési jogáról szóló rendelkezés azonban nem mindig volt benne a szövegtervezetben a kodifikáció során. Először a tervezet szerint fellebbezésre csak olyan esetekben volt lehetőség, ahol még nem született két egybehangzó ítélet.⁴³ A későbbiek során ez azonban megváltozott, így két egybehangzó ítélet meglétekor is megengedett lett a fellebbezés.⁴⁴ Ezek alapján a vádlottnak lehetősége van addig fellebbezni, amíg nem elégedett az ítélettel.⁴⁵ Az ügyész akkor is megteheti ezt, ha „úgy ítéli, hogy a botrány helyrehozásáról vagy az igazságosság helyreállításáról nem történt kellő gondoskodás” (1481. k. 2. §).

Kártérítési kereset benyújtható magában a büntetőperben, ebben az esetben a sértett lesz a harmadik fél. A CCEO 1276. kán. szerint a per bármely fokán beavatkozhat a perbe a harmadik fél, de a büntetőperек esetén ez nem megengedhető, ha azt az első fokon nem tették meg (1483. k. 2. §).⁴⁶ A kereset benyújtható a büntetőeljárástól külön is, ekkor a sértett lesz a felperes. Ha a büntetőkereset elévülés miatt meg is szűnt, a büntetendő cselekményből származó kártérítési kereset még megmarad.⁴⁷ Abban az esetben is, ha az ítélet jogerőre emelkedett, a sértett joga továbbra is megmarad, hogy kártérítési keresetet nyújtson be, hacsak nem tette már meg (CCEO 1485. k.).

42 PAMPARA, *The Specific Characteristic...i.m.*, 49.

43 vö. *Nuntia* 14 (1982) 97. „Appellationem proponere potest reus, nisi de aliquo sententiae capite iam duplex habeatur sententia conformis” (can. 364 § 1.)

44 vö. *Nuntia* 21 (1985) 63-64.

45 PAMPARA, *The Specific Characteristic...i.m.*, 53.

46 vö. GROCHOLEWSKI, *The Procedure for Imposing Penalties...i.m.*, 806-807.

47 vö. CCEO 1154. kán. 1°

Büntetés kiszabása peren kívüli határozattal

A CCEO 1402. kán. 2. § szerint, ahogy azt fentebb már láthattuk, ha valamilyen súlyos ok miatt büntetőper nem lehetséges, akkor peren kívüli határozat útján is lehetőség van büntetni abban az esetben, ha nem hivataltól, címtől, jelvényektől való megfosztás, egy éven túli felfüggesztés, lefokozás, letétel, nagyobb kiközösítés az elkövetett cselekményért járó büntetés.

A keleti jogrend csak akkor engedi a büntetések esetében a közigazgatási utat, ha valamilyen súlyos ok áll fenn. A CCEO 1486. kán. 1. § felsorolja az érvényességi kritériumokat: a védelemhez való jog, szóbeli tárgyalás, ténybeli és jogi indokok,⁴⁸ ez azonban nem szerepel a latin kódexben.⁴⁹ Pozitív cselekedetet⁵⁰ ki lehet róni eljárás nélkül is, amennyiben az „*írásbam megállapítható, hogy azokat a tettes elfogadta*” (1486. k. 2. §). A rendelet ellen felfolyamodásra van lehetőség, melyet a CCEO 1487. kánonja szabályoz. A felfolyamodást a felsőbb hatósághoz kell benyújtani 10 hasznos napon belül. A felsőbb hatóság döntése ellen további felfolyamodásra nincs lehetőség.

Összefoglalás

A keleti kódex a XXVIII. címében találhatóak a büntetőeljárásról szóló normák. A kódex „büntetés kiszabási eljárásról” beszél, ezzel is jelezve, hogy a keleti fegyelem csak utólag kimondandó büntetéseket ismer. Két út lehetséges: a peres, valamint a peren kívüli közigazgatási út. Egyetértünk azokkal a szerzőkkel, akik szerint a keleti büntetőeljárásokban jobban előtérbe kerül a közvetlen védekezés lehetősége. Ezt az biztosítja, hogy a CCEO a peres utat részesíti előnyben, mely a vádlottnak több lehetőséget biztosít a védekezésre; szigorúbban érvényesíti a büntetőjogi törvényesség

48 A határozat érvényességéhez a CCEO 1486. kán. 1. § előírása értelmében szükséges, hogy „1. a vádlott értesüljön a vádról és a bizonyítékokról, megkapva a lehetőséget védekezési jogának teljes gyakorlására, hacsak a jog szabályai szerinti megidézése dacára el nem mulasztotta a megjelenést; 2. a szóbeli tárgyalást a hierarcha vagy megbízottja és a vádlott között az ügyész és a jegyző jelenlétében tartásák; 3. magában a határozatban fejtsek ki, hogy [az] milyen indokokon alapul a tényeket és a jogot illetően”.

49 vö. DI MATTIA, *La normativa di diritto penale...i.m.*, 171.; GEFAELL, PABLO, *Specificità...i.m.*, 610-611.; PAMPARA, *The Specific Characteristic...i.m.*, 30.

50 vö. CCEO 1426. kán. 1. §

elvét; és éppen annak köszönhetően, hogy nincsenek automatikus büntetések, ez utóbbiak kiszabásához mindig hatósági közreműködést igényel.

Az egyháznak saját és született joga – saját, mert nem más jogrendtől kapta – hogy azokat a krisztushívőket, akik valamilyen büntetendő cselekményt elkövettek, büntető intézkedésekkel fenytse. Ezen jog gyakorlása szükséges ahhoz, hogy az egyház be tudja teljesíteni a küldetését. A lelkek üdvössége az egyház legfőbb célja (*salus animarum suprema lex*), ezért a kánoni büntetések a tettes megjavítását, valamint a közösség védelmét szolgálják.

INTERDISZCIPLINÁRIS SZEKCIÓ

BURJÁN ANDRÁS – KÖREI LÁSZLÓ

NYE

Modern Városok Program kontextusai Nyíregyháza helyi kormányzásában

Jelen tanulmányunkban arra vállalkoztunk, hogy a Modern Városok Program nyíregyházi kapcsolódásainak érintésével elemezzük azt a komplex folyamatot, amely a MVP vonatkozásában a közpolitikai szinteken is megjelenik. Írásunk tartalmi elemeinek legfontosabb szegmenseit a Modern Városok Program, a megyei jogú városok történeti áttekintésének pillérei, a városok versenyképessége közti összefüggések feltárása a jó helyi kormányzás gyakorlatával alkotják többszempontú megközelítésben. A Modern Városok Program fejlesztési területeinek illusztrálása után a Nyíregyházára vonatkozó szegmensekre fókuszálunk. Kulturális dimenzióban kiemelten elemezzük a Kállay-kúria felújítására vonatkozó fejlesztési elemeket. Gazdasági dimenzióban pedig a város szempontjából kiemelt relevanciával bíró új ipari part kialakítására vonatkozó lokális fejlesztéseket interpretáljuk.

Modern Városok Program

A Modern Városok Program Magyarország legjelentősebb vidékfejlesztési koncepciója, egy rugalmas keretprogram kizárólagosan a megyei jogú városok fejlesztésére fókuszálva. A vidéki kisebb települések, falvak számára a 2018. áprilisában meghirdetett Magyar Falu Program kínál forrásokat, az 5000 fő lélekszám alatti kistelepülések esetében eddig több mint 600 milliárd forint került kifizetésre.¹ A megyei jogú városok beruházási csomagjai évtizedekre előre meghatározzák a vidéken élők életszínvonalá-

¹ <https://magyarfaluprogram.hu/> letöltés: 2022. 01.26.

nak növekedését, és a vidéki Magyarország népességmegtartó potenciálját is. A program elemei az országos és helyi szinten tervezett modernizációs célok elérésére adott válaszok, amelyek a központi kormányzat és a helyi kormányzatok közötti iteratív együttműködési folyamat eredményeinek tekinthetők.²

A megyei jogú városok szerepének erősítésében kulcsfontosságú a Kormány és a települések közötti folyamatos és eredményorientált kapcsolat. Bizonyos elképzelések vitatják a program összehangolt koncepcionális jellegét, hiányolják az átfogó stratégiai szemléletet és párhuzamot vonnak az 1960-as évek központilag irányított ipari és infrastruktúra fejlesztéseivel.³

A program eredményeinek hasznosulása az önkormányzat oldaláról nézve gazdasági szempontból a turisztikai, infrastrukturális fejlesztések gyakorolnak pozitív hatást, bővítik a munkavállalók, vállalkozások és az így adózók körét. A beruházások megvalósításához az EU-s fejlesztési forrásokkal ellentétben nem szükséges hitelfelvétel, a települések pénzügyi helyzetét nem rontják az egyes projektek.⁴

A megyei jogú városok történeti áttekintése

Hazánkban a megyei jogú városok történelmi elődeiként a törvényhatósági jogú városokról beszélhetünk. A XIX. században alakult ki Magyarországon az osztott közigazgatási struktúra.⁵ A helyi önkormányzatok feladatait a vármegyék és a törvényhatósági jogú városok látták el.⁶ A törvényhatósági jogú város egyenrangú volt a vármegyével, gazdasági és közigazgatási tevékenységet egyaránt folytatott. A megyei jogú városokhoz hasonló státuszban 1870 előtt a szabad királyi városok, 1950 előtt a már említett törvényhatósági jogú városok álltak.⁷ A szabad királyi városok a

2 Kákai László: Útkereső önkormányzatok Magyarországon, NKE, Budapest, 2019. 52.

3 Bajmócy Z. (2018): Időutazás a Modern városok programmal. Értékelés helyi gazdaságfejlesztési szemszögből. 2018. 17.

4 Hegedűs Szilárd – Novoszáth Péter – Molnár Petronella: A Modern Városok Program költségvetési forrásainak vizsgálata különös tekintettel a regionális politikára, COMITATUS, 2018. ősz-tél 10. évfolyam, 4. szám, 28.

5 https://kti.uni-nke.hu/document/vtkk-uni-nke-hu/szv_tankonyv_allamigazgas_2020.pdf letöltés: 2022. 01. 26.

6 https://kti.uni-nke.hu/document/vtkk-uni-nke-hu/12_Kozig_szakvizsga_Onkormanyzati_igazgas.pdf letöltés: 2022. 01.28.

7 https://kti.uni-nke.hu/document/vtkk-uni-nke-hu/szv_tankonyv_onkormanyzati_igazgas_20220301.pdf letöltés: 2022. 01.28.

királynak alárendelten működtek, a király tulajdonát képezték, a királynak évente egy alkalommal egy összegben fizették az adót. Többletjogsultsággal rendelkeztek a mezővárosokéval szemben, hiszen a beköltözők polgárjogot kaphattak, szabadon végrendelkezhettek.⁸ A törvényhatósági jogú városok a városok és a törvényhatóságok egyik jogi kategóriája volt Magyarországon 1870 és 1950 között.⁹ Az önkormányzatiság megszűnése a helyi tanácsokról szóló 1950-es Első Tanács törvényhez köthető, a helyi hatalmat szovjet minta szerinti államosítással szüntették meg. Hierarchikus viszony alakult ki a tanácsok között, végletesen centralizált rendszerjött létre.¹⁰ Debrecen, Miskolc, Pécs, Szeged a négy legnagyobb, 100 ezer fő lakosság számot elérő vidéki városként 1954 – 1971 között rendelkezett megyei jogú városi ranggal. A járások hatásköréből a városokat az 1954. évi X.-es tanácsokról szóló törvény emelte ki.¹¹

A városokat járási jogú vagy megyei jogú városok kategóriába sorolták és nem képezték a megyék részét. Ezeknek a városoknak a tanácsai közigazgatási területükön hasonló jogokkal és kötelezettségekkel rendelkeztek, mint a megyék megyei tanácsai. A harmadik tanács törvény alapján, 1971-ben szűnt meg a megyei jogú városi jogállás és vált használhatatlanná helyette a megyei város elnevezés.¹² A megyei városok önállóbbak lettek a helyi ügyekben, a központi hatalommal közvetlen kapcsolatban állhattak, de a megyéjük részeként. A megye városfejlesztési feladatait, bevételi forrásait, az állami hozzájárulás összegét a költségvetésben, illetve a népgazdasági tervben elkülönítve határozták meg. A megyei városi címet a Népköztársaság Elnöki Tanácsa adományozta,¹³ ezek a döntések politikai és nem tartalmi alapon születtek. 1971. április 25-től vált Győr

8 http://www.e-kompetencia.si/egradiva/mad_zgo/05/a_vrosok_keletkezese.html letöltés: 2022. 01. 28.

9 <https://urbsa.hu/index.php/gy-r-t-rv-nyhat-s-gi-jog-v-ros-tan-csa> letöltés: 2022. 01. 28.

10 <https://2015-2019.kormany.hu/download/b/4d/b1000/%C3%96nkorm%C3%A1nyzati%20k%C3%B6nyv%20-%20Online.pdf#!DocumentBrowse> letöltés: 2022. 01. 28.

11 A Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1954. évi 12. számú határozata alapján: https://library.hungaricana.hu/hu/view/DTT_KOZL_TanacsokKozlonye_1954/?pg=513&layout=s letöltés: 2022. 01. 28.

12 11/1971. (III. 31.) Korm. rendelet a tanácsokról szóló 1971. évi I. törvény végrehajtásáról <http://jogszabalyfigyelo.hu/index.php?id=0rc190z5n7ss9k2ao&state=19910605&menu=view> letöltés: 2022. 01.28.

13 1949. évi XX. törvény <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=94900020.TV&targetdate=ffffff4&printTitle=1949.+%C3%A9vi+XX.+t%C3%B6rv%C3%A9ny&referer> letöltés: 2011. 01. 28.

megyei várossá, így már öt város viselhette ezt a címet,¹⁴ amelyek a rendszerváltásig a települési fejlesztési tervekben kulcspontokként szerepeltek. Utolsóként még, politikai igények kiszolgálásaként Nyíregyháza, Kecskemét és Székesfehérvár is megkapta a megyei városi rangot 1989. áprilisában.¹⁵

A rendszerváltással és ennek folyamányaként a tanácsrendszer megszűnésével a nyolc város megyei városi státusza is megszűnt. Az új, demokratikus önkormányzati rendszert a helyi önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. törvény szabályozta.¹⁶ Megyei jogú várossá nyilvánítást az 50 ezer főt meghaladó lakosságú városok kérhették, az érintett húsz város közül mindegyik megkapta a címet. 1994-ben a törvény módosítása okán már lélekszámától függetlenül minden megyeszékhely megyei jogú város lett. Így 1994-ben Salgótarján és Szekszárd, majd 2006-ban a budapesti agglomerációban található, rendkívül gyorsan gyarapodó Érd csatlakozott a megyei jogú városok sorához.¹⁷ A 23 megyei jogú városból 18 megyeszékhely és 5 további város lakosságszáma haladta meg az 50 ezer főt, azonban a törvény nem rendelkezett a megyei jogú városi cím elvesztéséről, így Dunaújváros (2008), Hódmezővásárhely és Nagykanizsa (2012) az elmúlt időszakban sem a megyeszékhely kikötésnek, sem a korábban meghatározott minimális lakosságszám követelményének nem feleltek meg.¹⁸

A városok versenyképességének összefüggései a jó helyi kormányzás gyakorlatával

A területi versenyképesség sikere számos tényező egyidejű érvényesülése során jelentkezik. Így például a gazdasági szerkezet rugalmassága, a szolgáltató szektor előretörése, az úgynevezett értékhúzó ágazatok jelentős aránya, az innováció, a tudásalapú gazdaság, a döntésközpontok, valamint az erős és aktív középosztály megléte, az értékes településkörnyezet, az igényes várospolitikai, a közszolgáltatások színvonalas lebonyolítása, a negatív

14 <https://www.gyoriszalon.hu/index.php?mact=News,cntntor1,detail,o&cntntorarticleid=3642> letöltés: 2022. 01. 29.

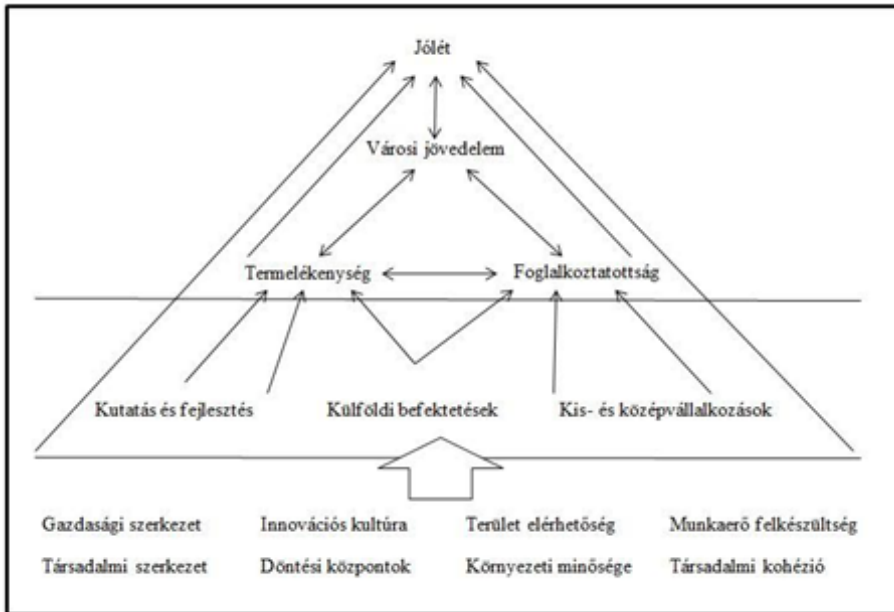
15 <https://www.wikiwand.com/hu> letöltés: 2022. 01. 29.

16 <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99000065.TV> letöltés: 2022. 01. 29.

17 <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/regiok/veszpremmjv10.pdf> letöltés: 2022. 01. 30.

18 KSH adatok <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/regiok/veszpremmjv10.pdf> letöltés: 2022. 01. 30.

externáliák eredményes kezelése, s a más városokkal fennálló hatékony kapcsolatrendszer, illetve a foglalkoztatottság eredményes alakulása és a növekvő jövedelmek mind-mind a területi versenyképességet erősítik.¹⁹

1. számú ábra: A városok versenyképességének piramis-modellje

Forrás: Enyedi György: A sikeres város. Tér és Társadalom IV. (1997) 3-5.

Az Európai Unió versenyképességi definiálásának tartalma alapján a jólétet termelékenység által megtermelt jövedelem és a foglalkoztatás tendenciája határozza meg döntően. A fent említett piramis modell alapján a termelékenység, a jövedelem és a városi foglalkoztatottság jelentik a legfelső szint mérhető alapkategóriáit. Az ezt követő kategóriában azok a tényezők sorakoztathatók fel, amelyek megléte fontos a versenyképesség növeléséhez és fenntartásához: az infrastruktúra és a humán tőke, a kutatás-fejlesztés, a különböző befektetések, a kis- és közepes vállalkozások, továbbá az intézményi tőke és a társadalmi tőke kellő hasznosulása.

A harmadik szinten pedig azok a szempontok találhatók meg, amelyek a sikerességet alapozzák meg hosszabb távon, s nem feltétlenül csak gazdasági vonatkozásban. Ilyenek például a környezet, az innováció, az úgyneve-

19 Enyedi György: A sikeres város. Tér és Társadalom IV. (1997) 3-5.

zett elérhetőség és a társadalmi kohézió. Nagyon fontos megemlíteni, hogy a hosszú távú fejlődés megteremtéséhez, ahhoz, hogy a gazdasági fejlődés megalapozott legyen, elengedhetetlen a társadalmi versenyképesség feltételeinek megteremtése.

Egy sikeres várospolitikára révén a gazdasági jólét és a társadalmi jólét elemeinek segítségével (?) a társadalmi kohézió megteremtését, a települések biztonságos közérzetét, kellemessé tételét, a társadalmi részvétel biztosítását a városfejlesztés folyamatában és a közösségi kapcsolatok erősítését is el lehet érni. A belső hálózatok fejlesztésével, a városcentrumok kialakításával, események rendezésével, kutatás-fejlesztéssel, hatékony helyi kormányzással, megfelelő kulturális infrastruktúrával és lakáspiaccal egy olyan erős társadalmi tőke képezhető, amely fenntartható fejlődést eredményezhet egy pontos stratégiai tervezés eredményeképp, annak megvalósításával együtt.²⁰

A kormányzás valamennyi szintjét, így a helyi szint teljesítményét is meglehetősen nehéz objektív mérce mentén leképezni. A széles értelemben vett kompetenciák köre, azok proximál való mérése, a közpolitikai struktúrák folyamatos változása, a hatalmi és társadalmi működés, valamint a közszolgáltatások megszervezésének potenciálja folyamatos döntéseket igényelnek.²¹

A sikeres várospolitikára megvalósításában Nyíregyházán az integrátor polgármesteri karakter, a helyi konszenzusteremtő képesség, a sokrétűen alkalmazott kompetenciák, a marketingorientált területfejlesztési politika és a pozitív városimázs megteremtésének képessége sokszorozóbb hatással bír.²²

Jelenlegi helyzet

A Magyarország helyi önkormányzatairól szóló 2011. évi CLXXXIX. (Mötv.) törvény szerint ma Magyarországon község, nagyközség, város,

20 Parkinson, Michael et al.: *Competitive european cities: where do the core cities stand?* – London: Office of the Deputy Prime Minister. 2004.

21 Boda Zsolt: *Ki dönt? Kormányzási stílusok és közpolitikai változás Magyarországon.* 2020. 79.

22 Körei László: *Building the city brand of Nyíregyháza through the local government cycles of successful local government.* In.: *ACTA Academiae Nyíregyhaziensis.* 2021. 133.

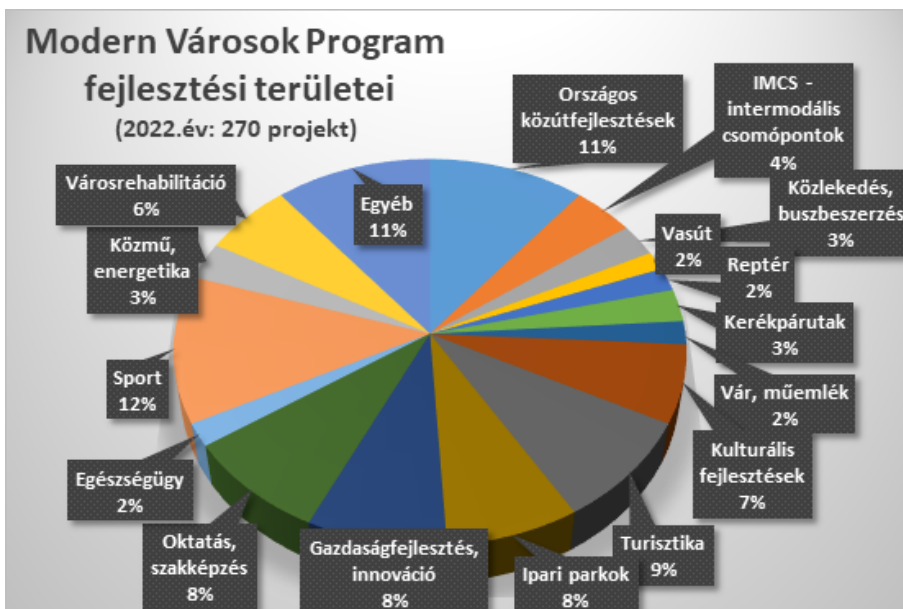
megyei jogú város, főváros településkategóriák léteznek.²³ A megyei jogú városok a megyékben kiemelt jelentőséggel bírnak gazdasági, társadalmi és kulturális szempontból. A Központi Statisztikai Hivatal adatai szerint Magyarország népességének ötöde él megyei jogú városokban. Az Möt.v. alapján megyei jogú városok azok a városok, amelyek megyeszékhelyek, illetve amelyek 2012. január 1-ig megyei jogú várossá nyilvánított városok. Újabb város ennek értelmében csak akkor nyerheti el ezt a rangot, ha megyeszékhellyé válik. Amelyik nem vált megyeszékhellyé, még a korábbi 50 ezer fő lakosságszám limitet elérve sem kaphatja meg ezt a címet. Az idei év februárjában ennek a törvénynek a módosítására tettek javaslatot²⁴, majd márciusban az Országgyűlés által el is fogadott²⁵ módosítás alapján a törvény egy külön mellékletében rendelkezik, milyen városokkal bővül a megyei jogú városok köre. A módosítás révén a jelentős történelmielőzményekkel rendelkező Baja és Esztergom csatlakozott a 23 megyei jogú város mellé. A 35 ezer fő lakosú Bajával és a 29 ezres Esztergommal²⁶ tehát 25-re bővült a megyei jogú városok száma. 2024-től már ebben a két városban is a mostani képviselőtestület helyett közgyűlés fog működni, illetve a megyei önkormányzat illetékességi köréből kiválnak. Esztergom önkormányzata korábban már nyújtott be erre irányuló kérelmet, de az Országgyűlés az akkori törvénynek megfelelően az alacsony lakosságszámra tekintettel elutasította azt.

23 <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100189.tv> letöltés: 2022. 02.10.

24 <https://www.parlament.hu/irom41/18205/18205.pdf> letöltés: 2022. 02. 11.

25 https://www.parlament.hu/internet/cplsql/ogy_szav.szav_lap_egy?p_szavdatum=2022.03.10.16:44:30&p_szavkepv=I&p_szavkpvcsop=I&p_ckl=41&p_osszefuz=I letöltés: 2022. 02. 11.

26 KSH, 2021.januári adatok alapján

2. számú ábra: A Modern Városok Program fejlesztési területei
(Forrás: saját szerkesztés, MVP adatokból)

Ha Nyíregyháza jelenlegi pozicionálását megadjuk, akkor mára megállapítható, hogy a korábbi posztiszocialista nagyvárosból napjainkra egy modern, polgári telephellyé vált. Nyíregyháza egyidejűleg képes reprezentálni számos vidéki életérzést, s az urbanizált formákat is. Egyszerre jelenít meg a helyiek számára markáns megtartó erőt, s a bővülő városi közszolgáltatások és a ciklusokon átívelő módon magas hatásfokkal működő helyi kormányzás megvalósítása révén környezeti stabilitást és fenntarthatóságot is.²⁷

27 Körei László: A helyi kormányzás szerepe a városmárka építésében Nyíregyházán 2006 és 2016 között. In: Bujdosó Zoltán. XVII. Nemzetközi Tudományos Napok: online konferencia : Környezeti, gazdasági és társadalmi kihívások 2020 után : Tanulmányok. (2020) ISBN:9786155969027 (2020) 670-676.

Nyíregyházi projektek

Nyíregyháza a Modern Városok Programba 2015. november 10-én kapcsolódott be,²⁸ amikor a Városházán a miniszterelnök és a polgármester aláírta az együttműködési szerződést. A programban való részvétel célja, hogy a források révén a város egy modern térségi központtá váljon, amely a rendszerváltás nehéz örökségén túllépve pótolja az infrastrukturális hiányosságait, és vállalkozásbarát, fenntartható fejlődésű megyei jogú várossá válik. A beruházások hatására a helyi gazdaság fejlődésének eredményeként javuló foglalkoztatási ráta, az országos átlaghoz felzárkózó jövedelmi szint, attraktív turisztikai létesítmények, élénk kulturális élet alakulhat ki.

3. számú ábra: A nyíregyházi projektek költségeinek megoszlása
(Forrás: saját szerkesztés, MVP adatokból)

A 2015. novemberben született együttműködési megállapodást a Kormányzat és Nyíregyháza között előbb az 1955/2015. (XII. 17.) Korm. határozat majd az 1038/2016. (II. 10.) Korm. határozat követte, amelyek a 11

²⁸ <https://www.kormanyhivatal.hu/hu/szabolcs-szatmar-bereg/hirek/a-modern-varosok-program-kereteben-2015-november-10-en-nyiregyhazara-latogatott-orban-viktor-miniszterelnok-ur> 2022. 02. 12.

projekt végrehajtásának feladatait és forrásigényeit tartalmazzák, benne a komplex, számos területet érintő fejlesztési csomag elemeivel:²⁹

1. Kállay-kúria felújítása
2. Új ipari park kialakítása
3. Nyugati elkerülő út teljes szakaszának megépítése (338. sz. főút)
4. Nyíregyháza és Tokaj közötti kerékpárút hiányzó szakaszainak kiépítése
5. IMCS - Városi közlekedési csomópontok fejlesztése
6. Autóbusz fejlesztési program megvalósítása
7. Sóstó fejlesztési program keretében - Négycsillagos szálloda
8. Sóstói Múzeumfalú fejlesztése
9. Nyíregyházi Állatpark fejlesztése
10. Atlétikai Sportcentrum megépítése
11. Városi Szabadtéri Színpad teljeskörű felújítása

Mindezek előkészítésére Nyíregyháza 2016. elejéig 500 millió forintot kapott.³⁰ Ezután további 800 millió forint érkezett az önkormányzathoz, ezek között 300 millió forinttal szerepelt a városi közlekedési csomópontok fejlesztésére irányuló tervek megvalósításának vizsgálata és támogatása, 150 millió forint jutott a Sóstói Múzeumfalú fejlesztésének elkezdésére, 250 millió a Tiszavasvári úti Atlétikai Centrum létrehozásának elindítására (GF/JSZF/1053/9/2016), és 100 millió a Szabadtéri Színpad felújítási programjának elindításához.³¹

A regionális együttműködés fejlesztése érdekében 2017. decemberében Debrecennel kétoldalú stratégiai megállapodást kötött a város, hogy a korábban meglévő előnytelen rivalizálás és szigetszerű koncepciók létrehozása helyett az Észak-alföldi régió egészének versenyképessége növekedjen. Nyíregyháza és Debrecen együtt az ország egyik legerősebb fejlesztési régióját alkotja Közép-Magyarország után, a koprodukció Debrecen 2030 nevű programjába is bekerült, különös tekintettel a két város közúti és vasúti összeköttetésének modernizálására.³²

29 <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A15H1955.KOR&txtreferer=00000001.TXT> 2022. 02. 12.

30 885/2015. (XII. 3.) Korm. határozat

31 <https://magyarkozlony.hu/dokumentumok/95431d974210afc26ccfc61475257f5e07deerba/megtekintes> letöltés: 2022. 02. 14.

32 https://www.debrecen.hu/assets/media/file/hu/11009/debrecen_nyiregyhaza_egyuttmukodesi_megallapodas.pdf letöltés: 2022. 02. 14.

A következőkben két projektet emelünk ki részletesen, melyek a kulturális és a gazdasági élet dimenziójából is képesek illusztrálni Nyíregyháza fejlesztését.

Kállay-kúria felújítása

A Kállay család az ősi magyar nemesi családok egyike, a 18. század elejére tagjai között miniszterelnök, fő- és alispánok, miniszterek, kormánybiztosok, országgyűlési képviselők is megtalálhatóak voltak. A nyíregyházi kúria 1906-ban neoklasszicista stílusban épült, melyben Kállay Miklós élt. Kállay Miklós 1922-től 1929-ig Szabolcs vármegye főispánja, a második világháború kellős közepén 1942-1944. időszakban az ország miniszterelnöke volt.³³ Már a Program indulása előtt készültek tervek idegenforgalmi fejlesztés részeként az ingatlan modernizációjára. A miniszterelnök és a város vezetése általi megállapodás idején, 2015. novemberben még a Program első elemeként 2016. október végi átadással tervezték a beruházást a Nemzeti Fejlesztési Minisztérium vezetésével. A Kormány végül az 1955/2015. (XII. 17.) Korm. határozat alapján támogatta a nyíregyházi Kállay-kúriához tartozó ingatlanok mielőbbi felújítását és a város részére történő átadását, valamint az egykori miniszterelnök hagyatékának méltó elhelyezését és bemutatását.

A fejlesztés eredményeként a közösségi térként is funkcionáló ingatlanban a nyíregyházi múzeum gyűjteményi anyagait és a Kállay-gyűjteményt helyezték el, valamint az épület időszakos kiállításoknak ad otthont és raktárként is használják. A felújítást követően a kiállítóterem mellett 16 ezer kötetes könyvtár, interaktív tárlat került elhelyezésre.³⁴ A 3000 négyzetméter alapterületű kúriát újították fel a Modern Városok Program keretében két ütemben, összesen 994 millió forintnyi támogatás részeként: 594 millió forintból előbb elvégezték a főépület teljes rekonstrukcióját, majd további 400 millió forintot fordítottak a mellette álló épületrész felújítására. A kabinet 2015. júliusában, a Modern Városok Program keretében az 1495/2015. (VII. 21.) Korm. határozat³⁵ szerint döntött az erősen leromlott állagú nyíregyházi Kállay-kúria felújításához szükséges forrás biztosításáról. 2018-ban

³³ kallaykuria.hu

³⁴ <https://www.nyiregyhaza.hu/post/lassan-indul-a-bekoltozes-a-kallay-kuriaba-a-foepulet-mar-takaritjak-2020-04-16> letöltés: 2022. 02. 14.

³⁵ <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=A15H1495.KOR&targetdate=&printTitle=1495/2015.+%-28VII.+21.%29+Korm.+hat%C3%A1rozat&getdoc=1> letöltés: 2022. 02. 18.

született határozat arról, hogy a beruházás megvalósítója az Önkormányzat legyen, 2019-ben pedig egy helyrajzi szám alá kerültek összevonásra az érintett ingatlanok. A programban a Kormány részéről a Miniszterelnökséget vezető miniszter, a pénzügyminiszter, a nemzeti fejlesztési miniszter és 2017-től a megyei jogú városok fejlesztéséért felelős tárca nélküli miniszter is részt vett.

2017. tavaszán a felújítás I. üteme lezárult. A felújítás után a Bessenyei téren lévő ingatlan a kormány korábbi döntése alapján térítésmentesen a város tulajdonába került át. 2019. augusztusban kezdődött meg a nyíregyházi Kállay-kúria fejlesztésének második üteme, a 400 millió forint értékű beruházás során a rezidencia melletti épületet újították fel, amely a Konzol-Plusz Építőipari, Szolgáltató Kft. kivitelezésében valósult meg.³⁶ A projekt fizikai megvalósításának tervezett ideje a Támogatói Okirat 2020. februárban jóváhagyott módosítása szerint 2020. június végére változott a korábbi közbeszerzési eljárás elhúzódás miatt.³⁷ A rekonstrukciós munkák során a korábban a hadkiegészítő parancsnokság által használt, 1959-ben épített ingatlan egy részét más melléképületekkel együtt elbontották, 2020. májusában a projekt keretében a Kállay-ház I. ütemben már felújított főépületéhez kapcsolódó üresen álló épület felújítása történt meg. Várostarténeti kiállítás, konferenciaterem és multifunkciós tér létrehozása is megvalósult. A felújított épületrész mellett szintén újjáépült a történelmi épülethez csatlakozó kétszintes árkádsor.

A hivatalos átadásra 2020. július 21-én került sor Varga Mihály pénzügyminiszter, Szabó Tünde sportért felelős államtitkár, a térség országgyűlési képviselője, és Kovács Ferenc, a nyírségi megyeszékhely polgármesterének részvételével.³⁸ Az 1993-ban megnyílt Kállay-gyűjtemény huszonhét év után költözhetett a rangjához méltó épületbe. A tizenhatezer kötetes könyvtárral és kortörténeti fotókkal rendelkező, a Kállay-leszármazottak személyes tárgyait és iratait őrző gyűjtemény mellett a várostörténeti kiállítás interaktív módon mutatja majd be Nyíregyháza fejlődésének történetét az 1990-es évekig. A beruházás során tehát megújult az épület környezete, kialakították a csapadékvíz-elvezetést, parkolók és kerékpártárolók is

36 <https://magyarepitok.hu/mi-epul/2020/07/meguujult-nyiregyhaza-tobb-mint-100-eves-kurija-letoltés: 2022. 02.18.>

37 <https://cdn.kormany.hu/uploads/document/a/ao/ao7/ao76bo7d232fo45d4a51d-93858338c5df2529347.pdf> letöltés: 2022. 02. 18.

38 <https://www.nyiregyhaza.hu/post/megnyitott-a-kallay-haz-mely-a-gyujtemeny-mellett-varostorteneti-kiallitással-is-csalogat-2020-07-21> letöltés: 2022. 02. 18.

épültek. A Kúria ezzel a beruházással tehát megmenekült az enyészettől és végleges pusztulástól.

Új ipari park kialakítása

A 2021-2022-es időszokban összhangban az Irinyi terv iparfejlesztési célkitűzéseivel, 15 városban van folyamatban ipari parkok kialakítása vagy a meglévő létesítmények fejlesztése, ezeknek a beruházásoknak az összértéke 100 milliárd forint.³⁹ A Kormány és Nyíregyháza között létrejött együttműködési megállapodás⁴⁰ része a Program elemeként egy új ipari park kialakítása. Ennek értelmében állami földekből és az állam által vásárolt földekből 320 hektáros új Ipari Park épül Nyíregyházán a Nyíregyháza melletti ipari park továbbfejlesztése érdekében, ezáltal újabb beruházók betelepülése válik lehetővé, így teremtve újabb munkahelyeket elsősorban a város és a térség fiatal és családos lakosai számára. A projekt indításakor a Kormány részéről a nemzeti fejlesztési miniszter, a nemzetgazdasági miniszter és a földművelésügyi miniszter vett részt a kialakításban. Az ipari befektetési területek bővítésével, új ipari park kiépítésével Nyíregyháza fejlődési lehetőséget kínálhat a már megtelepült cégeknek, illetve azoknak a vállalatoknak, amelyek még csak a betelepülést tervezik. A Nyíregyházi Ipari Parkot 1997-ben hozták létre⁴¹ azzal a céllal, hogy kihasználva a helyi adottságokat új befektetőket vonzzanak a kelet-magyarországi térségbe. Olyan cégek települtek be, mint a LEGO, Electrolux, Michelin, Continental. Az ipari park területe fokozatosan bővült az elmúlt években, 2008. év végére a 107 hektáros terület gyakorlatilag megtelt, és több mint 70 milliárd forint értékű gazdasági beruházást valósítottak meg az odatelepeült cégek. Az ipari park elnyerte a 2020-as év ipari parkja címet is,⁴² a proaktív befektetésösztönzési politika által

39 Magyarország Kormánya: Magyarország 2021. évi Nemzeti Reform Programja, https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/2021-european-semester-national-reform-programme-hungary_hu.pdf letöltés: 2022. 02. 19.

40 955/2015. (XII. 17.) Korm. határozat Magyarország Kormánya és Nyíregyháza Megyei Jogú Város Önkormányzata közötti együttműködési megállapodás végrehajtásával összefüggő feladatokról: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A15H1955.KOR&txtreferer=00000001.TXT> letöltés: 2022. 02. 19.

41 <http://eco.u-szeged.hu/download.php?docID=40150> letöltés: 2022. 02. 20.

42 <https://www.nyiregyhaza.hu/post/ujabb-rangos-elismeres-a-varosnak-a-nyiregyhazi-lett-az-ev-ipari-parkja-2020-ban-2021-09-09> letöltés: 2022. 02. 20.

2021-ben betelt a 127 hektárosra bővült ipari park. 2021-ben több mint 3,2 milliárd forint érkezett a Nyíregyházi Ipari Park bővítésére és infrastruktúrális fejlesztésére, újabb területeket jelöltek ki 88 hektár nagyságban a déli ipari parkban, ebből 56 hektáron megtörtént a terület termőföldből való kivonása, a régészeti feltárások, a lőszermentesítés, illetve a talajmechanikai vizsgálatok, így gazdaságfejlesztési területté vált.⁴³ Ez az infrastruktúra kiépítés tartalmazza a villanyáram, víz, szennyvíz, gáz, útépítés, csapadékvíz-elvezetés, informatikai háttér beruházásait egyaránt. 2022-ben a Gazdaság-újraindítási Alapból a Nyíregyházi Ipari Park bővítésének újabb 15 milliárdos tétel jutott. A Kormány 1043/2022. (II. 4.) számú Korm. határozata⁴⁴ tartalmazza a Nyíregyházi Ipari Park bővítésének támogatását a megyei jogú város közigazgatási területén működő Nyíregyházi Ipari Park bővítése keretében kialakításra kerülő ipari fejlesztési területek bővítése céljából. A Pénzügyminisztérium és a Belügyminisztérium által kezelt vissza nem térítendő egyedi költségvetési támogatást a támogatói okirat kiadását követően folyósítja az önkormányzata részére.

Konklúzió

A Modern Városok Program fejlesztési területei közül számos kapcsolódásban Nyíregyháza komplex fejlesztése is megvalósul, melyek 21. századi élhető és fenntartható viszonyokat eredményeznek a helyi társadalom számára. A stabil politikai környezet, a helyi és az országos kormányzás szintjeinek hatékony kooperációja, Nyíregyháza regionális szinten való beágyazottsága mind-mind kedvező folyamatokat eredményeztek a közelmúltban, s a jelenben is. Várhatóan ezek a tendenciák a jövőben is folytatódnak. Elemzéseink alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a a korábbi posztoszocialista megyeszékhelyből mára egy modern, polgári telephely lett Nyíregyháza, amely a lehetőségeket optimalizálva a kormányzás szintjein, így a központi, nemzeti szinten, valamint a helyi, lokális politikai erőterben is kellő proaktivitást mutat. Mindezt a helyi társadalom tagjai, Nyíregyháza aktív állampolgárai önkormányzati és országgyűlési ciklusról ciklusra többségi támogató szavazataikkal is értékelik.

43 <https://www.nyiregyhaza.hu/post/ujabb-kormanyzati-tamogatas-32-milliard-erkezik-a-nyiregyhazi-ipari-park-boviteshez-2021-08-02> letöltés: 2022. 02. 21.

44 <https://magyarkozlony.hu/dokumentumok/fo2813531127aeb9c4fe2fb75dc23748791c8cco/> letoltes letöltés: 2022. 02. 21.

Az egészségfejlesztés jelentősége a felsőoktatásban

Bevezetés

Az egészségfejlesztés az Ottawai Charta megfogalmazásában (OTTAWA, 1986. november 17-21.): „Az egészségfejlesztés az a folyamat, amely módot ad az embereknek, közösségeknek, egészségük fokozottabb kézbe tartására és tökéletesítésére.” A Charta az egészségfejlesztési tevékenység kategóriái között említi az egészséget szolgáló közpolitikát, az egészségügyi rendszer szervezését, a kedvező környezet kialakítását, a közösségi tevékenységek erősítését, az egyéni képességek fejlesztését. Ezen belül az egyén információval való ellátását, egészségnevelését, az élethosszig tartó tanulás biztosítását, hogy minél több lehetőséget teremtsenek számára az egészség, az egészséges élet választásához (BORBÁS ET AL, 2008). Az egészségfejlesztés hazai jelentőségét, fontosságát mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy szabályozása törvényi szinten is megjelenik. „Az egészségfejlesztés az a folyamat, amely során az egyén növeli jártasságát saját egészségének javítása érdekében. Az egészségfejlesztés a lakosság egészséggel kapcsolatos ismereteinek bővítésére, az egészséges magatartásra, az egészséget veszélyeztető ártalmak és megbetegedések megelőzésére irányuló tevékenység.” (1997. évi CLIV. törvény az egészségügyről 37.§) Az előzőekből is látható, hogy az egészség elérése és megtartása nemcsak az egészségügy feladata, hanem igényli az egyén és a társadalom aktív közreműködését is. Az egészség fejlesztése és megőrzése az elsődleges megelőzés (primer prevenció) részét képezi.

Társadalmunk legfontosabb céljai közé tartozik az egészséges ifjúság nevelése. Az oktatási rendszerek keretében megvalósuló integrált egészségfejlesztés olyan befektetés, amely segíti az esélyegyenlőtlenségek mérséklését. Az egészségfejlesztés oktatása rendkívül fontos célkitűzés egy egészséges társadalomban.

Az egyén egész élete során állandó fizikai és mentális kölcsönhatásban áll környezetével mindennapi tevékenységei során. Az ember egészsége számos egészségi állapotot befolyásoló tényező függvénye. Az egészséget befolyásoló tényezőket csoportosíthatjuk annak megfelelően, hogy egészségi állapotunkat kedvezően vagy kedvezőtlenül befolyásolják. Azon tényezők, amelyek kedvezőtlen hatással vannak az egészségi állapotunkra, növelik bizonyos betegségek kialakulásának veszélyét, kockázati tényezőknek nevezzük. Ezek közé tartoznak az egészségtelen táplálkozási szokások, a mozgásszegény életmód, a szabadidő nem megfelelően való eltöltése. A mindennapi élet káros szenvedélyei közül az alkoholfogyasztás, a dohányzás, a drog használat, a koffeintartalmú italok fogyasztása szintén rizikó tényezőnek számítanak. Kockázatot csökkentő tényezőknek nevezzük azokat, amelyek mérséklik valamely betegség létrejöttének valószínűségét. Ilyenek az egészséges táplálkozási szokások preferálása, a mozgásban gazdag, aktív életmód, a szabadidő hasznos eltöltése, a dohányzás elhagyása, az alkoholfogyasztási szokások megváltoztatása.

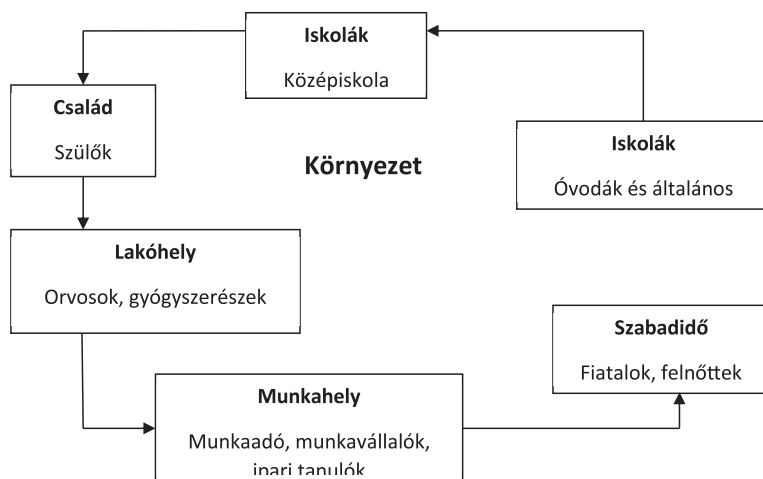
Prevenciónak, azaz megelőzésnek nevezzük azokat a tevékenységeket, amelyek egy kóros állapot kialakulásának megakadályozására irányulnak. Tehát az elsődleges megelőzés, a primer prevenció célja az egészségi állapotra káros hatással bíró kockázati tényezők csökkentése.

Az egészség megtartása érdekében végzett egészségnevelés és egészségfejlesztés nagy hatékonyságú módszerek. Az egészségfejlesztés azonban nem egy emberes feladat, hanem összehangolt csapatmunkát feltételez. Az egészségfejlesztés a mindennapi élet színterein komplexen végezve lehet a legjobb eséllyel hatékony és sikeres.

I. Irodalmi áttekintés

I. 1. A prevenció legfontosabb szinterei

Minden egyes közösség, ahol emberek dolgoznak, fontos feladatának kell, hogy tekintse a prevenció, azaz a megelőzés lehetőségeit. Mindegy, hogy szülőként, orvosként, pedagógusként, vagy egy munkahely vezetőjeként foglalkozik a kérdéssel. Servais kidolgozott egy modellt a megelőzés szintereiről, melyet a következő ábra szemléltet:

1. ábra A prevenció szinterei
 Forrás: KUBISZYN, 2000, p.67

Az 1. ábrából jól látható, hogy a megelőzés szinterei: az iskola, a család, a lakóhely, a munkahely, és a szabadidős lehetőségek:

a, *iskola*: a prevenció legfontosabb szintere, mivel itt viszonylag könnyen nagy létszámú diák érhető el. A kortárs csoport együtt van az osztályokban, és a megelőzés összeköthető a neveléssel. A pedagógusok sok ismeretet tudnak közölni a gyerekekkel a káros szenvedélyekre vonatkozóan, kritikus fénybe tudják állítani a hibás feszültség levezetési mintákat. Főleg azonban az olyan lelki problémamegoldó, feszültség levezető, önérvényesítő mechanizmusokat fejlesztik a gyerekekben, amelyek alkalmazása nem teszi számukra szükségessé, hogy káros szenvedélyekhez folyamodjanak. Az iskolai megelőzés meglehetősen költséges, mégis mind többet foglalkoznak vele, mert a szükséges kiadások eltörpülnek a kialakult szenvedélyek gyógykezelésének költségei és a tönkrement egzisztenciák társadalmi kárai mellett (BUDA, 1995).

b, *család*: fontos célkitűzés, hogy a családok váljanak alkalmassá arra, hogy nevelési feladataik között a káros szenvedélyek nélküli életre is felkészítsenek. A szülők közvetítsenek olyan értékeket és normákat, melyek a káros szenvedélyektől mentes élet előnyeit hangsúlyozzák és képessé teszik a gyermekeket ezen szerek elutasítására. A családnak alkalmassá kell válnia az alkohol- és drogproblémák kialakulásának megelőzésére, illetve a

családon belüli alkohol- és drogproblémákkal küzdő személyekkel történő foglalkozásra.

c, *lakóhely*: fontos, hogy a lakóhelyen, a lakókörnyezetben legyenek olyan szervezetek, klubok, egyesületek, alapítványok, önkéntes és karitatív szerveződések, melyek meg tudják szervezni a környezet ellenőrzését, figyelemmel tudják kísérni lakókörnyezetük fiataljait.

d, *munkahely*: már a munkahelyen is megjelenik az igény az illegális szerek használatának megelőzésére. A munkahelyi megelőzésnek nem az a célja, hogy a szer- használót eltávolítsa a munkahelyről, hanem a munkahely ösztönzőit kihasználva a leszokásban és pozitív alternatívák keresésében tegeye érdekeltté.

e, *szabadidő*: a szenvedélybetegségek megelőzésében hangsúlyos szerepet kap az ifjúság hasznos időtöltése, cselekvő programjaik, a sport és kulturális igények felkeltése a szükséges feltételek biztosítása révén. A szabadidős programok között a sportnak kiemelt jelentősége van, mivel egészségfejlesztő hatásán túl lényeges a közösségfejlesztésben betöltött szerepe is (KUBISZYN, 2000).

1.2. A megelőzés - elsősorban az elsődleges megelőzés - módszerei

Az elsődleges megelőzés az egészség általános védelmét foglalja magában. Ugyanakkor fontosnak tartja a rizikótényezők kontrollját, az egészséggel összefüggő káros életmódbeli tényezők csökkentését, és az egészségtudatos viselkedés elősegítését.

Módszerei:

a, *információközlés*: történetileg ez a legrégebbi módszer: ténybeli információk közlése a káros szenvedélyekről és azok hatásairól, a negatív következményekről. A módszer abból a feltevésből indul ki, ha az emberek megfelelő információkkal rendelkeznek a szerek káros hatásairól, akkor nem fogják azokat fogyasztani. Három formáját alkalmazzák gyakrabban:

- ténybeli információk közlése;
- elrettentő, elriasztó hatások alkalmazása;
- személyfüggő módszerek: a káros szenvedéllyel élő személy tulajdonságainak, szerhasználatának leírása (pl. egy volt drogos beszámoló élményeiről).

b, *érzelmi nevelés*: a káros szenvedélyek és hatásaik itt alárendelt szerepet játszanak, a hangsúly a személy érzésein, értékein és készségein van.

A módszer feltételezi, hogy az egyének azért használnak szereket, mert valamelyik tulajdonságukban hiányt szenvednek. Nem rendelkeznek megfelelő értékekkel, alacsony az önértékelésük, hiányoznak bizonyos készségeik. A leggyakoribb módszerek a csoportos tréningek, az érték tisztázó beszélgetések, a legkülönfélébb készségfejlesztések.

c, társas hatás-megközelítés: ez a módszer a tanuláselmélet alapján azt feltételezi, hogy a viselkedések fokozatosan alakulnak ki, miközben az egyén a környezet viselkedésére adott negatív és pozitív jelzéseit, a viselkedés következményeit figyelembe veszi. Néhány program ezek közül:

- ellenállni a társas befolyásolásnak (elsősorban a kortárs befolyásolásnak): pl. Mondj nemet! programok;
- ellenállni a tömegkommunikáció és a reklám hatásainak;
- korrigálni a téves elképzeléseket a drogok elterjedtségét és „normatív” elfogadottságát illetően.

A módszer sokszor alkalmaz dramatikus elemeket (szerepjátékok, szituációs gyakorlatok) és kiemelten kezeli a kortárssegítőket.

d, mindennapi készségfejlesztő programok: ez a módszer két megközelítésre épül: az egyik a tanuláselmélet, a másik pedig a problémaviselkedések elmélete. Az utóbbi azzal foglalkozik, hogy serdülőkorban a „problémaviselkedések” funkcionálisak, vagyis a serdülőnek szüksége van ezekre, hogy céljait elérje (pl. növelje önértékelését, társas elfogadottságát, legyőzze szorongását). De ha viszont azt akarjuk, hogy a serdülő ezeket a fontos célokat ne „problémaviselkedésekkel” érje el, akkor segíteni kell őt abban, hogy más módszerekkel tudjon élni.

Ezért a következő területeket kell fejleszteni:

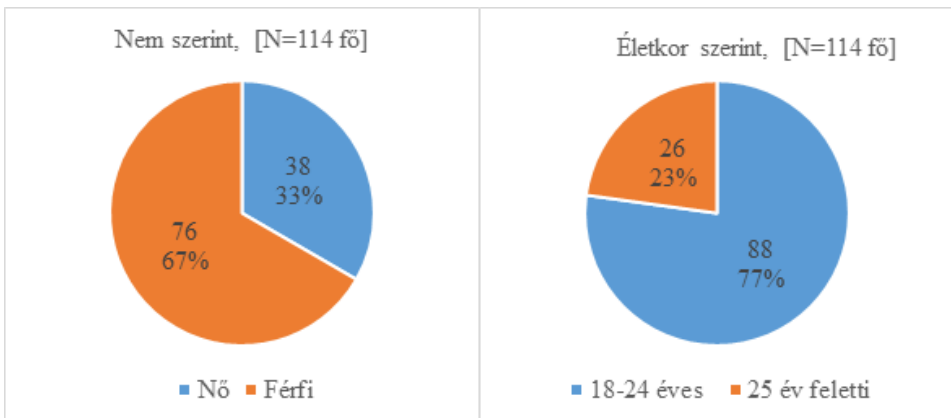
- általános, személyes megküzdési készségek;
- általános szociális készségek;
- specifikus információk a káros szenvedélyekről és a társas befolyásolásnak való ellenállásról.

Az egészségfejlesztés célja a káros szenvedélyekkel kapcsolatban az ahhoz vezető kockázati tényezők szerepének csökkentése és a káros szenvedélyek előfordulását mérséklő védő tényezők felerősítése.

2. Anyag és módszer

2019 novemberében a Nyíregyházi Egyetem hallgatóinak életmódját vizsgáltuk kérdőíves adatfelvétellel egészségi állapotuk és egészségmagartásuk felmérése céljából. A mintába 114 fő (N=114) nappali és levelező tagozatos sportszakos egyetemi hallgató került. A kutatáshoz papír alapú saját összeállítású, önkitöltős kérdőíves módszert használtunk. A kérdőív itemei vizsgálták az általános demográfiai adatokat, a szabadidős tevékenységeket, az életmódbeli tényezőket (táplálkozási és sportolási szokások, káros szenvedélyek). Kíváncsiak voltunk a hallgatók saját egészségi állapotának megítélésére, az egészségmegőrzésre irányuló motiváltságukra, és a felsőoktatási egészségfejlesztésre irányuló részvételi szándékukra. A kérdőívek feldolgozása SPSS 22 statisztikai programcsomag segítségével történt.

A megkérdezett 114 fő 33,3%-a (38 fő) nő és 66,7%-a (76 fő) férfi. A válaszadók 77,2%-a (88 fő) 18-24 éves, 22,8%-a (26 fő) 25 év feletti, átlagéletkoruk: 23,15 év (2. ábra). Az állandó lakóhely szerinti megoszlás szerint a kérdezettek 72,8%-a (83 fő) városban él, 28 fő községben lakik, és mindössze 3 fő nyilatkozta, hogy a fővárosban él.

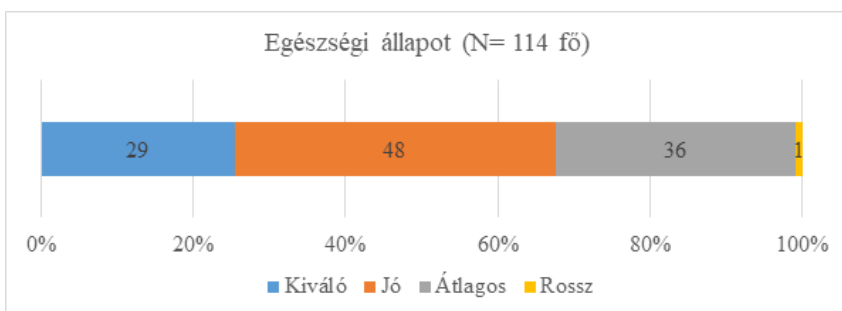
2. ábra A minta nem és életkor szerinti megoszlása

Forrás: saját kutatások

3. Eredmények

3.1. Az egészségi állapot jellemzői

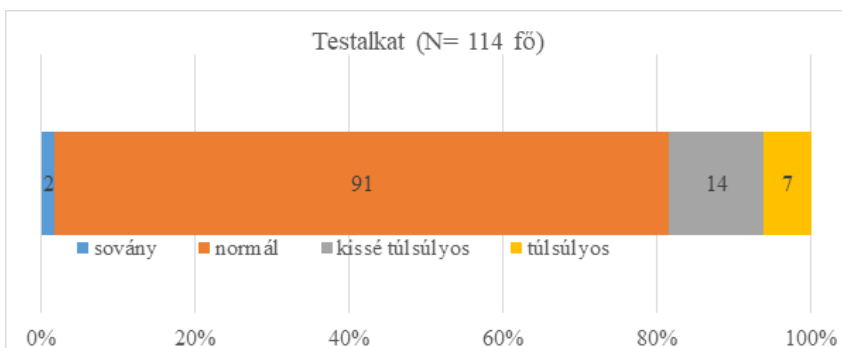
Arra a kérdésre, hogy hogyan értékelik egészségi állapotukat a megkérdezettek, öt kategória közül választhattak. 25,4%-a (29 fő) kiválónak, 42,1%-a (48 fő) jónak értékelte egészségi állapotát. A minta közel 1/3-a (36 fő, 31,6%) átlagosnak véleményezte, és mindössze 1 fő (0,9%) nyilatkozott úgy, hogy rossznak ítéli egészségi állapotát. Összesítve a hallgatók közel kétharmada jónak, illetve nagyon jónak gondolja saját egészségi állapotát (3. ábra).

3. ábra Az egészségi állapot jellemzői

Forrás: saját kutatások

A 114 főből 91 fő (79,8%) normál testalkatúnak vallja magát, 14 fő kissé túlsúlyosnak (12,3%), 7 fő (6,1%) túlsúlyosnak, és 2 fő (1,8%) soványnak (4. ábra).

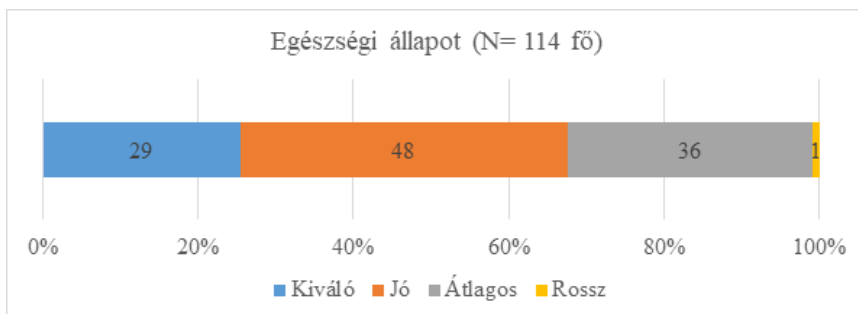

4. ábra A testalkat jellemzői

Forrás: saját kutatások

3.2. Életmódszokásokra irányuló kérdések

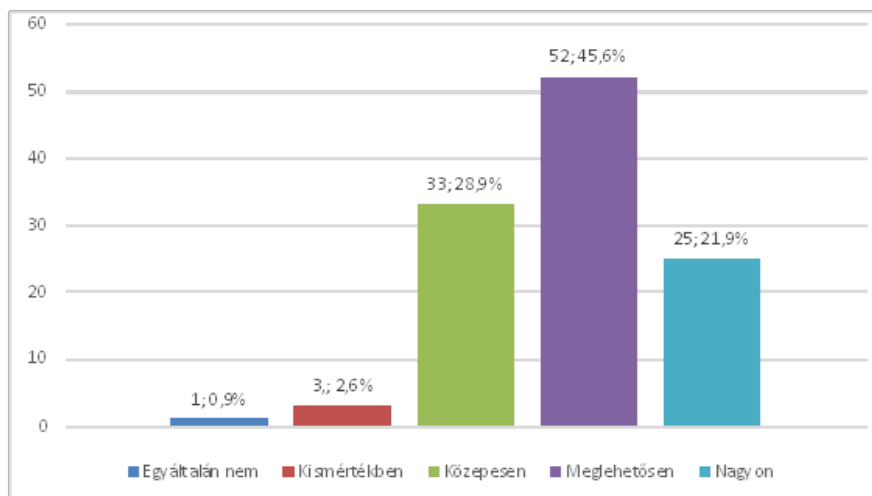
A 114 fő sportszakos egyetemi hallgató háromnegyede napi rendszerességgel végez testmozgást (5. ábra).

5. ábra Sportolási szokások

Forrás: saját kutatások

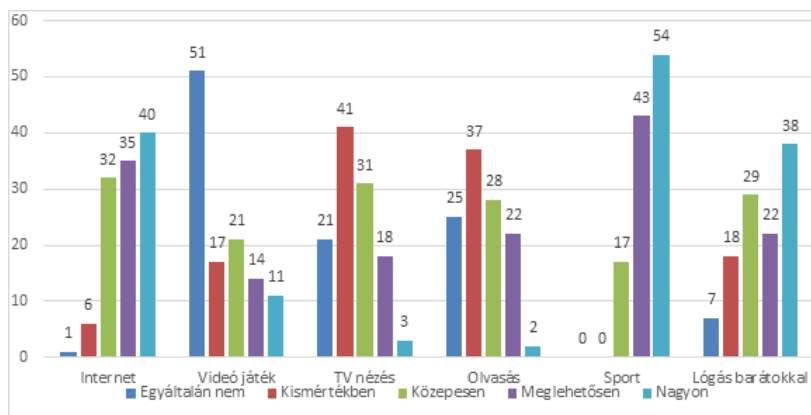
A megkérdezettek kétharmadának az egészséges táplálkozás fontos szempont, nem jellemzőek rájuk egészségtelen táplálékfogyasztási szokások (6. ábra).

6. ábra Az egészséges táplálkozás fontossága

Forrás: saját kutatások

A szabadidős tevékenységek között az internetezés, a sport, és a barátokkal való időtöltés a legnépszerűbb (7. ábra).

7. ábra Szabadidő eltöltési szokások

Forrás: saját kutatások

A hallgatók egyötöde napi rendszerességgel szív cigarettát. Alkoholt a hallgatók majdnem kétharmada fogyaszt alkalmanként. Magas a koffein tartalmú italok (energiaital, kávé) bevitele. Az egyetemisták ötöde kipróbált már valamilyen kábítószer, a leggyakrabban marihuánát. A legális szerek alkalmazásának legnagyobb hányada 15-18 év közé esik (1. táblázat).

Legális szerek	Fogyasztás életében		Első fogyasztás			Maximális fogyasztás egy hónapban				
	nem	igen	15 év alatt	15-18 év	18 év felett	naponta	hetente többször	hetente	havonta	egyéb
Alkohol	4,4%	95,6%	15,8%	67,5%	12,3%	1 fő 0,9%	5 fő 4,4%	37 fő 32,5%	51 fő 44,7%	17 fő 14,9%
Energiaital	14%	86%	28,9%	44,7%	12,3%	12 fő 10,6%	6 fő 5,3%	28 fő 24,6%	38 fő 33,3%	14 fő 12,3%
Dohányzás	43%	57%	11,4%	31,6%	14%	30 fő 26,3%	7 fő 6,1%	7 fő 6,1%	7 fő 6,1%	14 fő 12,3%
Nyugtató	85,1%	14,9%	-	7,9%	7%	-	-	-	8 fő 4,4%	9 fő 7,9%
Kávé	13,2%	86,8%	12,3%	53,5%	21,1%	42 fő 36,8%	19 fő 16,7%	17 fő 14,9%	17 fő 4,9%	4 fő 3,5%

1. táblázat A szerfogyasztás jellemzői (%), N=114

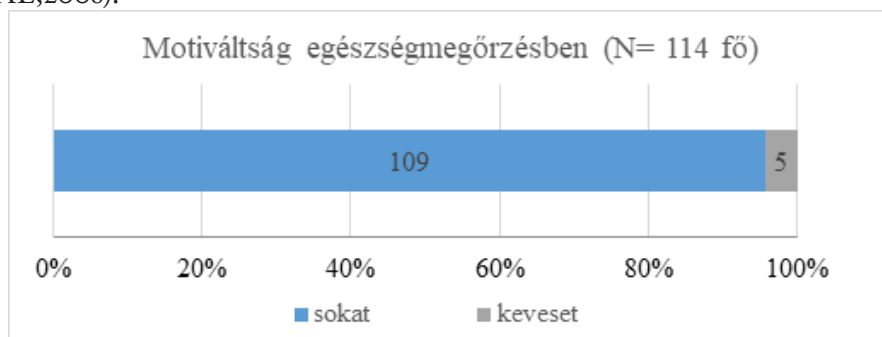
Forrás: saját kutatások

A vizsgált hallgatók adatait egyetemi hallgatók körében végzett korábbi kutatások eredményeivel összevetve hasonló eredmények tapasztalhatók (BARABÁSNÉ-OLAJOS, 2020).

Főiskolások körében végzett vizsgálatok szerint a legális szerek (az alkohol, a nyugtató, és a dohányzás) alkalmi, és rendszeres használata megfigyelhető. Ezzel szemben a tiltott szerek fogyasztására elsősorban a kipróbálás jellemző (BARABÁSNÉ-KERESZTES, 2018).

3.3. Egészségmegőrzésre, egészségfejlesztési programra irányuló kérdések

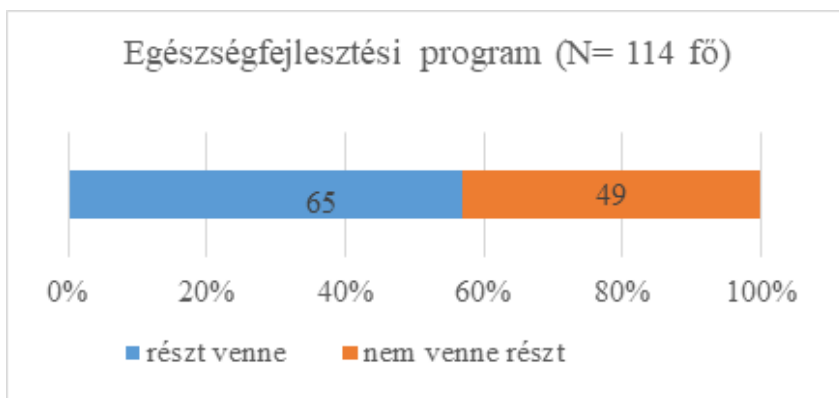
Arra a kérdésre, hogy mennyire motiváltak egészségük megőrzésében a megkérdezettek közül 109 fő (95,6%) nyilatkozott úgy, hogy sokat tehet érte (8. ábra). Egyetemi hallgatók körében végzett egészségmagatartással kapcsolatos felmérés eredményeihez hasonló értékeket kaptunk (BÍRÓ ET AL, 2008).

8. ábra Motiváltság az egészségmegőrzésben

Forrás: saját kutatások

A megkérdezett 114 főnek több mint fele, 65 fő (57%) nyilatkozott úgy, hogy részt venne felsőoktatási egészségfejlesztési programban, azaz szívesen bővítené egészségtudatosságával kapcsolatos ismereteit (9. ábra).

9. ábra Részvételi szándék felsőoktatási egészségfejlesztésben
Forrás: saját kutatások

Összegzés

Tanulmányunkban a prevenció szakirodalmának áttekintésével, valamint saját kutatási eredményeink ismertetésével szeretnénk felhívni a figyelmet a megelőzés, az egészségmegőrzés, és az egészségfejlesztés fontosságára a felsőoktatásban.

Egyetemi hallgatók körében végzett vizsgálatunk során jelentős volt annak felmérése, hogy az egyetemisták hogyan ítélik meg saját egészségi állapotukat, egészségmagatartásukat.

Eredményeink alapján elmondható, hogy a sportszakos hallgatók körében az egészséges magatartás és életvitel fontos szerepet tölt be. Kiemelten kezelendő, hogy a sportszakos hallgatók jónak ítélik meg saját egészségi állapotukat. Nagyon fontosnak tartjuk, hogy a felsőoktatás az egyik legfontosabb nevelési szintér, ahol a tanítási-tanulási folyamaton keresztül az egészségtudatos szokásrendszerek és az életmód iránti értékítéletek, az életminőség igényének a kialakítására még lehetőségünk van (KONCZOS ET AL, 2006; KONCZOS-SZAKÁLY, 2007).

Az eredményeket, a hallgatói aktivitást és igényeket áttekintve arra a következtetésre jutottunk, hogy mindenképpen időszerű lenne egy egészségmegőrzésre és egészségtudatosságra oktató program kialakítása a képzés hallgatói körében (BÁRDOS ET AL, 2018).

Az egészségfejlesztési program keretében az egészségmegőrzésre (egészséges táplálkozás, fizikai aktivitás, szabadidő hasznos eltöltése) irányuló

szemlélet formálása mellett a káros szenvedélyek egészségveszélyeztető hatásaira, a leszokás lehetőségeire lenne érdemes felhívni a figyelmet. A káros szenvedélyek ugyanis az egészségfejlesztés módszereivel hatékonyan megelőzhetőek. Az egyetemen dolgozó pedagógiai szemléletű szakembereket be lehetne bevonni a programba.

Az egészségfejlesztés módszertana az egészség fogalmából, mint pozitívumból indul ki. A teljes környezetet és a közösséget célozza meg. Az aktív közösségi részvételt hangsúlyozza, és az interdiszciplinárisan képzett szakemberek részvételét helyezi előtérbe, de törekszik az interaktivitásra.

Ahhoz, hogy a felsőoktatási egészségfejlesztés eredményes legyen, az egészségfejlesztés akcióterületeinek, úgymint az egészséget támogató politika és környezet, a helyi közösségi akciók szervezése, az egyéni készségek fejlesztése, és az oktatás-egészségügy összehangolt munkáját követeli meg.

A felsőoktatási intézmények egészségtudatossága, egészségfejlesztési szolgáltatása alapvetően meghatározza azt, hogy a hallgató majdani diplomásként a munkájával járó egészségfejlesztési feladatait hogyan teljesíti (KRAICINÉ, 2016).

Zárszóként: „A felsőoktatási intézmények aktivitása nagyban hozzájárulhat a társadalom egészségnyereségének növeléséhez, míg passzivitásuk a társadalom betegségterheinek növekedéséhez és az életminőség romlásához (CZIPPÁN ET AL, 2015).”

Irodalomjegyzék

Az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény. Retrieved from <http://jogiportal.hu/view/az-egeszsegugyrol-szolo-1997-evi-cliv-tv> (2017. 04. 02.).

BARABÁSNÉ KÁRPÁTI DÓRA-KERESZTES NOÉMI, „*A sport, mint védőfaktor a káros szenvedélyek kialakulásában*”. Magyar Sporttudományi Szemle, 2018, 10-16 p.

BARABÁSNÉ KÁRPÁTI DÓRA-OLAJOS JUDIT, „*Egyetemi hallgatók életmód vizsgálata*”. Létünk, Újvidék. 2020, 50:1 142-152 p.

BÁRDOS GYÖRGY-KRAICINÉ SZOKOLY MÁRIA, „*Egészség, életmód, egészségfejlesztés a felsőoktatás szemszögéből*”. In: Neveléstudomány: Oktatás Kutatás Innováció, 2018, 6: 25-21 p.

- BÍRÓ ÉVA- BALAJTI ILONA-ÁDÁNY RÓZA-KÓSA KAROLINA,
„Az egészségi állapot és az egészségmagatartás vizsgálata orvostanhallgatók körében”. - In: Orvosi Hetilap, 149. évf. 46. sz., 2008, 2165-2171 p.
- BORBÁS ILONA-GÖDÉNY SÁNDOR-JUHÁSZ JUDIT-
KINCSES GYULA- MIHALICZA PÉTER- PÉKLI MÁRTA-
VARGA ESZTER, „Egészségtudományi fogalomtár”. Gyógyszerészeti és Egészségügyi Minőség-és Szervezetfejlesztési Intézet Informatikai és Rendszerelemzési Főigazgatóság, 2008
- BUDA BÉLA, „Szenvedélyeink”. Budapest 1995
- CZIPPÁN KATALIN, DRAHOS PÉTER, GILLY GYULA, KOÓS TAMÁS, SZÉKELY MÓZES, Egészségfejlesztő Egyetem Program: „Alapelvek, célok, koncepciók, az egészségfejlesztés felsőoktatási környezetben való értelmezése a megvalósítás elvi és gyakorlati szempontjai és teendői.” Fejlesztői kézikönyv. Budapest OEFI, 2015
- KONCZOS CSABA- IHÁSZ FERENC- SZAKÁLY ZSOLT-
HUSZÁR ANIKÓ, „Az egészségtudatos életvitel is megtanulható?” In: Magyar Sporttudományi Szemle, 2006, 7 (4): 20–23p.
- KONCZOS CSABA- SZAKÁLY ZSOLT, „Az ifjúság fizikai aktivitásának jellemzői, az életstílus befolyásolása, a fizikai aktivitás tudatos alkalmazása”. In: Magyar Sporttudományi Szemle, 2007, 8 (2): 39–46p.
- KRAICINÉ SZOKOLY MÁRIA, „Egészségfejlesztés a felsőoktatásban” – Gondolatok egy felsőoktatást érintő projekt zárása kapcsán. Budapest 2016, Opus et Educatio. Retrieved from <http://opuseteducatio.hu/index.php/opusHU/article/view/142/179> letöltés ideje 2021. 08. 29.
- KUBISZYN ANNA, „Kábítószer, Szenvedély, Szenvedélybetegség”. Pro Future Biztonsági és Védelmi Kutatások Központja Alapítvány, Budapest 2000,
- WHO (1986). *The Ottawa Charter for Health Promotion*. Retrieved from <http://www.who.int/healthpromotion/conferences/previous/ottawa/en/> letöltés ideje. 2021. 09. 02.

A koronavírus teremtette helyzet esélyegyenlőségi korlátai

A közbeszédünket több, mint két éve a „koronavírus” szó uralja. Ebben a cikkben szeretnénk körbejárni, hogy a koronavírus miatt bevezetett korlátozások milyen hatással voltak az életünkre, azon belül az oktatásra. A cikkben az online oktatás minden szintjéről szó lesz, de egy saját kérdőíves kutatás eredményeit vizsgálva, kitérünk szűkebb környezetünk – Nyíregyháza – felsőoktatási intézményeinek hallgatóinak a véleményére is.

A koronavírus elleni küzdelem miatt a kormány eddig nem alkalmazott szabályokat vezetett be. A „Maradj otthon” nem csak önkéntes ajánlásként köszöntött vissza óriásplakátokról.

Ekkor ismerkedhettünk meg a **karantén** fogalmával is. Nem is gondolnánk, de Velencében már 1423-tól alkalmazták azt a gyakorlatot, hogy a városállamba érkező kereskedelmi hajók nem utazhattak be közvetlenül. Először Lanzaretto” szigeten a *kereskedőhajók legénysége számára szálláshelyet biztosítottak, az árukat pedig raktárak várták. Ezekben aztán gyógynövények füstjével és sós vízzel tisztították meg a rakományt, az eljárás után pedig ecettel mostak kezét.*¹ (Innen is ered az elnevezés: 40 – quaranta, negyven olaszul – napig kellett várakozni.)

Online oktatás bevezetése

A bezárkózás az élet minden területére kihatott, így az oktatásra is, március 14-ével bevezették az iskolákban az online oktatást.²

1 <https://hu.euronews.com/utazas/2021/02/04/velenceben-mar-550-eve-is-karantennal-vedeztek-a-jarvanyok-ellen> (Letöltés:2022.február 7.)

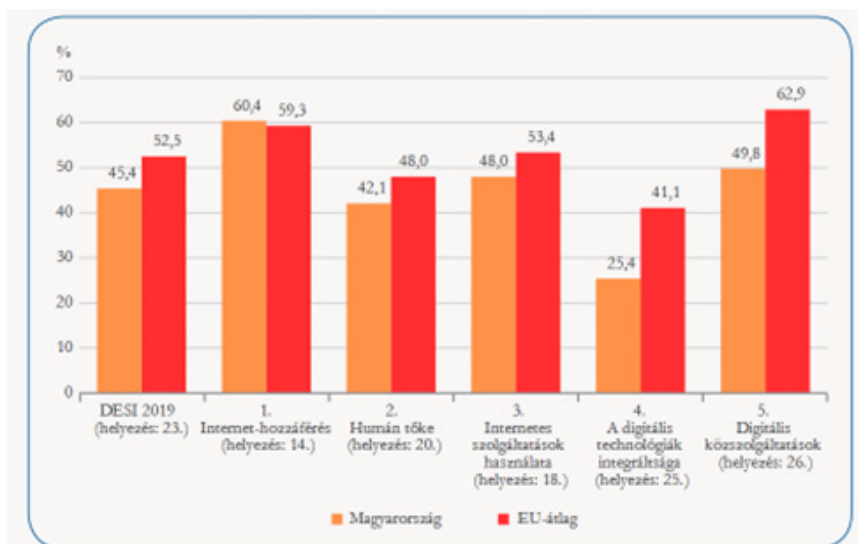
2 A Kormány 1102/2020. (III. 14.) Korm. határozata a koronavírus miatt a köznevelési és szakképzési intézményekben új munkarend bevezetéséről

Ahogy a karantén szabályok bevezetésének, úgy az online oktatásra való átállásnak sem volt semmilyen előkészítése, korábbi tapasztalata. A tanárokat és a diákokat is sokként érte az új helyzet.

Ebben az új szituációban még jobban előjöttek azok a különbségek, melyek az eltérő lakóhelyen élő, eltérő szociális, családi háttérrel rendelkező diákok helyzetét jellemezték. Ezek a különbségek az online oktatással még nagyobbak lettek. A leszakadó térségekben élő hátrányos helyzetű gyermekek mindennapjai, egy városi környezetben, átlagos családban élő gyermekekhez képest igen eltérően teltek.

A legtöbb hátrányos helyzetű közösségben a gyerekeknek nem voltak meg a szükséges eszközeik az online oktatásba való bekapcsolódásra. Az eszközök használatához ezen túl valamilyen internetelés is szükséges.

Bár a KSH adatait alapján 2019-ben, a háztartások 89%-a rendelkezik interneteléssel, a gyermekes családok között ez a szám még nagyobb, 98%.³ De a leszakadó térségekben sajnos nem ezek a számok az irányadók. Ha van is internetelés, de az csak mobil előfizetéshez kapcsolható, illetve a leforgalmazható adatmennyiség is igen csekély elegendő.

i. ábra: A digitális gazdaság és társadalom fejlettsége, 2019
(Forrás: KSH⁴)

3 <https://2015-2019.kormany.hu/download/f/58/d1000/NDS.pdf> (Letöltés: 2022. 02. 07.)

4 <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/ikt/ikt18.pdf> (Letöltés: 2022. február 7.)

Az internetes kapcsolat fenntartása, nagyon komoly anyagi terhet jelentett ezekben a családokban. Egyrészt az oktatásban való részvétel megkövetelt valamilyen internet előfizetést, másrészt, ha egy családban több tanuló/hallgató is részt kívánt venni az órákon, akkor egyszerre több eszközre is szükség lett volna.

2020. őszén a kormány ezt a problémát kívánta orvosolni az 501/2020. (XI.14.) Kormányrendelettel:

„A helyhez kötött internet-hozzáférési szolgáltatás hatszor 30 napra (a továbbiakban: szolgáltatás) ingyenesen vehető igénybe a köznevelésben és a szakképzésben, nappali rendszerű nevelés-oktatásban és szakmai oktatásban, a veszélyhelyzet idején alkalmazandó védelmi intézkedésekről szóló kormányrendelettel összhangban elrendelt tantermen kívüli, digitális munkarendben működő középfokú iskolával fennálló jogviszonyra tekintettel a (2) bekezdésben meghatározott jogosult által.” Ezt a kedvezményt a felsőoktatás hallgatóira is kiterjesztették.

Az olyan iskolák, melyek többségében halmozottan hátrányos helyzetű gyerekeket tanítottak, más feladatmegoldási lehetőségekkel próbálták a tanév teljesítéséhez szükséges minimumokat a gyerekektől megkövetelni. Volt ahol, levélben kipostázták a szülőknek egy hétre előre a feladatokat, de az ilyen gyerekek szülei nem nagyon tudtak, vagy akartak segíteni a tanulóknak. A tanodák is bezártak, így sokszor a gyerekek teljesen egyedül maradtak a tanulási feladatukban.

Az is vitathatatlan, hogy az alacsony jövedelmű családok kisebb alapterületű lakásban élnek, nagyobb számú gyerekkel. Ez a helyzet mindenképpen nagyobb stresszhelyzetet teremt, a gyermekek tanulásának nem igazán biztosítva megfelelő körülményeket.

Lawton A társadalmi osztály és az iskoláztatás esélye c. tanulmányában foglalkozik azzal, mi határozza meg egy diák lemorzsolódását. Így:

1. az otthon fizikai feltételei,
2. a szülők jövedelme,
3. a szülők iskolából való kimaradásának ideje,
4. a szülők oktatással kapcsolatos attitűdjei,
5. az iskola képessége a munkásszármazású tanulók asszimilálására,
6. a család nagysága.

Vitathatatlan tény, hogy ezek a tényezők a koronavírus miatt bevezetett digitális oktatásban való lemaradást is nagyban befolyásolják.⁵ „Összefoglalva a család hatását a teljesítményre, elmondhatjuk, hogy: A család nevelési stílusa meghatározza a gyermek teljesítményre való orientáltságát. Akik nem rendelkeznek az iskola, a tanárok által használt nyelvi kódok-kal, hátrányban vannak az iskolában. A társadalmi felemelkedés motivációja összhangban van az iskolai teljesítmény tapasztalatával.”⁶

A megfelelő tanulási környezet hiánya mellett a hátrányos helyzetű gyermekek esélyeit lényegesen rontotta, hogy az ilyen gyerekek szülei nem igazán járatosak a digitális eszközök használatában. Pedig az online oktatás követelményeinek való megfelelés egy teljesen átlagos szülőnek is komoly kihívást jelentett! A felmérések szerint, csak a magyar lakosság 50 % rendelkezik alapvető digitális képességekkel. Egy másik felmérés szerint, az otthoni tanulás közben a szülők 78 % segített a gyermekeknek. Itt nem csak a feladatok megoldására, hanem a digitális tananyagokhoz szükséges programok letöltésére, kezelésére is gondolni kell.

A kezdeti intézkedések nem nagyon voltak tekintettel az esélyegyenlőség követelményére. Talán érthető ez, hiszen a járványügyi számok olyan fenyegetőek voltak, hogy nem volt felkészülési idő. Ezekben az időkben szinte csak kármentés folyt!

Az esélyegyenlőség fogalmi háttere

Az esélyegyenlőség fogalma a modern állam egyik kulcsfogalma kell, hogy legyen. Az állam a kezdeti elméletek szerint, eleve azért jött létre, hogy az embereknek valamiféle biztonságot adjon. A „természeti állapotban” az emberek nem tudnának békében létezni, csakis hadiállapotban: „*bellum omnium contra omnes*” (mindenki harca mindenki ellen).⁷

Az ember alapjában véve egoista, önző! Ebben a természeti állapotban csakis az értelem tudja megteremteni a rendet. Az emberek belátják, hogy saját biztonságuk érdekében, le kell mondaniuk a jogaikról, és meg kell bízniuk egy külső hatalmat, mely az állam szervezetén keresztül garantálhatja a kiszámítható rendet, a biztonságot.

⁵ LAWTON (1996) 68.

⁶ FRIGY SZABOLCS, „Az iskola hozzáadott értéke a társadalmi mobilitás tükrében”, in. *Magiszter* 4 (2012) 5-17.

⁷ NAGY ANDREA (2018) 65. o.

Az emberek szerződést kötnek az állammal, így biztosítva a rendet egymás között. Ezt a megállapodást, a tartalmi elemeire tekintettel társadalmi szerződésnek nevezik el. Ez a társadalmi szerződés lesz a mai értelemben vett alkotmány.⁸

Nálunk az **Alaptörvény** tartalmazza az emberi és állampolgári jogokat. Az államnak elsődleges feladata, hogy a területén élők jogait tiszteletben tartsa és érvényesülésüket biztosítsa. Az egyén életteréből ki kell ugyan vonulnia az államnak, de a magánautonómia tiszteletben tartásán kívül fontos feladata: egyrészt, hogy biztosítsa a területén élő minden személy **emberi méltóságát**, másrészt, bizonyos rendkívüli helyzetekben, a közjó vagy a közegészségügy érdekében mindenkire kötelező, akár korlátozó szabályokat alkosson.

Az államnak azonban a szabályalkotásnál figyelembe kell vennie, hogy az embereket azonos helyzetekben azonosan, míg eltérő helyzetekben eltérően kezelje. Ez a diszkrimináció tilalmának betartásával valósítható meg.

A diszkrimináció-mentességhez való jogra, mint emberi jogra tekint a szakirodalom. Azonban ez a jog nemcsak egyike az idők folyamán egyre gazdagodó emberi jogi katalógusban szereplő jogosultságoknak, hanem az emberi jogok alkalmazási gyakorlatának alappillére is.

Ebben a felfogásban a diszkriminációt tilalmazó rendelkezés önállóan sohasem, hanem csakis minden esetben, egyes jogok tényleges érvényesülésével kapcsolatban merülhet csak fel. Sokak véleménye, hogy a megkülönböztetés-mentesség garantálása azért fontos, mert hiányában az emberi jogok léte is megkérdőjeleződhet, hiszen *„minden ember egyenlő méltóságából egyenlő szabadság, egyenlő jogok következnek”*.⁹

A diszkrimináció tilalom egyik alapelve az **egyenlőség** eszméje lesz. Az egyenlőség gondolata az igazságosság megkövetelésének igényéből ered.

A társadalmi- politikai vagy jogi rend akkor igazságos, ha az egyenlőséget valósít meg, és bizonyos javakat, az ezekhez kapcsolódó jogokat, valamilyen értelemben egyenlően oszt el.

„Az Országgyűlés elismerve minden ember jogát ahhoz, hogy egyenlő méltóságú személyként élhessen, azon szándékától vezérelve, hogy hatékony jogvé-

8 Talán sokak által ismert, hogy Angliában nincs írott alkotmány, azonban a jogi berendezkedés eltérő mivolta miatt (common law) ott „láthatatlan alkotmányról”, alkotmányos normákról beszélhetünk.

9 KARDOS GÁBOR, „A diszkrimináció tilalma az Emberi Jogok Európai Egyezményében és az Emberi Jogok Európai Bíróságának ill. Bizottságának gyakorlatában”, in *Jogtudományi Közlöny* 1 (1992) 29-33.

delmet biztosítson a hátrányos megkülönböztetést elszenvedők számára, kinyilvánítva azt, hogy az esélyegyenlőség és a társadalmi felzárkózás előmozdítása elsősorban állami kötelezettség, tekintettel az Alaptörvény II. és XV. cikkére, valamint a Köztársaság nemzetközi kötelezettségeire és az európai közösségi jog vívmányaira a következő törvényt alkotja¹⁰

A diszkrimináció tilalma a modern felfogásokban egyre jobban összekapcsolódik az esélyegyenlőség kategóriájával, hiszen a formális egyenlőség még ma sem veszi figyelembe, hogy az **egyének jogérvényesítő képessége** és **lehetősége** között a jogok igénybevételekor, komoly különbségek lehetnek. (Lehet, hogy a digitális oktatásban való részvétel mindenkinek biztosított, hiszen van internetelérése, de a fentebb bemutatott családi körülmények, szülői hozzáállás sok gyereknek rontja az esélyét, hogy ténylegesen be tudjon kapcsolódni a tanulásba!)

Ezért a jogegyenlőség mellett a **tényleges egyenlőség** megteremtését kell célul kitűznie minden államnak!

Az **esélyegyenlőség** kifejezés arra utal: először meg kell teremteni az egyenlő esélyt arra, hogy mindenki - főleg a hátrányos helyzetben lévő személy -, a jogegyenlőség által mindenkinek biztosított jogokkal élni tudjon.

A tényleges egyenlőség megteremtése két fázisban történik.

Az **első szakaszban** a hátrányos helyzetben lévő csoportot a többség szintjére kell emelni. Ha ez megtörtént, akkor már mindenki ugyanolyan pozícióból indulhat az állam által biztosított jogok megszerzéséért. (Ezért volt jó kezdeményezés, hogy az állam rendeletben ingyenessé tette az internet hozzáférést, vagy a civil szervezetek kampánya, melyben használt, működőképes számítógépes eszközöket gyűjtöttek és osztottak ki a hátrányos helyzetű tanulóknak.)

A kiindulópontunk az volt, hogy az államnak nincs joga különbséget tenni jogalanyok között, de ezt csak úgy tudja biztosítani, ha a hátrányban lévő csoportokat szükségszerűen megkülönbözteti a többségtől, és bizonyos szempontok alapján **másképp kell őket kezelni**.

Ez komoly **állami beavatkozást igényelhet**, ezeket a speciális intézkedéseket tekinthetjük a folyamat **második szakaszának**. Az állam saját maga tekintetében is kötelezettséget ír elő, hogy a fent bemutatott kategóriákat a hatalom gyakorlása közben érvényesítse.

10 2003. évi CXXV. törvény, az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról, preambulum

Digitális oktatás a tanárok oldaláról

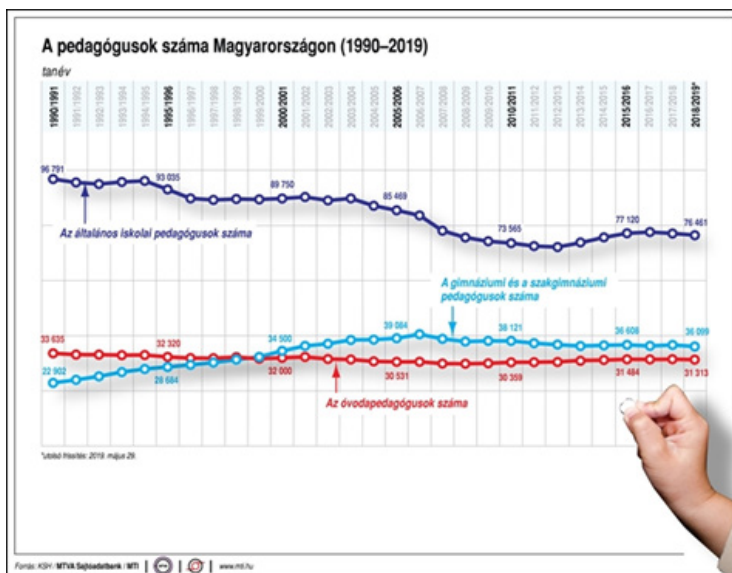
Eddig a tanulók szempontjából vizsgáltuk a digitális oktatást, érdemes azonban azzal is foglalkozni, hogy az oktatás oldaláról milyen kérdések merültek fel 2020 tavaszán.

Azt már említettük, hogy nem csak a diákokat és szüleiket érte sokszereűen az otthoni tanulás követelménye, hanem a tanárokat is. Sok helyen a tanárok a diákokkal együtt tanulták a digitális oktatás használatát. Itt is hatalmas különbségek voltak a tanárok digitális tudásában. Voltak iskolák, ahol 2020 tavaszára már elkészült anyaggal tudtak kezdeni. De a többségnek egy hétvége állt rendelkezésre, hogy átálljanak a hagyományos tanításról digitálisra.

Az iskolák az infrastruktúrát általában biztosítani tudták, de a digitális háttértudás sok esetben igen hiányos volt. Ebben komoly szerepe volt a tanári kar átlagéletkorának is.

Már „2017-ben 41% volt az 50 év feletti tanárok aránya, míg a 30 év alattiaké csak 6%. A tanárképzésre jelentkezők száma nőtt az elmúlt években, de magas a lemorzsolódók aránya és a diplomát szerzőknek kevesebb, mint fele helyezkedik el a szakmájában. A hiány jelenleg a szegényebb, hátrányos helyzetű térségekben, a természettudományos tárgyakban és az idegen nyelvek területén, valamint a szakképzésben a legégetőbb.”¹¹

¹¹ Oktatási Képzési Figyelő 2 (2019)

2. ábra. (Forrás: KSH)

Az eltelt időben nem történt változás, csak öregedett a tanári állomány, a digitális kompetenciák nem erősödtek. Volt olyan iskola, ahol az „online óra” úgy történt, hogy a tanár a szülőket telefonon felhívva diktálta le az óravázlatot! Máshol, a tanulók digitális kompetenciájának hiánya miatt, a korábban már említett módon, hetente papír alapon küldték ki a feladatokat és így várták vissza a válaszokat is.

Gyetzvai Viktor egy kutatásban azt is megvizsgálta, hogy az online oktatás milyen plusz óratérhet jelentett a tanároknak.¹² 82 %-uk válaszolta, hogy növekedett az órákra való felkészülésre fordított idő. A válaszadók 28,73%-a naponta 10, 20,53%-a 10-nél több órát foglalkozott a tanítással kapcsolatos teendővel. Sok tanár nyilatkozott úgy, hogy bár több időt töltenek ebben az oktatási formában a felkészüléssel, tanítással, de az online keretek miatt még sem érzik a munkájuk hatékonyságát.¹³ Nemcsak a digitális eszközök használata, de a tanár diák közötti kapcsolat átalakulása is erősíthette ezt az érzést. A pedagógusnak a gyerekekkel nincs semmilyen személyes kapcsolata, főleg a kisebbeknél a tanár nevelő szerepe teljesen eltörlőd.

12 GYETVAI VIKTOR, *Felmérés a 2020-as távoktatásról*, (2020) 20.

13 KÓRÓDI (2020) oldalszám

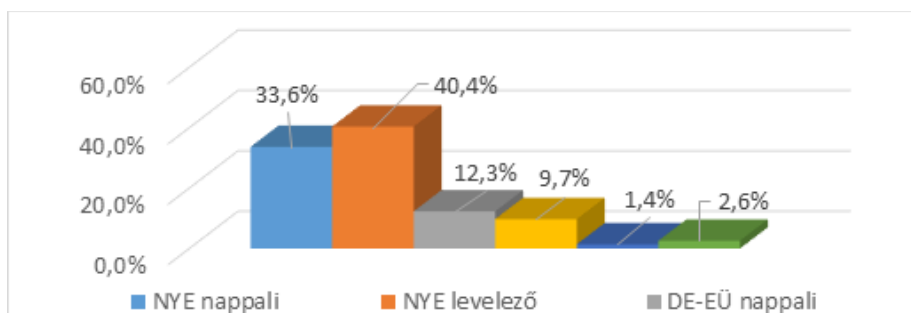
Saját kutatás bemutatása

Talán annyi személyes kiszólás megengedhető, hogy a szerzők mindannyian gyakorló szülőként, kiskorú gyermekeik online tanulásában/tanításában tevékenyen részt vettek.

Oktatóként viszont azt is megtapasztalhattuk, milyen nehéz ebben az online rendszerben új ismeret átadása. A kutatásunk célja annak felmérése volt, hogy a felsőoktatásban bevezetett online oktatás milyen következményekkel járt a hallgatók életében. Vizsgáltuk mi a véleményünk az online oktatásról. Kérdéseinkkel a jelenléti és az online oktatást állítottuk egymás mellé: milyen előnyöket vagy hátrányokat látnak ebben a helyzetben, mennyire elégedettek mind az oktatóik, mind a képzőhely, mind saját teljesítményükkel, illetve milyen az IKT (információs és kommunikációs technológia) eszköz ellátottságuk.

Kérdőíves kutatásunkban a Nyíregyháza megyei jogú városban működő három felsőoktatási intézmény - Nyíregyházi Egyetem, a Debreceni Egyetem Egészségügyi Kara, valamint a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola- aktív státuszú hallgatóit kérdeztük meg. A vizsgálatban csak az aktív státuszú hallgatókra koncentráltunk, a passzív státuszú hallgatókra nem, hiszen ők nem voltak részesei az online oktatásnak.¹⁴

Az adatok alapján az említett felsőoktatási képzőhelyeken, összesen 4897 aktív státusszal rendelkező hallgató tanul.

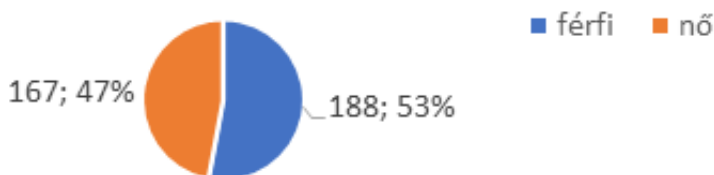
3. ábra: Nyíregyháza felsőoktatási intézményeiben tanuló (aktív) hallgatók megoszlása

Forrás: (saját kutatás)

14 SZABÓNÉ et al. 2021 17.o.

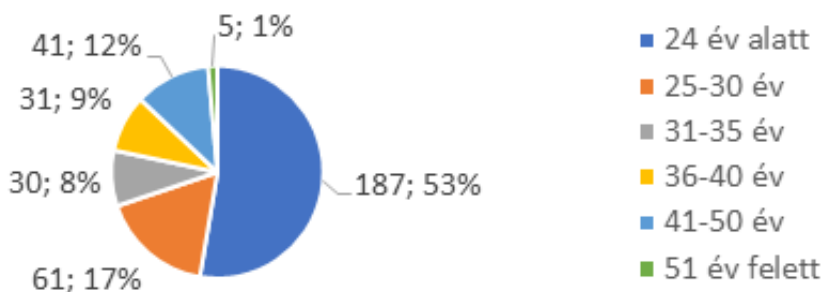
Az eredmények bemutatása

A **beérkezett válaszok alapján** a megye aktív státuszú hallgatóinak 7,2 százaléka válaszolta meg kérdőívünket, a minta nagysága tehát 355 fő. A válaszadókból 167 fő nő és 188 fő férfi hallgató volt.

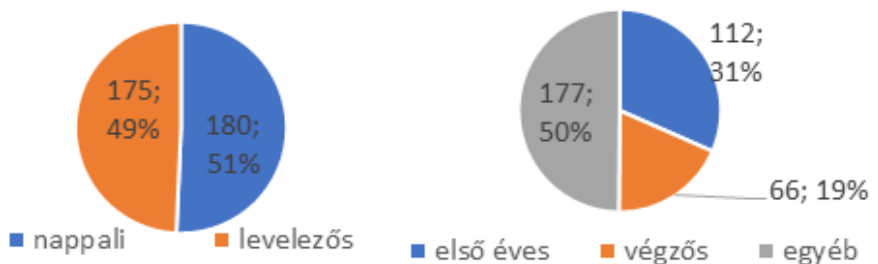

4. ábra: A megkérdezettek neme, N=355 fő
(Forrás: saját kutatás)

A vizsgált hallgatók kor szerinti megoszlása alapján 187 fő 24 év alatti, 61 fő 25 és 30 év közötti, 30 fő 31-35 év között van, 31 fő 36 évesnél idősebb, de 40 alatt van, 41 fő 41 és 50 év közötti, 5 fő pedig 51 évnél idősebb. A felmérésben részt vevő hallgatók 47,3 százaléka idősebb, mint 25 éves, ami esetünkben 168 főt jelentett. A jellemzően nappali státuszú, 24 évnél fiatalabb hallgatók 52,7 százalékban jelennek meg a válaszadók között.

5. ábra: A megkérdezettek kora, N=355 fő
(Forrás: saját kutatás)

6. ábra

Képzési forma, N=355 fő

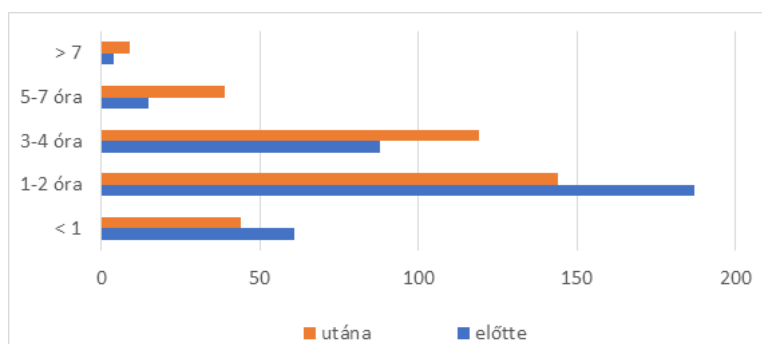
7. ábra

Képzési idő, N=355 fő

(Forrás: saját kutatás)

A hallgatók képzés szerinti összetételét vizsgálva látható, hogy a megkérdezettek közel fele levelezős, míg a másik fele nappali tagozaton tanul.

A képzési idő tekintetében a megkérdezettek 1/5-e végzős, 1/3-a első évfolyamos, míg a fennmaradó rész másod- vagy harmadéves, de még nem végzős hallgató.

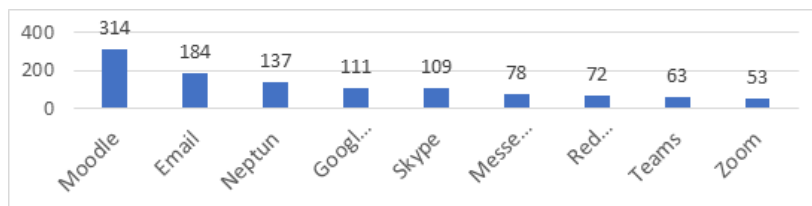

8. ábra: A válaszadók megoszlása az online tanulás alapján, karantén előtt és után, N=355 fő

(Forrás: saját kutatás)

A kérdéseinkben kitértünk az online oktatással töltött egyéni időre, leginkább arra voltunk kíváncsiak, hogy mennyi időt kellett az online térben töltenie a hallgatóknak a vészhelyzet elrendelését megelőző és azt követő időszakban. A 8. ábrán láthatjuk, hogy már normál ügymenetben is a hallgatók 53 százaléka töltött napi egy-két órát az online felületek használatával. 17 százalékuuk kevesebb, mint egy órát, míg 25 százalék azt jelölte meg, hogy naponta 3-4 órát tanulással összefüggésben van a digitális térben.

Az ábrán az is látható, hogy a karantén időszakban az online tanulásal töltött idő jelentősen megnő. A hallgatók is megnövekedett terhet, növekedő online jelenlétet, nagyobb mennyiségű feladatot jeleztek vissza a válaszaikban. Az egy óránál kevesebb és az 1-2 óra időtartam jelentősen lecsökkent, ezzel együtt a 3-4 órát online térben tanulók aránya 33 százalékra nőtt. Viszont az 5-7 illetve 8 óránál többet választók aránya majdnem háromszorosára nőtt a két időszak között.

9. ábra: Online képzési felületek, N=355 fő
(Forrás: saját kutatás)

A vizsgálat során rákérdeztünk arra, hogy milyen online képzési felületeket használnak a hallgatók. Elsőként a moodle-t említették. 355 főből 314 fő jelölte meg ezt a képzési formát leggyakrabban használt területnek.

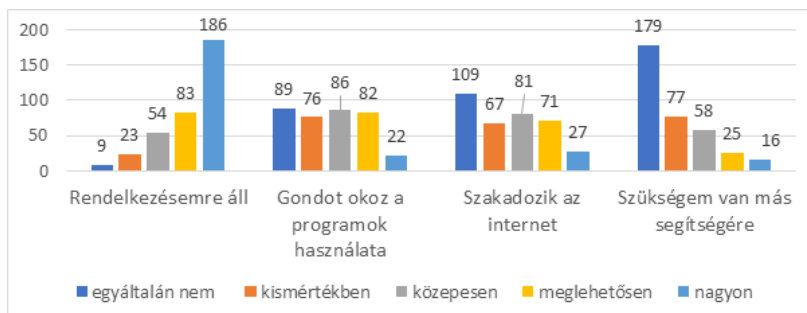
Az oktatókkal főleg emailen, neptunon keresztül történt a kapcsolattartás. Azt azért hozzá kell tennünk, hogy 2020 tavaszán, az első pandémiás időszak alatt az oktatóktól általánosan elvárt képzési felület a moodle volt.

A mostani online időszak során már a teams az elvárt csatorna, míg a kezdeti időszakban ezt az eszközt még kevésbé használták.

Vizsgaidőszakban még ma is különösen népszerű forma a redmenta, amely különböző tesztek kitöltésére alkalmas felület.

A következőkben 5 fokozatú skálán kellett értékelni az alábbi állításokat a hallgatóknak: az eszközök a rendelkezésemre állnak, gondot okoz a programok használata, szakadozik az internet, szükségem van mások segítségére.

Positívan tapasztaltuk, hogy a megkérdezettek jelentős részének rendelkezésére állnak a tanulásához szükséges eszközök. Ez összecseng azzal, a cikk első részében megadott állítással, hogy a magyar lakosság digitális ellátottsága igen jó. A programok használatával kapcsolatban minden 2. fiatal jelzett valamilyen mértékű problémát, viszont hosszú távon senki nem szorult segísége, rövid időn belül önállóan meg tudták oldani a felmerült kérdéseket.

10. ábra: Eszközök megléte, internetelérés
(Forrás: saját kutatás)

Az internetelérés tekintetében a megkérdezettek közel fele jelzett valamilyen mértékű problémát. Ez vélhetően a nagyvárosok és kistelepülések internet ellátottságának, a sávszélesség különbözőségében gyökerezhet.

A következő kérdésben rangsort kellett felállítaniuk a hallgatóknak. Összesen 15 állítás szerepelt a kérdőívben. (Az 1-es a legnehezebb, a 15-ös a legkevésbé nehéznek tapasztalt) Az állítások az online oktatás során felmerülő nehézségeket vizsgálták.

1. táblázat
Nehézségek az online oktatás során

A tanultak megértése	12,2
Az oktatókkal való kapcsolattartás	11,2
A tananyagok elérhetősége	10,5
A felsőoktatási intézménnyel való kapcsolattartás	10,4
Megfelelő idő biztosítása a tanulmányokra	9,5
Az otthoni tanulás és a magánélet összehangolása	9,4
Az évfolyamtársakkal való kapcsolattartás	9,1
Megfelelő tér biztosítása a tanulmányokra	8,9
Önállóbb felkészülés	8,0
IKT eszközök használata	7,1
IKT eszközök rendelkezésre állása	5,7
Az oktatók által használt különböző platformokon való eligazodás	5,5
Az online oktatás egyáltalán nem okozott nehézséget	5,3
Az információbiztonság biztosítása (képernyőfotó)	4,3
Egyéb	2,8

(Forrás: Saját kutatás)

A legnagyobb nehézséget a tanultak megértése jelentette. Elsősorban a gyakorlati óránál jelezték ezt a problémát a megkérdezettek. Az oktatókkal való kapcsolattartás nehezebb az online időszakban, mint a jelenléti oktatás során. Láthatjuk, hogy a személyes kapcsolat nem csak a közoktatásban, hanem az általunk vizsgált felsőoktatásban is fontos. 3. helyen a tananyagok elérhetősége szerepelt. Az anyagok feltöltése nem naprakész, sok esetben elhúzódik a tananyag továbbítása, ezáltal a felkészülésre fordított idő lerövidül. Az évfolyamtársakkal való kapcsolattartás szintén nehezebb, nem ismerik egymást a hallgatók. Ez a nappali és levelezős formában tanuló hallgatókra egyaránt igaz lehet. A közösség szerepe a felsőoktatásban is meghatározó, nemcsak a tanulócsoport szocializációs hatása, hanem a kialakuló kapcsolati tőke miatt is. Az otthoni tanulás és a magánélet összehangolása is problémát okozhat, fontos, hogy legyen megfelelő tér kialakítva otthon a tanulásra. A Nyíregyházi Egyetemen egy belső utasítás megkívánta, hogy az online órán a hallgatók bekapcsolt kamerával vegyenek részt. Személyesen azonban azt tapasztaltuk, hogy nem szívesen kapcsolták be a kamerájukat, hiszen ezzel bepillantást engedtek az intim szférájukba. (Talán bele sem gondolunk, hogy a diákok mennyi mindenre figyelhetnek fel! Mennyire lehet egy - egy tárgynak, külsőségnek szerepe az értékítéletek megfogalmazásában!) Igazából egyikünk sem ragaszkodott az előadások közben a kamera bekapcsolásához, inkább megpróbáltuk minél több személyes megszólalásra rábírnunk a jelenlévő Végül kíváncsiak voltunk a hallgatók személyes véleményére: mi az, amit jónak tartanak a digitális oktatás során, és mi az, amin szerintük változtatni kellene. A nyitott kérdésre adott válaszaikat táblázatos formában foglaltuk össze.

2. táblázat

Digitális oktatás előnyei, hátrányai a hallgatók véleménye alapján

Előnyök	HÁTRÁNYOK
Az oktatók jelentős része alaposan felkészült.	A személyes kapcsolattartás hiánya tanárokkal és a csoporttársakkal. Nem minden oktató elérhető.
Az elméleti órákat hosszú távon is elég lenne online tartani.	Nincs lehetőség gyakorlati órákra vagy nehezebben valósul meg. Néhány tárgyból jól jönne a plusz magyarázat.

Könnyebb a munkával összeegyeztetni.	Az internet szakadozik, nem érhető az oktató
Az utazással töltött idő megspórolható.	Megterhelő a sok beadandó feladat.
„Nem kell korán kelni.”	Sok felületet kell egyszerre figyelni.
„A vizsgák kevesebb stresszel járnak.”	A tananyag küldése nem rendszeres.

(Forrás: Saját kutatás)

Befejezés

Az információ és az informatika szoros kapcsolata olyan alapvető tényező lett a mai kor társadalmában, a szervezetek életében, amely megkerülhetetlen, olykor komoly vitákat és mély változásokat generál. A társadalmi élet szereplőinek rugalmasnak kell lenniük a technológiai változásokkal szemben.

Az oktatásban eddig a személyes jelenlét, szoros tanár-diák kapcsolaton alapuló ismeretátadást részesítették előnyben. Mind a pandémia, mind a társadalmi változások azonban ennek átgondolását tették szükségessé az elmúlt években.

A kezdeti karantén időszak olyan ismeretlen folyamatokat indított el az oktatásban is, amely hosszútávon jelentős változásokat eredményezhet mindenki - oktatók, hallgatók, pedagógusok és diákok - életében.

A digitális oktatást azonban csak úgy lehet alkalmazni, ha végig szem előtt tartjuk, hogy nem minden csoport tud ezzel a változással lépést tartani. Az állam felelőssége a lemaradásban lévő csoportok esélyeinek javítása, az esélyegyenlőség megteremtése.

A tanulmányok során egy hallgatónak nem csak az a feladata, hogy egy adott tudást megszerezzen, hanem az is, hogy képes legyen ennek a gyakorlati alkalmazására. A felsőoktatásban is fel kell ismerni a digitalizáció fontosságát, hogy az adott felsőoktatási intézmény versenyképes tudjon maradni társadalmi és gazdasági szempontból egyaránt.

De semmiképp sem szabad elfelejteni, hogy a köz- és a felsőoktatásban hús vér emberek vannak, az ismeretátadás nem alapulhat személytelen betűhalmazon. A tanár/oktató személyisége mindig fontos kell, hogy maradjon, hiszen nemcsak tudásátadása a feladata, hanem nevelő, motiváló, mentor szerepe is!

Célunk első sorban az volt, hogy a hallgatók tapasztalatait megvizsgálva minél jobb és hatékonyabb oktatók legyünk ebben a képzési helyzetben is.

Az eredmények azt is megmutatták, hogy a digitális oktatás, a digitális tanulás hatékonyságának kutatása jelenleg még gyerekcipőben jár. Sok a bizonytalan eredmény, ami további kutatásokat, pontosítást igényel. Egy biztos, hogy az online tér valamilyen formája hosszú távon is fennmarad. A digitális oktatás, kutatásunkban is feltárt előnyeit (pl. a levelezős hallgatók elméleti képzését) érdemes a járványhelyzet megszüntetése után is online formában fenntartani!

Felhasznált irodalom

- 1102/2020. (III. 14.) Korm. határozata a koronavírus miatt a köznevelési és szakképzési intézményekben új munkarend bevezetéséről
2003. évi CXXV. törvény az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról.
- 501/2020. (XI.14.) kormányrendelet a veszélyhelyzet ideje alatt a családtagokat segítő intézkedésekről
- DENIS LAWTON, A társadalmi osztály és az iskoláztatás esélye, in: MELEG CSILLA (szerk.) *Iskola és társadalom* (1996) 66.-77. o.
- FRIGY SZABOLCS, „Az iskola hozzáadott értéke a társadalmi mobilitás tükrében”, in: *Magiszter* 4 (2012) 5-17.
- GYETVAI VIKTOR, *Felmérés a 2020-as távoktatásról*, Alapítvány a Diákközpontú Oktatásért (2020)
- https://ec.europa.eu/education/sites/default/files/document-library-docs/et-monitor-report-2019-hungary_hu.pdf (letöltve: 2022.január 12.)
- <https://hu.euronews.com/utazas/2021/02/04/velenceben-mar-550-eve-is-karantennal-vedekeztek-a-jarvanyok-ellen> (letöltve: 2021.december 27.)
- KARDOS GÁBOR, „A diszkrimináció tilalma az Emberi Jogok Európai Egyezményében és az Emberi Jogok Európai Bíróságának ill. Bizottságának gyakorlatában”, *Jogtudományi Közlöny* 1 (1992) 29-33.
- KENDE ÁGNES, MESSING VERA, FEJES JÓZSEF BALÁZS, Hátrányos helyzetű tanulók digitális oktatása a koronavírus okozta iskolabezárás idején, *Iskolakultúra* 31.2 (2021) 3.-22. o.
- KÓRÓDI KITTI, JAGODICS BALÁZS, SZABÓ ÉVA, „Az észlelt tanári hatékonyságot befolyásoló tényezők vizsgálata a kényszerű digitális oktatás időszakában (1. rész)”, *Iskolakultúra* 30.10 (2020) 38-52.

Magyarország Alaptörvénye

Nemzeti digitalizációs stratégia

<https://2015-2019.kormany.hu/download/f/58/d1000/NDS.pdf> (letöltés:
2022. január 23.)

SETÉNYI JÁNOS, SZEPEK BALÁZS, Nyertesek, áldozatok és
következmények – A digitális oktatás három hónapjának tapasztalatai,
Digitális Iskola (2020)

Szabóné Berta Olga, Barabásné Kárpáti Dóra, Nagy Andrea, Oroszné
Ilcsik Bernadett (2021): Online oktatás kutatásának részeredményei
Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei felsőoktatási tapasztalatok tükrében.
In: Schmercz, István (szerk.) *Jövőformáló tudomány: a Magyar
Tudomány Napja alkalmából 2020. november 20-án rendezett
tudományos konferencia anyaga*. Nyíregyháza, Szent Atanáz
Görögkatolikus Hittudományi Főiskola. pp. 145-161.

NAGY ANDREA

NYE

A fenntarthatóság jogi dilemmái

Motto: „The Earth is one but the world is not.”

A mai világunkban a fő szlogen: a fogyasztás mindenk felett! Attól vagy jobb, ha a legújabb autód, telefonod, felszerelésed van! A boldogságot is az jelenti, ha megkapod a legújabb dolgokat. Sokaknak bizonyos tárgyak megszerzése, birtoklása jelenti életük legfontosabb célját. Sajnos a mai világban nagyon komoly értékválságot érzékelhetünk.

Sokan nem tudják a választ arra a kérdésre, hogy mitől értékes valaki, az általa birtokolt tárgyaktól, vagy a pozitív belső tulajdonságaitól?

Az értékválság adta kérdéseken túl külső körülményekkel, megoldandó feladatokkal kell szembenéznünk.

Ahhoz, hogy a felgyorsult fogyasztói társadalom vágyai teljesülhessenek a Földünknek, - melyből csak egy van - hatalmas áldozatot kell hoznia! A Föld eltartó, és megújuló képessége határok közé van szorítva.

Ebben a cikkben a fenntarthatóság fogalmát szeretném körbejárni. Jogásként leginkább az érdekel, hogy milyen jogi kategóriákkal tudjuk visszaadni a tartalmát. Ez azért fontos, mert először az államok, olyan általános célokat fogalmaztak meg, melyek megvalósítása csakis az emberek belső indíttatásából fakadt, de nem kapcsolódott hozzá szankció, mellyel az állam a betartását számonkérheti mindenkitől.

Hipotézisem az, hogy a fenntarthatóság kategóriáinak megvalósítása szorosan kell, hogy bizonyos emberi jogokhoz kapcsolódjon. Ha ez nem történik meg, akkor a jövőnk szempontjából fontos változás nem kényszeríthető ki.

1 „Egy bolygón élünk, azonban különböző világokban.” (BRUNDTLAND COMMISSION 1987, I. fejezet (t))

Fenntarthatóság fogalma

Ezzel a problémával a 1980-as évek körül kezdtek nemzetközi szinten is foglalkozni.

„Az ENSZ Környezet és Fejlődés Világbizottságnak (World Commission on Environment and Development – WCED más néven Brundtland-bizottság), 1987-ben közzétett „Közös jövőnk” című jelentése visszavonhatatlanul bevezette a közbeszédbe a fenntartható fejlődés fogalmát”.²

Azóta ez a fogalom egyre jobban a mindennapok része lett, és mára már a fejlődési folyamatok egyik tervező elvévé vált.

A kezdetekben az ENSZ Bizottsága három szakpolitikától várta a fogalom megvalósítását. Úgy gondolták, hogy a környezet- gazdaság- és szociálpolitika, mint három pillér segíti a fenntarthatóság bevezetését. Ezek a politikák egymásba kapcsolódva, egymást kiegészítve tudják csak biztosítani a fenntarthatóság követelményeit.

Ha a szociálpolitika keretében a szegénységgel szorosan összefüggő népességnövekedés megállítható lenne, akkor ezzel a környezetet terhelő károkat is csökkenteni lehetne. Vitathatatlan, hogy a túlnépesedés kizsigereli a Föld természeti erőforrásait. Fenntarthatóság szempontjából a gazdasági növekedést is újra kell definiálni. A növekedés hangsúlya nem lehet kizárólag mennyiségi, az új alapokon megfogalmazott növekedésnél csakis az olyan gyakorlatok alkalmazhatók, melyek környezetileg és társadalmilag is fenntarthatók.

Így a fenntarthatóság mellett olyan új fogalmakat kezd használni a világ, mint a környezeti fenntarthatóság, fenntartható gazdasági növekedés, ökológiai lábnyom, Föld eltartó képessége, biodiverzitás.

Fenntarthatósági célok

A Brundtland-bizottság fenntarthatósági fogalma gyakorlati megvalósításának érdekében 2015 szeptemberében, egy ENSZ- csúcstalálkozó keretében, 193 tagállam határozta meg azokat a fenntarthatósági célokat, melyek egy élhető jövőt biztosítanak a Földön.

Az összes ország által elfogadott célok (sustainable development goals, röviden SDG-k) egy új, egyetemes mércéjét állították fel. Az SDG-k mö-

² GYULAI IVÁN (2013) 797. o.

gött álló célkitűzések és indikátorok egy viszonyítási alapot jelentenek az előrehaladás sikerességének méréséhez, és a fenntartható, élhető jövő biztosításához.

A **2030-as** fenntartható fejlődési keretrendszer egyetemes és oszthatatlan, valamint mind a fejlődő, mind a fejlett országokat cselekvésre szólítja fel. Az országokon túl az embereket is megszólítja, kérve, hogy vessenek véget a szegénységnek, kezeljék az egyenlőtlenségeket és megbirkózzanak a klímaváltozással. Sajnos, már most látszik, hogy ezeket a célokat a megadott határidőig nem fogják tudni megvalósítani! A cikkben szeretnék később arra is rávilágítani, hogy ez milyen akadályokba ütközhet még a fizikai tényezőkön túl.

A célok meghatározásánál láthatjuk, hogy tartalmuk szerint nagyon általánosan vannak megfogalmazva. Az általánosságon túl azt is meg lehet kockáztatni, hogy már az induláskor szinte utópisztikusnak tűnik több kijelölt cél. Ez talán az elsőként meghatározott feladatnál érződik a legjobban, hiszen ebben az országok, a szegénység felszámolását tűzték ki. („Véget vetni mindenhol a szegénység összes formájának”)³ Ez a fogalom az egyes országokban viszonylagos, hiszen egy szegény ember európai mércével akár gazdagnak is tűnhet egy fejlődő országbelihez képest.

Ebből az is következik, hogy a túl általánosan meghatározott célok egy tartalmi csapdát is rejthetnek, hiszen az államok mindig saját maguk töltetik meg tartalommal az adott célkitűzést, és abban is szabadon dönthetnek, hogy kell-e valamit tenni az adott cél megvalósításáért.

Az értelmezési problémákon túl az is kérdésként merülhet fel, hogy mi van azokkal az országokkal, akik nem tesznek semmit a fenntarthatósági célok érdekében: van-e valamilyen kikényszerítési lehetőség a nemzetek közösségének, hiszen a Föld védelme minden államnak a kötelezettsége kell, hogy legyen.

Az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) egy olyan nemzetközi intézmény, melyet államok hoztak létre, ezáltal nyerve el önálló jogalanyiságát. Külön cikk tartalma lehetne, hogy az önálló jogalanyisághoz van-e a szervezetnek megfelelő szuverenitása vagy sem? Ez azért lenne fontos a témám szempontjából, mert így az általa hozott szabályok végrehajtását kontroll alatt tudná tartani. A szuverenitási kérdés vizsgálata nélkül, sajnos meg kell állapítanunk, hogy az ENSZ nem rendelkezik olyan „erőszakszerve-

3 https://unis.unvienna.org/unis/hu/topics/sustainable_development_goals.html letöltve: 2021.01.22.

zettel”, mely a tagállamok által elfogadott egyezményeket ténylegesen ki tudná kényszeríteni.⁴

Ha csak is az egyes államok saját belátására van bízva a fenntarthatósági célok megvalósítása, akkor nagyon bizonytalanra válik az eredmény. Ezért kellene találni olyan megoldást, mely ezt a problémát áthidalhatja.

Véleményem szerint az egyik megoldás lehetne, ha a célokat valamilyen emberi jogi kategóriaként definiálnánk. Másik megoldási lehetőség az lenne, ha az államok szuverenitás fogalma átalakulna és a globális ökolitika megjelenésével, a környezeti védelem felelőssége felerősödne.

Az emberi jogok kialakulása

Az első fogalom, amit a válaszok kereséséhez szükséges tisztázni, hogy mik azok az emberi jogok, hogyan védik, illetve korlátozzák a mindennapi életünket.

Az emberi jogok megjelenése és az ilyen típusú jogokról való diskurzus szorosan kötődik az állam fogalmához, melynek léte mindig is vitára adott okot a gondolkodók között.

Először a felvilágosodás korában kezdték ezt a „problémakört” részletesen vizsgálni. A gondolkodók szerint az állam azért jött létre, mert a „természeti állapotban” az emberek nem tudnának békében létezni, csakis hadiállapotban: „bellum omnium contra omnes” (mindenki harca mindenki ellen).⁵

Az ember alapjában véve egoista, önző! Ebben a természeti állapotban csakis az értelem tudja megteremteni a rendet. Az emberek belátják, hogy jogaikról lemondva meg kell bízniuk egy külső hatalmat, mely az államon keresztül garantálhatja a kiszámítható rendet, a biztonságot.

Az emberek (állampolgárok) lemondva jogaikról megállapodnak az állammal, hogy biztosítsa a rendet az állam tagjai között. Ezt a konszenzust, tartalmi elemeire tekintettel társadalmi szerződésnek nevezik el. Ez a dokumentum lesz a mai államok legmagasabb szintű jogszabálya, az alkotmány.

4 Erre példaként a koronavírus járvánnyal kapcsolatos ENSZ intézkedéseket lehet felhozni, hiszen a járvány kirobbanása után több, mint egy évvel sem tudtak ENSZ képviselői Wuhanba beutazni, hogy vizsgálatot folytassanak.

5 NAGY ANDREA (2018) 35. o.

Ezek az alkotmányok általában két nagy részre oszthatóak, az egyikben található az alapvető emberi jogok és állampolgári kötelezettségek rendszerét, míg a másik részben az állam felépítésére vonatkozó legfontosabb sarokköveket. Az állam működése ugyanúgy átlátható, kiszámítható kell, hogy legyen, mint az egyes ember viselkedése. Az adott ember/állampolgár csakis előre meghatározott szabályok szerint tud együtt élni a többi társával.

Emberi jogok közös jellemzői

Minden emberi jogra jellemző, hogy a társadalom létrejöttével egyidősek. Ezek a jogok soha **el nem évülnek**. Ez azt jelenti, nem lehet olyan időkorlátot felállítani, amely lekorlátozná, hogy ezzel a joggal az egyén meddig élhet. Sőt, ha bizonyos ideig nem éltek velük (pl. egy diktatúra idején), akkor nem lehet arra hivatkozni, hogy elévültek, vagyis a jogok állam általi védeltsége megszűnt volna.

További fontos tulajdonsága az összes emberi jognak, hogy ezek **személyhez tapadnak**, és **elidegeníthetetlenek**. Ez alapján, csakis az adott személy tudja megítélni, hogy a saját személyét/integritását az adott ügyben megsértették-e. Csakis ő indíthat eljárást az ügyben. Bár az érintett személy kezében van a saját jogaival szembeni döntési jogosultság, de fő szabály szerint ezeket a jogokat nem idegenítheti el. Vagyis pénzért sem mondhat le róla, azt másra nem ruházhatja át.

Az emberi jogok/személyiségi jogok érvényesülése esetében az is segítség, hogy az állam garantálja azok érvényesítését. Ezt nem csak az állam - egyén viszonylatában, hanem az egyén - egyén kapcsolatában is biztosítani kell.

Emberi jogok csoportosítása

Többféle csoportosítás létezik, egyik rendezési elv a jogosultak száma szerint tesz különbséget **egyéni és kollektív jogok** között.

A téma szempontjából sokkal fontosabb az emberi jogok tartalmi és időbeli elválasztása:

Az **első generációs emberi jogokat** a legkorábban a felvilágosodás korában fogalmazták meg az állam kialakulásáról gondolkodók. Tartalmuk alapján **szabadságjogoknak** nevezik őket. Ezzel jelölve, hogy az adott ál-

lam nem korlátozhatja a tartalmukat. Ide tartozik az élethez, tulajdonhoz, emberi méltósághoz való jog. Ezeket a jogokat „**negatív jogoknak**” is nevezik, mivel az államnak semmit nem kell, sőt nem szabad tenni, hogy érvényesüljenek.

Az alapvető szabadságjogok után időben kicsit később jöttek létre a **politikai szabadságjogok**: a lelkiismereti- és vallásszabadság, szólásszabadság, sajtószabadság, gyülekezési jog. Ezek a jogok biztosítják a jogállamként aposztrofált állami működést.

A **második generációs emberi jogok** a XIX. század végén alakulnak ki. A jogok megjelenését egyrészt a munkásmozgalmi törekvéseknek, másrészt munkások élet feltételeinek javítására kiadott Rerum novarum kezdetű pápai enciklikának köszönhetjük.⁶

Ebbe a kategóriába tartozó jogokat **gazdasági, szociális, kulturális jogoknak** nevezzük. Ide tartozik pl. a munkához, a sztrájkhoz és a szakszervezetekhez való jog. Megjelenik a társadalom-, egészség- és nyugdíjbiztosítás fogalma, az általános közoktatás, kulturális jogok igénye.

A második generációs jogok esetében az államtól aktív magatartás várható el, meg kell teremteni a kereteket, hogy az emberek ezeket a jogokat gyakorolni tudják.

A **harmadik generációs jogok** gondolata a második világháború borzalmi után jelenik meg. Az emberek és a békére vágyó államok rájöttek, hogy vannak olyan jogok, melyeket nem tudnak az államok egyedül garantálni a területükön élő embereknek. Ezek a jogok saját szuverén területükön átnyúlnak, és nem zárhatók államhatárok közé, így ezek **transznacionálisak**.

Tipikusan ilyen a békéhez, vagy a tiszta ivóvízhez, levegőhöz való jog, vagy a népek önrendelkezéshez való joga. Ezeket a jogokat a fenntarthatóság szempontjából is meghatározó globalizációs folyamatok hívják életre, és biztosításuk csakis az államok együtt gondolkodásával, cselekvésével valósítható meg.⁷

Az emberi jogok nemzetközi szintű meghatározása több évtizedes múlt-ra tekint vissza. Az ebben a témában született nemzetközi egyezmények közül a legnagyobb hatása az Európa Tanács által 1950-ben elfogadott, Emberi Jogok Európai Egyezményének van. Ezt a nemzetközi dokumen-

6 XIII. Leo Pápa 1891. május 15-én kiadott első pápai szociális körlevele.

7 Gondoljunk csak a 2000. január 30-án történt tiszai ciánszennyezésre, melyben a román aranybánya-katasztrófa hatására a Tiszán hatalmas halpusztulás történt!

tumot a tagként felvett európai államok hozták létre. Az egyezmény teljesen szokatlan módon megalkotja az **egyéni panasz** intézményét, melyben a tagállamok állampolgárainak van lehetősége saját államukat beperelni, ha az egyezményben szereplő emberi jogokat megsértik.

Hosszú folyamat vezethetett oda, hogy a szuverén tagállamok elfogadják ezt a gyakorlatot. Hiszen állampolgáraiknak adtak arra jogot, hogy egy külső, független bíróságon megtámadhatják az emberi jogokat sértő nemzeti jogszabályt.

Talán belátták a tagállamok, hogy a fenti szabály nélkül nem tudnák megfelelően garantálni az egyezményben szereplő jogok megfelelő szintű védelmét.⁸ Több más nemzetközi szervezet keretében is született emberi jogokat védő nemzetközi szerződés, de ezek betartása, végrehajtása nem ilyen hatékony.⁹

A fenntarthatósági célok megvalósulását nem segítik ilyen szintű nemzetközi gyakorlatok, ezért lenne hasznos, ha - amennyiben lehetséges - a fenntarthatósági célokat a tartalmuknak megfelelő emberi jogokkal is megfeleltetnénk.

Vizsgáljuk meg, hogy a kitzűzött fenntarthatósági célok, melyik emberi jognak feleltethetők meg.

Az **első célt** már említettem, mely a szegénység felszámolására irányul. Talán hasznosabb lenne, ha a szegénység megszüntetésére tett kinyilatkoztatás helyett, inkább az emberek méltóságára, mint alapvető jogra tennék a hangsúlyt. A szegénységben élők életminősége méltatlan helyzeteket teremt, így az emberhez méltó élet reményét adhatja a szegénység felszámolása.

Már 1972-ben a stockholmi környezeti konferencián is megfogalmazták: „Az embernek alapvető joga van a szabadsághoz, az egyenlőséghez és a megfelelő életfeltételekhez olyan minőségű környezetben, amely lehetővé teszi a méltóság és a jólétet.”¹⁰

A **második célként** az éhezés megszüntetését tűzték ki, ez nagyban hozzájárul a **harmadik** célhoz is, melyben az egészséges élet és a jólét biz-

8 Az egyéni panasz intézménye nélkül az Emberi Jogok Európai Egyezménye csakis „soft law” (vagyis olyan jogszabály, melyeknek a szankcionálása nehezen biztosított) jellegű lenne, és csakis a tagállamokon múlna betartása.

9 Az ENSZ keretében született Polgári és Politikai jogok Egyezségokmánya 1966-ban született, de csak 1976-ban lépett hatályba.

10 <https://delphipages.live/hu/vegyes/united-nations-conference-on-the-human-environment> (letöltve: 2021.01.23.)

tosítását határozzák meg. Ide kapcsolódik még a **hatodik célként** kitűzött tiszta ivóvíz és alapvető köztisztaság elérésének megfogalmazása. Ezek a célok az egészséges környezethez, tiszta ivóvízhez, levegőhöz, megfelelő egészségügyi ellátáshoz való joggal kapcsolhatók össze.

A **negyedik** célként a minőségi oktatás biztosítása jelenik meg, ez az oktatási alapjogokon keresztül valósítható meg.

Ötödik célként a nemek közötti egyenlőség lett megfogalmazva, melyben az egyes ember emberi méltóságából eredeztethető diszkrimináció tilalma köszön vissza.

A **nyolcadik** cél, mely a tisztességes munka és gazdasági növekedés követelményét írja elő, egyértelműen a második generációs jogokkal (munkához való jog, szakszervezetekhez való jog, egyenlő munkáért egyenlő bér elve) kapcsolható össze.

A többi cél inkább harmadik generációs környezeti jogokkal garantálható: itt az óceánok, tengerek, szárazföldi ökoszisztémák védelméről, a fenntartható ipari fejlődésről, a megfizethető tiszta energia követelményéről van szó.

A **16. és 17.** célként a békés társadalmak egymásra utaltságának kinyilatkoztatását, és ezek partnerségének fontosságát találhatjuk. Ezek azonban csakis akkor valósulhatnak meg, ha az államok többsége túl tud lépni saját szuverenitásának, sérthetlenségének árnyékán, elfogadva, hogy ezeket a célokat csakis közösen tudják megvalósítani. A Föld szempontjából az utolsó 24. órában vagyunk, már nincs idő mérlegelni!

Szuverenitás versus fenntarthatósági célok

A fenntarthatósági célok vizsgálatakor arra a következtetésre jutottunk, hogy a célok meghatározásával még nem biztos, hogy közelebb a jutunk a Föld helyzetének javításához. Ez eredhet abból is, hogy az ENSZ igazából nem rendelkezik, olyan hatalommal, mely ezeket szabályokat betartathatná. De ennél nagyobb problémát jelenthet, hogy az államok mennyire fogadják el ezeket a nemzetközi szerződésekben, egyezményekben meghatározott célkitűzéseket.

Ezek a szerződések a korábban már említett, „soft law” kategóriába tartoznak, melyeknek a legnagyobb problémája, hogy hiányzik a kikényszeríthetőségük. Csakis az adott állam „kénye-kedvétől” függ a szabály betartása.

A sürgető környezeti kihívások rávilágítottak arra, hogy az adott állam szuverén hatalomgyakorlása nem összeegyeztethető a hatékony környezetvédelemmel. Ezekben a helyzetekben nem lehet az egyes államnak fenntartani a korábbi szuverén hatalmához való ragaszkodást.

Mivel az állami működés legmeghatározóbb eleme a saját önrendelkezésük, ezért a fenntarthatósági célok megvalósulásában csak akkor lesz igazi áttörés, ha az államok, belátva a nemzetközi közös cselekvés fontosságát, átkódolják a szuverenitás fogalmának tartalmi elemeit.

A fenti fogalom az állam létrejötte szempontjából fontos, hiszen ezzel tudja legjobban a működését leírni. A kifejezést először Jean Bodin, Hat könyv a köztársaságról (1576) című művében használja. A már korábban említett Thomas Hobbes Leviatán (1651) című írásában is megtalálhatjuk tartalmi megfogalmazását. Bodin a szuverenitást egy állam állandó és abszolút hatalmaként írja le.¹¹ A szuverén hatalmat a kizárólagos jogkörök jelentik, ezek például a törvényhozás, a legfőbb bírászkodás, határokkijelölése, katonaság felállítása, vagy a pénzkibocsátás joga. Hobbes szerint társadalmi rendet csakis úgy lehet fenntartani, ha az „egyetlen személlyé egyesült sokaság”¹² felhatalmazottja gyakorolja a szuverén hatalmat.¹³

A szuverenitás mai fogalma a vesztfáliai (1648) békerendszerben kialakult, saját érdeküket követő államok működésével írható le.

Ma a fogalmat két részre oszthatjuk, így megkülönböztetünk **külső szuverenitást**, mely az államok egyenlőségét és a nemzetközi rendszer többi szereplőjével szembeni primátusát rögzíti.¹⁴ Természetesen ennek elengedhetetlen feltétele a többi, magát szuverénként meghatározó államnak az elismerése is!¹⁵

A **belső szuverenitás** az államhatáron belüli autoritást, a politikai rendszer megválasztásának szabadságát¹⁶ saját területén való önálló döntési jogosultságot jelent. Jogot arra, hogy a belügyeket és külső kapcsolatait meghatározó kérdésekre önállóan, beavatkozás mentesen keressen válaszo-

11 BODIN (1987) 73.o.

12 HOBBS (1999), I.: 209. o.

13 A szuverén hatalmat egy félelmetes Leviatán (tengeri kígyó) gyakorolja, melytől az alattvalók félnek.

14 TREMBECZKI (2005) 80.

15 Gondolhatunk itt Koszovó esetére, Koszovó önálló entitásként hirdeti magát, de az ENSZ 193 tagállamából csak 105 ismerte el. Ilyen értelemben az ország szuverenitása több ország szempontjából kérdéses.

16 TREMBECZKI (2005) 82.

kat. Karen T. Liften szerint egy állam akkor szuverén, ha autonómiával bír, van önálló jogalkotása, és a hatalmi folyamatokat kontrollálni tudja.¹⁷

A fenntarthatóság vizsgálatánál a szuverenitás megléte komoly kérdéseket vet fel. Már többször utaltam rá, hogy a célkitűzéseket csakis az államok közös cselekvésével lehet elérni. Ebben segíthetnek a nemzetközi intézmények, illetve a nemzetközi egyezmények. Ezeket az államok a szuverenitásukból eredő autonómiával hozzák létre, illetve működtetik.

Érdeemes megvizsgálni, hogy egy konkrét célt megvalósító egyezmény (pl. Párizsi klímaegyezmény)¹⁸ aláírásával mennyire engedi a részes tagállam, hogy a nemzetközi intézmények „behatoljanak” saját állami politikájába.¹⁹

Bár itt az egyezménybe foglalt kötelezettségeket az állam saját maga vállalta, így elvárható lenne, hogy a vállalásokat is teljesíteni fogja. Ez azért lehet kérdéses, mert az állam belső szuverenitása jogán mindig az adott önös politikai célja alapján fogja meghozni a döntéseit.

De a rosszul értelmezett szuverenitás lehet a gátja is bizonyos célkitűzések megvalósításának, hiszen a közösen meghatározott célok elérése érdekében, a többi tagállam által kívánt/követelt állami cselekvésekre tekinthet az állam a belügyekbe való beavatkozásként is.

Jó példa erre Trump amerikai elnök döntése, ahol a személyes politikai ígéretének megfelelően, 2017-ben kiléptette az Egyesült Államokat a Párizsi klímaegyezményből. Pedig „a jelen Megállapodás célja, hogy a Keretegyezmény és annak célkitűzése megvalósításának elősegítése során erősítse az éghajlatváltozás veszélyére adott globális választ a fenntartható fejlődéssel és a szegénység felszámolására irányuló törekvésekkel összefüggésben, többek között:

A globális átlaghőmérséklet emelkedését jóval az iparosodás előtti átlaghőmérsékletnél 2 °C-kal magasabb hőmérsékletszint alatt tartva; egyúttal arra törekedve, hogy a hőmérsékletemelkedés az iparosodás előtti átlaghőmérséklet feletti 1,5 °C mértékre korlátozódjon, felismerve, hogy ez jelentősen csökkentené az éghajlatváltozás kockázatait és hatásait;” (2. cikk)²⁰

„Trump azt mondta, hogy nagyon fontosnak tartja a környezetvédelmet, de nem tud támogatni egy olyan megállapodást, ami túl drága az Egye-

17 LITFIN (1997) 177.

18 2015. december 12.

19 LITFIN (1997) 173–175

20 [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX:22016A1019\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX:22016A1019(01)) letöltés dátuma: 2022..01.22.

sült Államoknak. Szerinte az egyezmény Kínának és Indiának kedvez az Egyesült Államok kárára. Szerinte más országok azért örültek az Egyesült Államok részvételének, mert az kedvezőtlen volt az amerikaiaknak.”²¹

További értelmezési kérdéseket vethet fel a belső szuverenitás alapján, hogy az adott állam területén belül, a fenntarthatósági célok megvalósításához köthető feladatokat mennyire lehet kívülről kontrollálni, vagy akár kikövetelni. Az állam belügyeibe való beavatkozás-e, ha más államok saját állampolgárai érdekében valamilyen cselekvésre szólítják fel a környezeti katasztrófa megakadályozás érdekében. Az Ukrajna területén lévő Csernobili atomerőmű balesete döbbenetes következményeket okozott egész Európában, a károk felszámolása nem csak Ukrajna feladata volt.

További példa lehet a szuverenitás fogalmának átértelmezésére a hatalmas amazonasi erdőtűz pusztítása 2019-ben. Igaz, hogy az esőerdők Brazíliában találhatóak, de az egész Földre kihat a létük, hiszen a Föld tüdejeként aposztrofálják őket. Az erdőtűzeket a mezőgazdasági természeteskhez szükséges erdőégetések váltották ki, mert így könnyebb az erdők területeit növénytermesztésre átállítani.

A brazil kormány több más állam kérésére sem tiltotta meg ezt a tevékenységet, pedig az Amazonason található a világ legnagyobb esőerdője. A Földön ismert fajok 30%-a él itt, ha nem állítják meg a pusztulásának a folyamatát, akkor 2030-ra a Földön lévő esőerdők 80%-a semmisülhet meg.

Van-e joga más államnak számonkérni a brazil kormányt, beleszólva jogalkotási monopóliumába, hogy tiltsa meg az erdőégetést?

Környezeti védelem felelőssége

Érdekes párhuzam lehet az adott kérdés megválaszolására, a 2005-ös ENSZ-csúcstalálkozón elfogadott **védelmi felelősség** (responsibility to protect) doktrínája.

Ebben a doktrínában még kifejezetten egy adott állam polgárai ellen elkövetett nagyon súlyos jogsértések vannak nevesítve. „A védelmi felelősség elve a következő három pilléren alapszik:

az állam viseli annak elsődleges felelősségét, hogy megvédje lakosságát a népirtástól, a háborús bűnöktől, az emberiség elleni bűncselekményektől és az etnikai tisztogatástól;

21 https://index.hu/tudomany/2017/06/01/trump_dontott_felrugja_a_klimaegyezményt/ letöltés dátuma: 2022.01.22.

ii) a nemzetközi közösségnek segítenie kell az államokat védelmi kötelezettségeik teljesítésében;

iii) amikor egy állam nyilvánvalóan nem biztosítja a lakosság védelmét, vagy tulajdonképpen e bűncselekmények elkövetője, a nemzetközi közösséget a kollektív fellépés felelőssége terheli;²²

Láthatjuk, hogy itt átléptek egy fontos alapelvet: a belügyekbe való be nem avatkozás elvét. Az államok az Egyezmény aláírásával alávetették magukat annak, hogy kívülről, más államok bizonyos folyamatokba beavatkozva megvédjék az embereket, ha a nemzetközi közösség szerint ezt az adott állam nem tudja, vagy nem akarja megtenni.

A védelmi felelősség elvét analógiával nem csak súlyos emberi jogi jogsértésekre lehetne alkalmazni, hanem kiterjesztő értelmezéssel akár természeti értékek, vagy a fenntarthatósági célok elérése érdekében is.

Ehhez az analógiához több alapelvet kell átfogalmazni.

A védelmi doktrína lényege, hogy a modern társadalmakban az emberek védelme mindenek felett áll. Az államok felelőssége pedig elsődlegesen az, hogy a területükön élők biztonságban legyenek. Ha továbbmegyünk ezen a gondolatmeneten, akkor könnyen juthatunk arra a következtetésre, hogy a környezetben zajló folyamatok globálisak, és a környezet változásai határokon átívelve minden ember életére kihatnak.

Így egy ország sem kezelheti a határain belül lévő természeti erőforrásokat sajátjaként: pl. nem rekeszthet el, mérgezhet meg vegyszerekkel egy folyót, nem végezhet atomkísérletet, nem betonozhat le egy költöző madarak által lakott partszakaszt.

Ha a védelmi doktrínát az államok el tudják fogadni, az emberek életét, biztonságát veszélyeztető jogsértések megszüntetése ellen. Akkor sokak szerint ebbe, az életminőséget súlyosan befolyásoló környezeti katasztrófák elleni közös intézkedést is bele kell érteni.

„Ayelet Banai szerint, a természetfeletti önrendelkezést feltételes szabadságként kellene értelmezni: addig a mértékig rendelkezhet az adott állam ezzel a szabadsággal, amíg nincs „jó ok” a szabadság kontrollálására. Ilyen „jó ok” lehet mások jogainak és szabadságának, vagy az igazságosságának a teljesülése²³

22 https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-7-2013-0180_HU.html letöltés dátuma: 2022.01.22.

23 Tóth Lilla (2020): A környezetvédelem felelőssége. ELTE TÁTK Politikai és Nemzetközi Tanulmányok Intézete, Budapest, 21. o.

A globális környezeti politika megjelenésével az államok tényként kezdik elfogadni, hogy a Föld ökoszisztémája összefügg. Ez pedig azt kell, hogy jelentse, hogy a nemzetek humanitárius közös cselekvésin túl, „öko-humanitáriánus intervencióra is jogosultak lehetnek.”²⁴

Összefoglalás

A cikkben az ENSZ keretében 193 tagállam által elfogadott fenntarthatósági célokat vizsgáltam. Jogászként és környezetért aggódó emberként arra kerestem a választ, hogy milyen hatékonyan tudnak ezek a célok működni.

Mára mindenki által vitathatatlan tény, hogy környezetünk olyan kihívásoknak van kitéve, melyek a földi létünk túlélését veszélyeztetheti. Azzal is szembesülhettünk, hogy ehhez a helyzethez az ember tevékenysége vezetett. Csak reménykedhetünk benne, hogy a folyamatok visszafordítása is a mi kezünkben van!

Az is nyilvánvaló, hogy az államoknak hatalmas a felelősségük, hogy szuverenitásuk újraértelmezésével, a fenntarthatósági célok megvalósítása érdekében tudnak közös felelősséggel cselekedni!

Sajnos a fenntarthatósági célok megvalósulása csakis az államok akaratán múlik, nincs olyan külső, független végrehajtó szerv, mely kikényszeríthetné a betartásukat. A cikkben több példával igazoltam, hogy az egyes államok önkényes döntése az egész ökoszisztémát veszélybe sodorhatja. Arra nincs idő, hogy újabb hatékony gyakorlatot találjanak ki az államok a célok végrehajtására.

Ebben a helyzetben hívhatjuk segítségül az emberi jogok nemzetközi védelmét, hiszen a fenntarthatósági célok átkonvertálásával, jobban tudjuk biztosítani a célok megvalósítását. Az emberi jogok esetében már vannak olyan gyakorlatok, mely az államok nagy többségében elfogadott.

Sajnos nincs idő kísérletezni, nincs idő tárgyalni, most cselekedni kell, mert az élhető jövőnk a tét!

24 ECKERSLEY (2007) 295. o.

Irodalomjegyzék

- Az Európai Parlament 2021. május 19-i állásfoglalása az éghajlatváltozás emberi jogokra gyakorolt hatásairól és a környezetvédők e kérdésben betöltött szerepéről, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0245_HU.html
- BANAI, AYELET, *Sovereignty over Natural Resources and Its Implications for Climate Justice*, WIREs Climate Change 7 (2), (2016) 238–250.
- BIHARI MIHÁLY, „*A modern szuverenitás elméleti alapjai. Kísérlet egy funkcionista rendszerszemléletű szuverenitáselmélet alapjainak kidolgozására*”, MTA Law Working Papers (51) (2014) 1-15.
- BODIN, JEAN, *Az államról*, in: SZ. JÓNÁS ILONA, FELLNER PÁL (szerk.), Budapest 1987.
- CSUTORA MÁRIA, „Fenntartható boldogság? Szubjektív jóllét ökológiai határok között”, in *Magyar Tudomány* 4 (2020)
- ECKERSLEY, ROBYN, „*Ecological Intervention: Prospects and Limits*”, Ethics & International Affairs 21 (3) (2007) 293–316.
- EUMSZ. „*Az Európai Unió működéséről szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata*”. Az Európai Unió Hivatalos Lapja. <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/HU/ALL/?uri=celex:12012E/TXT>. Utolsó megtekintés: 2022. január 11.
- FINNEMORE, MARTHA, *The Purpose of Intervention: Changing Beliefs About the Use of Force*, Ithaca: Cornell University Press (2003)
- GILLESPIE ALEXANDER, *International Environmental Law, Policy, and Ethics*, Clarendon Press (1997)
- GYULAI IVÁN, „Fenntartható fejlődés, és fenntartható növekedés”, *Statisztikai Szemle* 8-9 (1991) 797-822.
- HOBBS, THOMAS, *Leviatán I-II.: Vagy az egyházi és világi állam formája és hatalm*, Pál Vámosi (ford.) Kötet I. Budapest (1999)
- HOMER-DIXON, THOMAS F. *Környezet, szűkösség, erőszak*, Budapest (2004)
- <https://epa.oszk.hu/00700/00775/00037/1415-1422.html>
- [https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/HU/TXT/?uri=CELEX:22016A1019\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/HU/TXT/?uri=CELEX:22016A1019(01))
- https://index.hu/tudomany/2017/06/01/trump_dontott_felrugja_a_klimaegyezményt/
- https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-7-2013-0180_HU.html

- JOSEPH, E. STIGLITZ, *A globalizáció és visszásságai*, Budapest (2003)
- KOVÁCS RÓBERT, *Klímaváltozás: pánik és tagadás között*, Budapest (2019)
- MAJTÉNYI BALÁZS, *A környezet nemzetközi jogi védelme*, Budapest (2012)
- NAGY ANDREA, Oktatás, mint a diszkrimináció gyógyszere. In: Nagy Edit (szerk.) „Emberközpontú tudomány” a Magyar Tudomány Napja alkalmából 2017. november 13-án rendezett tudományos konferencia anyaga, Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola. Nyíregyháza. 210 p. pp. 33-49, 8 p. (2008)
- Permanent Sovereignty over Natural Resources. 1962. A/RES/1803(XVII).
- PERSÁNYI MIKLÓS (szerk.), *Közös Jövők* Budapest (1988) ISBN: 963-232-660-1
- SCHEIRING GÁBOR, JÁVOR BENEDEK. „Bevezetés: Elmélet az ökopolitikának?” In *Oikosz és Polisz: Zöld politikai filozófiai szöveggyűjtemény*, 9–24. Budapest (2009)
- TAKÁCS-SÁNTA ANDRÁS, *A közlegelők komédiája*, Budapest (2017)
- TÓTH LILLA, *Környezeti védelem felelőssége*, Elte Pol-Ir Working Paper Series 8 (2020)
- TREMBECZKI ISTVÁN, „A vesztfáliai rendszer vége?” *Valóság* 48 (8) (2005) 79–90.
- VARGA GERGELY, „A vesztfáliai szuverenitás érvényessége a nemzetközi kapcsolatokban”, *Nemzet és Biztonság* (1) (2015) 30-38.
- WEISS, EDITH BROWN, *In Fairness to Future Generations: International Law, Common Patrimony, and Intergenerational Equity*. Tokyo: United Nations University (1992)
- WOLFE, ALAN, „*Liberalism, Environmentalism, and the Promise of National*” in Ed Neil Jumonville and Kevien Mattson *Liberalism for a New Century*, Los Angeles: University of California Press (2007)

Egy birodalom „újratervezése”? Az urartui állam működésének változásai Kr.e. 714. után

Urartu az ókori Közel-Kelet egyik legjelentősebb államalakulata volt a Kr.e. 9-7. század között. Központja a kelet-törökországi Van-tó keleti partján levő Tušpa (ma: Van) volt, és legnagyobb területi kiterjedése idején az urartui uralkodók hatalma elért nyugati irányban az Euphratesz folyó anatóliai szakaszáig, északon magába ölelte a transzkaukázusi régiót, keleti irányban pedig az Urmia-tavat. A déli határ a Taurus hegylánca volt; attól délre már a rivális nagyhatalom, az Asszír Birodalom helyezkedett el, amely ebben az időben, III. Šulmánu-ašaredu (Kr.e. 859-824.) és III. Tukulti-apil-ešarra (Kr.e. 745-727), ill. a szargonida dinasztia uralkodói idején (Kr.e. 722-től) az utolsó nagy fénykorát élte.

Urartu történetére, az állam működésére nézve a történeti folyamatok tekintetében a legfontosabb források azok a szikla- és sztéléfeliratok, amelyeket az uralkodók vésettek, készíttettek birodalomszerte a hadjáratok ill. a meghódított területek pacifikálása időszakában. Az első feliratok megismerése, immáron közel kétszáz éve számos publikációban gyűjtötték össze ezeket a feliratokat – legalábbis azokat, amelyeket a kutatás éppen aktuális állása szerint ismertek.¹ Ezeknek a szövegeknek a felépítése, kontextusa a következő:

1. Ahogy erről fentebb volt szó, szinte kivétel nélkül az uralkodók szándéka és intenciója alapján jöttek létre;
2. ennek megfelelően a fő témájuk az uralkodó vagy uralkodók cselekedetei, rendeletei vagy szándékai; ill.
3. téma tekintetében ezek a feliratok szólhatnak a hadi vállalkozások sikereiről, különböző infrastrukturális beruházások (erőd, szentély, vízellátó rendszerek, mezőgazdasági létesítmények) megvalósításá-

¹ Legutóbb: SALVINI, MIRJO: *Corpus testi dei Urartei*. Vol. I-IV. Róma 2008 – 2012 (A továbbiakban: CTU)

nak elrendeléséről, ill. az ezek alkalmából bemutatott rituális cselekményekről.

A feliratokon túl Urartu történetének másik jelentős forráscsoportját a különböző építészeti emlékek adják. Az uralkodói aktivitás egyik legfontosabb része ugyanis a meghódított, pacifikált területeken a különböző erődök alapítása; szinte nincs olyan uralkodó, akinek a nevéhez ne kötődne legalább egy erőd (É.GAL) vagy „város” (URU) alapítása.

Variációk egy birodalom felépítésére I. - A hierarchikus modell

Az Urartu-kutatás az állam felépítése tekintetében különböző hangsúlyokkal bár, de alapvetően két, egymással ellentétes modellt állított fel. Ezek közül nagyon sokáig egyfajta hierarchikus modell volt az általános és az egyeduralkodó; az utóbbi időkben azonban, többé vagy kevésbé ennek a hierarchikus modellnek az árnyalása céljából többször megfogalmazódott egyfajta „hálózatos” modell.

Ebből a szempontból a kutatástörténetben számos további alapvetéssel találkozunk.

(i) A 20. század folyamán Urartu régészetének és történetének vizsgálatában jelentős szerepet játszottak szovjet kutatók. Az 1950-es években valósult meg talán az első urartui vonatkozású szisztematikus régészeti feltárás az akkor a Szovjetunióhoz tartozó Örményországban (Karmir-blur).² Később G.A. Melikišvili,³ majd I.M. D'jakonov⁴ szövegkiadásai váltak széles körben elterjedté; utóbbi széleskörű elméleti munkásságáról is ismert. A szovjet kutatók alapjaiban véve egy hierarchikusan felépülő, az uralkodó (ill. a palota) irányításával működő hatékony redistributív rendszerként írták le az urartui állam működését. Urartu szerintük egy, az ókori kelet palotagazdaságaiba illeszkedő tipikus „osztálytársadalom”, élén a különböző szolgálatokat és beszolgáltatásokat előíró és működtető uralkodóval és „uralkodó osztállyal”.⁵

2 PIOTROVSKIJ, BORIS B.: *Karmir-blur*. Vol. I-III. Jereván, 1950, 1952, 1955 (Archeologičeskie Raskopki v Armenii No. 1, 2, 5) Jereván, 1950, 1952, 1955

3 MELIKIŠVILI, GEORGI: *Urartskie klinoobraznye nadpisi*. Moszkva, 1960. Uő: „Urartskie klinoobraznye nadpisi II”. In: *Vestnik Drevnej Istorii* 3. (1971) 227-255; 4. (1971) 265-294

4 D'JAKONOV, IGOR M.: *Urarskie pis'ma i dokumenty*. Moszkva – Leningrád 1963

5 MELIKIŠVILI, GEORGI: „Some Aspects of the Question of the Socioeconomic Structure of Near Eastern Societies.” In: *Soviet Anthropology and Archaeology* 17/1 (1978) 39.

(2) Szintén az urartui állam hierarchikus felépítésének bizonyítékait látták az írott és a régészeti forrásokban a II. világháború után színre lépő török kutatók. Különösen Çavuştepe feltárása⁶ adott lehetőséget egy olyan interpretációra, amely szerint az urartui gazdaság (és ezáltal a társadalom) alapvetően az állam által szervezett és irányított volt, és az urartui erődök raktározási gyakorlata, az ott talált hatalmas méretű hombárok és tárolóhelyiségek ennek az abszolút redisztributív gyakorlatnak a nyilvánvaló bizonyítékai.⁷

(3) A szélsőséges centralizációs elméletek kritikáját először P. Zimansky fogalmazta meg az 1980-as években megjelent monográfiájában.⁸ Szerinte ezek a modellek nem veszik figyelembe azoknak a területeknek, régióknak a földrajzi, éghajlati viszonyait, amelyeken Urartu kialakult, ill. amelyeket ellenőrzése alá vont. Mégis, maga Zimansky is alapvetően egy hierarchikus modell mellett teszi le a voksát egy azzal kapcsolatos vitában, hogy volt-e, lehetett-e, kialakulhatott-e valamilyen (akármilyen) sajátos urartui etnikai identitás. Ennek a vitának a részletes taglalására jelen keretek között nincs lehetőség (néhány ellenérvet ld. később); Zimansky mindenesetre ezt tagadva fogalmazza meg azt az állítását, ami szerint Urartu (pontosabban az uralkodó személye ill. dinasztiaja körül kialakult struktúra) valójában nem más, mint egy „parancsuralmi rendszer” (*command structure*), abban az értelemben legalábbis, hogy az állami struktúrák létrehozása, menedzselése alapvetően az uralkodói rendeleteknek és azok végrehajtásának függvénye.⁹

Variációk egy birodalom felépítésére II. - A hálózatos modell

A hierarchikus, extrém redisztributív felépítést árnyalva mutattak rá többen olyan tendenciákra és jelenségekre, amelyek az urartui államnak inkább a hálózatos, egyfajta „network”-típusú működését valószínűsítik.

(1) P. Zimansky hangsúlyozta először (ahogy arra fentebb már utaltunk), legalábbis az urartológia vonatkozásában, hogy egy régió gazdasági, társa-

6 ERZEN, AFIF: *Çavuştepe I. Urartian Architectural Monuments of the 7th and 6th Centuries BC and a necropolis of the Middle Ages*. Ankara, 1988

7 TARHAN, M. TANER: „The Structure of the Urartian State.” In: *Anadolu Araştırmaları* 9 (1983) 295-310.

8 ZIMANSKY, PAUL: *Ecology and Empire: The Structure of the Urartian State*. Chicago, 1985.

9 Uő: „Xenophon and the Urartian Legacy.” In: *Pallas* 43 (1995) 256.

dalmi felépítése, működése alapvetően az adott régió topográfiai és klimatikus viszonyainak a függvénye.¹⁰ Urartu a kelet-anatóliai és a transzkaukázusi régió magas hegyek által tagolt részén terül el, ahol a megélhetés forrása a hegyek által körbezárt völgyek (már ahol ennek megfelelően a vízellátás természetes vagy mesterséges úton biztosított), ill. a magashegyi legelőkön (a *yaylâkon*) folyó magashegyi transzhumáló állattartás.

(2) A történeti néprajzi források, információk rendkívül szegmentált törzsi társadalmak és etnikai viszonyok képét mutatják Kelet-Anatóliában. Az oszmán-kori Anatóliában Kelet- és Délkelet-Anatólia népessége a magas hegyek által elzárt völgyekben élő, egymástól elszigetelt, vagy egymáshoz csak lazán kapcsolódó törzsekből (*aşiret*) állt. Ezek a törzsek alapvetően patriarchális berendezkedésűek voltak, klánszerűen működtek, sajátos, alapjában véve a vérségi leszármazási rendszeren alapuló törzsi identitásokkal, ugyanakkor az egész térségre vonatkoztatva rendkívül sokszínű etnikai, nyelvi, vallási jellegzetességekkel.¹¹ Ez a rendszer sok helyütt még mind a mai napig fennáll, és nincs okunk feltételezni azt, hogy ne így lett volna akár már a régmúltban, például a Kr.e. 9-7. század között, vagy azelőtt is.

(3) Sajátos forráscsoportot képeznek az Urarturól szóló asszír írott források, leginkább a Kr.e. 714., II. Šarru-kín hadjárata idején keletkezett kémjelentések. Ezek a jelentések elsősorban az urartui csapatmozgásokról ill. az azokra adott lehetséges asszír reakciókról szólnak, azonban közvetett módon informatívak az urartui állam berendezkedése, működése szempontjából is. Ezek az asszír források sajátosan árnyalják az Urarturól mint hierarchikusan felépülő birodalomról alkotott képünket; a jelentések szerint az urartui előkelők (tartományurak) önálló csapattestek felett rendelkeznek, önállóan kezdeményezhetnek és hajthatnak végre csapatmozgásokat, akár – bár ez az információ nyilvánvalóan Urartu történetének egy válságeseményére utal – még az uralkodóval vagy a feltételezhető trónörökösrel is konfrontálódva.¹²

¹⁰ Uő: *Ecology and Empire: The Structure of the Urartian State*. Chicago, 1985. 12-16.

¹¹ BATMAZ, ATILLA: „War and Identity in the Early History of Urartu.” In: ÇİLİNGİROĞLU, ALTAN – SAGONA, ANTONIO (szerk.): *Anatolian Iron Ages 7. The Proceedings of the Seventh Anatolian Iron Ages. Colloquium Held at Edirne, 19-24 April 2010*. Leuven – Párizs – Walpole, MA 2012. 26.

¹² DELLER, KARLHEINZ: „Ausgewählte neuassyrische Briefe betreffend Urariu zur Zeit Sargons II.” In: PECORELLA, PAOLO E. – SALVINI, MIRJO (szerk.): *Tra lo Zagros e l'Urmia: Ricerche storiche ed archeologiche nell'Azerbaijano Iranico*. Róma (Incunabula Graeca 78) 1984. 97-122.

(4) Alapvetően egy sajátos *excursus*nak tűnik, de nyilvánvalóan van relevanciája az urartui állam felépítése szempontjából is a következő kérdésnek: van-e, volt-e, lehetett-e valamilyen etnikai (vagy etnikai jellegű) urartui (vagy annak nevezhető) identitás? Ahogy fentebb láthattuk, alapjában véve ezt cáfolja P. Zimansky, megfogalmazva ezzel Urartunak mint egyfajta „parancsuralmi rendszernek” a jellegét. Más kutatók viszont számos olyan tényezőt emelnek ki, amelyek még ha nem is kizárólag urartui sajátosságok, de meghatározhatnak egy jellegzetes, az urartui államisághoz köthető identitást: A. Batmaz szerint ilyenek a földrajzi környezet által befolyásolt jellegzetes transzhumáló állattartásból ill. bányászatból és fémmegmunkálásból következő szociokulturális elemek, az uralkodók által elrendelt és levezényelt különböző rituális cselekmények közösségi vonatkozásai, az oroszlanfej-díszítéssel ellátott pajzsok.¹³

Urartu történetének korai expanziós szakasza (I. Sarduritól II. Sarduriig)

A következőkben tekintsük át röviden Urartu történetét.¹⁴ Az állam korai történetéről alapvetően asszír forrásokból vannak adataink; III. Šulmánu-ašaredu (Kr.e. kb. 859-824.) hadjáratai során értesülünk a legyőzött – ún. – királyok esetében Aramuról, majd Siduriról, mint Urartu uralkodóiról. Utóbbi már „saját jogon” is ismert, mint I. Sarduri (Kr.e. kb. 835-825.), aki már saját feliratában demonstrálja királyi hatalmát, mint „Nairi” (értsd: Urartu) királya, Tušpa ura. Nem tudjuk, hogy I. Sarduri uralma térben meddig terjedt, de utódai, Išpuini (Kr.e. kb. 825-805.) és Minua (Kr.e. kb. 805-790.) kiterjesztik a fennhatóságukat keleti irányban a Urmia-tóig, nyugati irányban pedig az Euphrátesz anatóliai szakaszáig, a mai

13 BATMAZ, ATILLA: „Concept of a Culture: An Examination of the Urartian Identity.” In: ÇİLİNGİROĞLU, ÇILER – ÖZGÜNER, PILAR (szerk.): *Değişen Arkeoloji: 1. Teorik Arkeoloji Grubu - Türkiye Toplantısı Bildirileri 9-10 Mayıs 2013, İzmir. Changing Archaeology: Proceedings of the 1st Tag-Turkey Meeting (Izmir, May 9-10, 2013)*. 210-221.

14 Urartu történetével foglalkozó legutóbbi átfogó monográfia: SALVINI, MIRJO *Geschichte und Kultur der Urartäer*. Darmstadt, 1995.

Ugyanakkor sok tekintetben ez a munka is mára már kezd meghaladottá válni; egy újabb történeti összefoglalót ld.: FUCHS, ANDREAS: „Urartu in der Zeit.” In: KROLL, STEPHAN (szerk.): *Biainili-Urartu : the proceedings of the Symposium held in Munich 12-14 October 2007; Tagungsbericht des Münchner Symposiums 12. - 14. Oktober 2007*. Leuven, 2012. 135-161.

Malatya területéig. Utóda, I. Argišti (Kr.e. kb. 790-760.) pedig a terjeszkedést a transzkaukázusi régió irányába folytatja.

Urartu terjeszkedésével egy időben az Asszír Birodalom éppen egy válságosabb periódusát éli; III. Tukulti-apal-ésarra trónra lépésével (Kr.e. 745.) azonban újra magához tér, és amikor I. Argišti utóda, II. Sarduri (Kr.e. kb. 760-734.) által az urartui terjeszkedés már a közvetlen asszír érdekszférát veszélyezteti Észak-Szíriában, közbelép és visszaszorítja az urartui térnyerést.

Az epigráfiai és a régészeti források tanúsága szerint az urartui terjeszkedés, az állam érdekkörébe bevont területek meghódítása és pacifikálása nemcsak katonai úton történik. Az elfoglalt területeken minden uralkodó kiterjedt infrastrukturális beruházásokat kezdeményez, amelyek nemcsak erőd- és városalapításokat foglalnak magukban, hanem különböző mezőgazdasági létesítmények, szántók, gyümölcsösök, valamint különböző vízellátó rendszerek (csatornák, gátak) létrehozását is.¹⁵ Erebuni¹⁶ (I. Argišti) vagy Çavuştepe¹⁷ (II. Sarduri) alapítása talán a leglátványosabb példái ennek a folyamatnak, vagy éppen a Van-tótól keletre levő hegyekből Tušpába vizet szállító, mintegy 35 km hosszú ún. „Minua-csatorna”, amely a főváros vízellátását volt hivatott kiszolgálni.¹⁸ A város- és erődalapításokat pedig nagyfokú népességmozgás is kísérte azáltal, hogy sok esetben a különböző hadjáratok célja, vagy eredménye volt deportálások formájában megfelelő számú népesség biztosítása a termővé tett földterületek megműveléséhez.¹⁹

Feltehetőleg a kialakuló urartui állam stabilitása volt a célja a különböző létesítmények létrehozását kísérő és követő rituális gyakorlatoknak is. Išpuini és Minua (ill. feltételezhetően ezt követően a többi urartui király is) hatalma isteni eredetű legitimációja biztosítására bőséges ajándékkal vonul be Musasirba Haldi isten elé, és teszi az urartui pantheon főistenévé.²⁰ Szintén ők hozzák létre Tušpa közelében az ún. Meher Kapısı-felira-

15 ÇİFÇİ, ALİ: *The Socio-Economic Organisation of the Urartian Kingdom*. Leiden – Boston 2017. 28-65., 210-239.

16 A legutóbbi ásatási eredményekről ld. STRONACH, DAVID et al.: „Erebuni 2008-2010.” In: *Armenian Journal of Near Eastern Studies* 5/2 (2010) 99-133.

17 ERZEN, AFİF: *Çavuştepe I. Urartian Architectural Monuments of the 7th and 6th Centuries BC and a necropolis of the Middle Ages*. Ankara, 1988

18 BELLİ, OKTAY: „Dams, Reservoirs and Irrigation Channels of the Van Plain in the Period of the Urartian Kingdom.” In: *Anatolian Studies* 49 (1999) 11-26.

19 Ld. ZIMANSKY, PAUL: *Ecology and Empire: The Structure of the Urartian State*. Chicago, 1985. 58.

20 ÇİFÇİ, ALİ: „Religion and Kingship Ideology: The God Haldi and the Urartian Monarch.” In: *Ancient West and East* 17 (2018) 119-141.

tot, amely a teljes urartui istenlistát tartalmazza, valamint az isteneknek bemutatott áldozatok felsorolását, legalábbis bizonyos időpontokban.²¹

Urartu történetének ez az első időszaka, a Kr.e. 9. század második felének közepétől 714-ig (vagy korábban, 734-ig?) tartó korszak egyértelműen az expanzió időszaka, melyben a következő tényezőket figyelhetjük meg (vagy éppen sejthetjük a végbement történések, ill. a források alapján):

- az állam területi terjeszkedése;
- az uralkodói legitimitáció erősödése – nem csupán az expanziós sikereknek köszönhetően, hanem a belső társadalmi folyamatok, például a rituális gyakorlatok szociokulturális következményei folytán is;
- leglátványosabban a területi terjeszkedéssel és az ezzel együtt járó katonai sikereknek és azok dokumentációja folytán a forrásokban megtalálható zsákmánylistáknak köszönhetően az állam bevételi (adószedési?) forrásainak bővülése.

Kr.e. 714. - Válság és az „újjáépítés”

Ez a sikerfolyamat törik meg a Kr.e. 714. évvel, ill. azzal az eseménysorral, amelyet ez az esztendő jelképez Urartu története szempontjából:

- katonai vereség a betörő kimmerektől és az asszír II. Šarru-kíntól;²²
- az asszír források (kémjelentések) szerint a vereségeket jelentős belső hatalmi feszültségek, konfliktusok kísérik vagy követik, egyrészt az uralkodócsalád és a tartományi kormányzók között, de talán az uralkodócsaládon belül is;²³ ill.
- mindezek a vereségek és feszültségek többé-kevésbé együtt járnak különböző, akár korábban létrehozott infrastruktúrák (mezőgazdasági létesítmények, csatorna- és gátrendszerek) pusztulásával és az ebből következő gazdasági és egzisztenciális problémákkal.

21 CTU A 3-1

22 II. Šarru-kín hadjáratának pontos útvonala régóta vita tárgya a szakirodalomban; legutóbb ld. LIEBIG, MICHAEL: 1996: „Nochmals zur Geographie des 8. Feldzuges Sargons II von Assyrien.” In: *Zeitschrift für Assyriologie* 86 (1996) 207-210.

A hadjáratról szóló asszír beszámoló és annak történeti kontextusa magyar nyelven: NIEDERREITER ZOLTÁN: „Assurnak, az istenek atyjának, a nagy úrnak...» II. Sarrukín beszámolója a VIII. hadjáratáról (Kr.e. 714).” In: *Antik Tanulmányok* 63 (2019) 115-144.

Az asszír-urartui konfrontáció döntő ütközetéről ld. „The Battle of Uauš Revisited.” In: *Armenian Journal of Near Eastern Studies* 5/1 (2010) 83-108.

A kimmerektől elszenvedett vereség: DELLER, KARLHEINZ i.m. Nr.2.1, 1.2, 1.3

23 LANFRANCHI, GIOVANNI B.: „Some New Texts about a Revolt against the Urartian King Rusa I.” In: *Oriens Antiquus* 22 (1983) 123-136.

A kutatástörténet korábbi interpretációja szerint az asszíroktól elszenvedett vereség Kr.e. 714-ben véglegesen megtörte Urartu nagyhatalmi státuszát a térségben. Az újabb vizsgálatok szerint ez korántsem volt így. Tény, hogy újabb asszír-urartui konfrontációról - legalábbis akkora mértékben, mint korábban II. Šarru-kín vagy III. Tukulti-apil-ešarra korában - már nincs tudomásunk. Ez azonban nem jelenti azt, hogy Urartu valamiféle alárendelt szerepet játszott volna az Asszír-Által dominált nemzetközi térben.

A 714. utáni erődalapítások

Ahogy korábban is láttuk, az erődalapítások fontos elemei voltak az uralkodók innovációinak Urartuban; szinte nem volt olyan uralkodó, aki ne építtetett, vagy alapított volna legalább egy erődöt. Ez a folyamat láthatólag csak megerősödik Kr.e. 714. után, és különösen is III. Rusa (Argišti fia)²⁴ uralkodása idején, aki legalább négy erődöt épít: Ayanist (Rusahinili Eidurukai – azaz az Eiduru-heggyel szembeni Rusahinili), Bastamot (Rusai URU.TUR – „Rusa kis[ebb] városa”), Karmir-blurt (Teišebai URU – azaz „Teišeba [a viharisten] városa”) és Adilcevaz Kefkalesit (Haldiei URU – „Haldi városa”). Ha ehhez még hozzászámoljuk a II. Rusa (Erimena fia) által feltehetőleg szintén 714. után alapított Toprakkalét (Rusahinili Qilbanikai – a Qilbani-heggyel szembeni Rusahinili), láthatjuk, hogy a Kr.e. VII. század első felében, III. Rusa uralkodása idejére egy igencsak jelentős erődhálózat fedi le Urartu egész területét immáron nemcsak a magterületeken, a Van-tó környékén (Ayanis, Adilcevaz, Toprakkale, hogy csak a most alapítottakat említsük), hanem a „peremvidékeken” is, azaz a transzkaukázusi régióban (Karmir-blur) és Nyugat-Íránban (Bastam). A meg-

24 Messzire vezetne most kitérni a két Rusa, „Argišti fia” és „Erimena fia” uralkodási idejével (és uralkodásuk sorrendjével) kapcsolatos vitákra. Az urartui uralkodók feliratai – szerencsénkre – pontosan nyilvántartották az uralkodók leszármazását oly módon, hogy a nevek esetében szinte mindig feltüntették az apjuk nevét is. Ennek köszönhetően Urartu története során végig lehet követni az uralkodók sorát, és úgy látszik, majdnem minden esetben apáról fiúra szállt a trón. Egy kivétellel: „Erimena fia” Rusa apja, azaz maga Erimena tudomásunk szerint nem volt uralkodó; emiatt ő, ill. fia beillesztése az urartui királyok sorozatába komoly vita a szakirodalomban. Mivel azonban a próbálkozások szinte mindegyike Kr.e. 714. utánra teszi mindkét Rusa uralkodását, így ez számunkra most másodlagosnak tűnik, a továbbiakban Ali Çifçi rekonstrukciós javaslatát követve „Erimena fia” Rusát tekintjük II., „Argišti fia” Rusát pedig III. Rusának. (ÇİFÇİ, ALİ: *The Socio-Economic Organisation of the Urartian Kingdom*. Leiden – Boston 2017. 305-309.)

jelenő, vagy legalábbis az ekkor már adatolt agyagtábla-írásbeliség Karmir-blurban, Bastamban, Ayanisban és Toprakkaléban pedig a központi adminisztráció, az államigazgatás szerkezetének a megváltozását is jelzik: ezek a központok immár biztosan nem csupán katonai központok, amelyek szerepe a térség pacifikálása, hanem egyben adminisztrációs központok is.

Az urartui állam 714. előtt és után

Az epigráfiai és a régészeti források, valamint Urartu történetének vázlatos áttekintése után úgy tűnik, a Kr.e. 714. év egy sajátos prizma szerepét tölti be az állam működése és felépítése tekintetében.

Mintha 714. előtt Urartura inkább a hierarchikus felépítés lenne jellemző. A hagyományos, a földrajzi, ökológiai viszonyoknak megfelelő szegmentált törzsi, klánszerű társadalmak fölött, azokat átfogva ekkor (ill. pontosabban a K.e. 9. század második felében) kezd kialakulni egy olyan hatalmi központ, amely a szomszédos (és igen gyakran ellenséges) Asszír Birodalommal, annak uralkodójával szeretne egyenragúnak mutatkozni. Egy bizonyos Lutipri fia, (I.) Sarduri ezért asszír mintájú – és ekkor még nyelvű – szöveget hoz létre, amelyben asszír típusú titulaturában nyilvánítja ki hatalmi igényét. Neki, ill. majd utódainak is még folyamatosan demonstrálnia kell a hatalmát, erősítenie kell a legitimitációját – egyrészt katonai erővel, újabb és újabb területeknek a kialakuló birodalomba való integrálásával (pl. a transzkaukázusi térség), vagy a lehetséges hatalmi riválisok kiiktatásával (Hasanlu elfoglalása;²⁵ esetleg Diauehi törzseinek legyőzése²⁶), másrészt pedig különböző rituális és/vagy infrastrukturális rendelkezések meghatározásával (erődalapítások, szántók, legelők, gyümölcsöskertek, ill. az ezeket a létesítményeket fenntartó vízellátó rendszerek létrehozásával, különböző rituális gyakorlatok meghatározásával az építkezés és/vagy az éves mezőgazdasági munkaciklus bizonyos állomásainak alkalmával). Az epigráfiai anyag tekintetében a források egyértelműen az uralkodók kezdeményező- és akcióképességét hirdetik; a birodalom területén, általában természeti környezetben elszórt sok, de rövidebb szikla-

25 DYSON, ROBERT H. – MUSCARELLA, OSCAR: „Constructing the Chronology and Historical Implications of Hasanlu IV.” In: *Iran* 27 (1989) 1-27.

26 DANIŞMAZ, HARUN – KONYAR, ERKAN: „Diauehi and Urartian Tribal Centers in the Context of the Urartian Administration System.” In: *Anadolu Araştırmaları* 23 (2020) 113-122.

és szteléfeliratok sokszor definitív célja a királyok legitimációs üzenetének a célba juttatása, ill. sokszor a feliratok (és ezáltal az üzenet) megrongálóra kimondott rituális átok.

Az epigráfiai anyag természete mellett az állam hierarchikus felépítését sugallja az uralkodók által létrehozott infrastruktúra, az alapított (és használt) erődök, a lakott és gazdasági tér elrendezése, struktúrája is. Kiemelt szerepet kap e tekintetben a főváros, Tušpa: eleve eredetileg I. Sarduri székhelye (itt vésette fel a már említett feliratát is), ill. a későbbiekben az urartui királyok titulaturájának fontos részét képezi, hogy ők egyben „Tušpa urai” is. De a főváros jelentőségét mutatja az is, hogy bár hiába alapít új erődítményeket, például I. Argišti (Erebuni és Argištihinili a transzkaukázusi régióban), vagy II. Sarduri (Çavuştepe), mindkettejük emlékhelye, I. Argišti esetében a sírja is, továbbra is Tušpában lesz kialakítva.²⁷

714 után, ill. (III.) Rusa uralkodása idején azonban némiképp változik a kép: az újonnan létrejött erődök már inkább adminisztrációs és rituális központok, mint gazdasági elosztóhelyek és katonai garnizonok. A főváros, Tušpa szerepe, ha a tradicionális „főváros” funkcióját nem is veszti el, de csökken. Jellemző, hogy Tušpában II. Sarduri emlékhelyének kialakítása után nincs tudomásunk jelentősebb építkezési aktivitásról – miközben folyamatosan épülnek fel az említett erődítmények 714. után.

Mindezek alapján úgy tűnik, mintha ténylegesen kétféle Urartu létezett volna: egy hierarchikus felépítésű (a Kr.e. 9. század második felétől) és egy hálózatos szerkezetű (a 7. században), és a kettő között egyfajta prizmaként ott áll a Kr.e. 714. év kataklizmája, az asszíroktól és a kimmerektől való vereség, amely után a birodalom valamiféle *másfajta* rendezőelv szerint kezdett volna újjáéledni.

Kérdések, problémák, szempontok

Persze, annak a megállapításához, hogy igazunk van-e, többféle egyéb szempontot is figyelembe kell vennünk, amelyek egyenként is igencsak árnyalhatják ezt a képet.

(1) Az egyik ilyen szempont az, hogy milyen folyamatok vezethettek

27 I. Argišti esetében: ANDRÉ-SALVINI, BEATRICE – SALVINI, MIRJO: „Gli Annali di Argišti I - Note e collazioni.” In: *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici* 30 (1992) 9-23.

II. Sarduri esetében: SALVINI, MIRJO: *Geschichte und Kultur der Urartäer*. Darmstadt 1995. 63-67, 77.

végül az urartui állam pusztulásához. Tudvalevő, hogy Urartu mint állam, mint politikai entitás végül is (valamikor) megszűnik létezni – hogy mikor és hogyan, arról azonban nincsenek adataink. A *mikor* tekintetében legfeljebb egy *terminus ante quem* időpontot tudunk meghatározni: Hérodotosz szerint a Kr.e. 6. század elején a lüdek és a médek háborúznak egymással Anatóliában (Hér I. 74.); ez nem lenne lehetséges, ha az egyébként Nyugat-Anatóliában élő lüdek és az Irán nyugati részén élő médek között Kelet-Anatóliában még ott lenne Urartu. Ezek szerint Urartu pusztulásának valamikor ez előtt kellett bekövetkeznie – de hogy pontosan mikor, az kérdéses.

Ugyanez a helyzet a *hogyan* problémájával is. Ráadásul a szakirodalom Urartu pusztulásával kapcsolatosan sokáig jóformán csak *tetteseket* keresett; e tekintetben szóba kerültek a médek (például mert ahhoz, hogy a lüdekkel háborúzzanak, nyilvánvalóan előtte el kellett foglalniuk Urartu területét) vagy a szkíták (akiknek Kelet-Anatóliába való betöréséről írott és régészeti forrásaink is vannak). De Urartu pusztulását okozhatta akár egy földrengés is; Ayanis pusztulását például úgy tűnik, egy súlyos földrengés okozta valamikor a Kr.e. 7. század közepén.²⁸

A tettesek helyett hasznosabb volna talán egyfajta *diagnózist* felállítani: milyen folyamatok, jelenségek okozhatták az állam pusztulását, vagy segíthették elő azt? Teoretikusan lehetne azt mondani, hogy egy akár belső vagy külső eredetű krízishelyzetet egy hálózatosan, „network”-szerűen működő szervezet nagyobb eséllyel vészel át. De így volt-e a Kr.e. 7. század közepi-végi Urartu esetében is – ha egyáltalán megfelel a valóságnak az erre az időre dimenzionált hálózatos birodalmi adminisztrációs modell? Vagy esetleg más szempontokat is figyelembe kell vennünk, például azt, hogy a földrajzi, éghajlati körülmények - nevezetesen az, hogy a „központok” közötti magashegyi hágókat, útvonalakat az év jó részében jelentős hótakaró borítja - nyilvánvalóan megnehezítik a közöttük zajló kommunikációt, információáramlást?

(2) Urartu történetével kapcsolatosan mindig, így például ebben az esszében is folyton az urartui államról, sokszor birodalomról beszélünk.

28 ÇİLİNGİROĞLU, ALTAN: „Did Weapons Dedicated to the Urartian God of Haldi Help to Save the Ayanis Fortress?” In: EGG, MARKUS et al. (szerk.): *Waffen für die Götter. Waffenweihungen in Archäologie und Geschichte. Akten der internationalen Tagung am Institut für Archäologien der Leopold-Franzens-Universität, Innsbruck, 6.-8. März 2013*. Mainz 2016. 17-26.

Érdeemes körbejárni ugyanakkor azt a kérdést is, hogy mit is jelent egyáltalán az, hogy „állam” vagy „birodalom” ebben az esetben? Egy archaikus, vagy premodern állam, vagy birodalom esetében sokszor látjuk, hogy azok kevésbé *intézmény*-, hanem inkább *személyfüggő*ek. A „birodalom” ereje, prosperitása a „főnök”, az uralkodó rátermettségén, karizmáján, sokszor elfogadottságán áll vagy bukik, és egy újonnan trónra lépő uralkodónak, még akkor is, ha trónöröklés valamiféle elfogadott automatizmuson alapul, az első dolga számos esetben a saját legitimációjának a biztosítása, vagy demonstrálása. Nincs okunk azt feltételezni, hogy ne így lett volna Urartu-ban is, és a sokszor említett erődalapításoknak, infrastrukturális beruházásoknak, a rituális gyakorlatokkal kapcsolatos előírásoknak nyilvánvalóan nem kevés legitimációerősítő szerepe volt ebben az esetben is.

(3) Végül, de egyáltalán nem utolsósorban arra is érdemes figyelemmel lenni, hogy az urartui írott források nyilvánvalóan torzítanak. Ahogy fentebb már volt róla szó, az epigráfiai anyag elsősorban maguknak az uralkodóknak a produktumai, azaz eleve az állam hierarchikus felépítésének a képét sugallják. Ahogy láthattuk azonban, ezt számos egyéb szempont árnyalhatja – akár még a Kr.e. 714. évet megelőző időszakból is.

Biztosan állítani csupán egy dolgot lehet: a további kutatások dolga ezeket a szempontokat részletesen megvizsgálni, bizonyos tendenciákat és folyamatokat megállapítani és árnyalni.

Járványok a 18-20. században Szabolcs és Szatmár vármegyékben

A ragályos, járványos betegségek már több száz, sőt talán több ezer éve sújtják az emberiséget. A járványok történetét sok esetben nem lehet kronologikus rendezőelv szerint vizsgálni, hiszen egy-egy betegség éveken keresztül is megjelent, sőt számos esetben egyszerre több járvány is zajlott egyazon időben és területen, egymással párhuzamosan.

Tanulmányunk célja, hogy rövid áttekintést adjon a jelentősebb, ismeretebb járványokról. Kutatásunk során a szakirodalom mellett minél több eredeti levéltári dokumentumot igyekeztünk felhasználni. A hivatkozott források nagyrészt Szabolcs és Szatmár vármegye és Nyíregyháza városának levéltári anyagából valók, ezeken túl segítségül hívtuk a korabeli újságok, napilapok releváns tartalmait, valamint a Dr. Kállay Rudolf Orvostudományi Szakkönyvtár és Közművelődési Gyűjteményben található számos orvostörténettel foglalkozó könyv és szaklap anyagait is.

Már az ókor emberének is szembe kellett néznie az időről időre felbukkanó és esetenként több ezer ember életét követelő különféle endémiákkal.¹ Ezek okait és természetét még ekkor nem ismerték, az eredetükre általában valami transzcendens magyarázatot próbáltak keresni. A görög és római történelmet tanulmányozva is több esetben találkozhatunk nagyobb közösségeket egyszerre érintő betegségek említésével. Az archidamosi háború idején, Kr. e. 431–430-ban Periklész seregében egy keletről behurcolt, ismeretlen eredetű járvány szedte az áldozatait, amely később az attikai lakosságot is erősen megtizedelte.² A Római Birodalomban, a korai császárkorban Marcus Aurelius és Lucius Verus császársága idején, a Kr. u. 165–180 közötti időszakban találkozhatunk valamiféle járványos

¹ Endémia: Meghatározott területen folyamatosan fellelhető járványos betegség.

² Hegyi Dolores – Kertész István – Németh György – Sarkady János, A Peleponneszosi háború, in Németh György (szerk.), Görög történelem, A kezdetektől Kr. e. 30-ig, Budapest 2006.

megbetegedésről szóló feljegyzésekkel. Egyes feltételezések szerint ebben a betegségben halhatott meg maga Marcus Aurelius is 180 tavaszán.³ A pestisről maradtak fent feljegyzések a Kr. u. 542. és az 568. évekből, a Keletrómai-Birodalomban, ezt justinianusi pestisként is szokták említeni.⁴

Gyógyítók és gyógymódok

Sem az ókor, sem pedig a középkor, de még a kora újkor embere sem tudta pontosan, hogy mivel áll szemben. Betegségbe esve a népi gyógymódokat, mágikus eljárásokat, ráolvasásokat és imákat tartották hatékonynak a gyógyítás céljából. A pestis és később a kolera ellen is kialakultak különböző népi gyógymódok és eljárások. Sokan úgy vélték, hogy a fertőzés kívülről tapad a testükre, ezért pálinkával, ecettel és vizelettel kenték be magukat.⁵ Hatékonynak gondolták a füstölést is, ezért minden udvaron tüzet gyújtottak, ők maguk pedig a „füst járásában álltak.” A vizet csak forralva használták, minden reggel pálinkát ittak.⁶ Őrséget állítottak, és nem engedtek be idegeneket a faluba.⁷ Tudták, hogy akik meggyógyultak, azok még egyszer nem kapják el, ezért ők temették el a halottakat.⁸ A pestisről és koleráról azt jegyezték fel, hogy: „Ahol az felütötte a fejét, ott aratott a halál.”⁹

Sokáig az orvoslásban a betegségek kezelése az ókori eredetű úgynevezett humorálpatólogiai eljárások elve alapján történt, amit másnéven nedvkortannak is szoktak nevezni. Lényege, hogy a testi betegségek okaként a négy testnedv – vér, sárga epe, fekete epe, nyálka – egyensúlyának megbomlását határozzák meg.¹⁰ Ennek értelmében hánytatással, érvágással próbálták kezelni a különböző kórságokat, vagy például a bubópestis kezelésére bevett eljárás volt a hólyagok kifakasztása is.

3 Havas László – Hegyi W. György – Szabó Edit, A korai császárkor (Kr.e. 27 – Kr.u. 284.), Marcus Aurelius és Lucius Verus császársága (161-181), in Németh György (szerk.), Római történelem, Budapest 2007. 523.

4 Uo. 840.

5 Dr. Kálmán Enikő, Népi gyógyítás a Tiszaháton, Orvostörténeti értekezések Szabolcs-Szatmár-Beregből, Nyíregyháza 1990. 12.

6 Uo.

7 Uo.

8 Uo.

9 Uo.

10 Simon Katalin, Sebészek és sebészet Magyarországon 1686–1848, A Semmelweis Orvostudományi Egyetem Levéltárának kiadványai, 5. Budapest 2013. 17.

Még a 18. században is alig volt képzett orvos az országban. 1720-ban mindössze 37 orvosdoktor működéséről tudunk, mellettük tevékenykedtek még a főként érvágáshoz értő borbélyok.¹¹ 1752-ig még a megyéknek és a városoknak sem volt előírva az orvos alkalmazása.¹²

Védőoltások és gyógyszerek híján a leghatékonyabb védekezésnek a vesztegár, vagy másnéven a karantén bizonyult. A betegek vagy a vélhetően betegek elkülönítéséről már a Biblia Ószövetségi részében is olvashatunk: „De ha a bőrön fehér folt van, a bőr látható beesése és a szőr elszíntelenedése nélkül, akkor a pap tartsa megfigyelés alatt a beteget, s a hetedik napon vizsgálja meg. Ha saját szemével meggyőződik, hogy a betegség nem múlt el, de a bőr alatt nem terjed tovább, akkor újabb hét napig tartsa megfigyelés alatt” – olvasható a Leviták könyvében.¹³ A klasszikus karantén fogalmát viszont a középkori pestisjárványok időszakából szokás eredeztetni, amikor a hajóknak előbb 30 napot (trentine) majd később 40 napot kellett várakozniuk, mielőtt bemehettek a kikötőbe.¹⁴

Velence a kereskedelemről élt, ahonnan több fontos kereskedőút indult más itáliai városokba, így rendkívül nagy figyelmet fordítottak arra, hogy a kereskedelmet semmi ne veszélyeztesse. A 40 napot mondták velencei dialektusban „quaranti giori”-nak, innen származik a karantén elnevezés.¹⁵ Ezalatt kiderült, hogy van-e a hajó fedélzetén valamiféle fertőző betegségben szenvedő. A lappangási idő alatt a fertőzésre gyanús embereket nemcsak elkülönítették, hanem megfigyelés alá is vonták. Felismerték, hogy a betegségeket a személyes érintkezésen túl terjeszthetik ruhák, tárgyak és kereskedők áruja is.¹⁶

A velenceiek karantén-rendszere példaként szolgált más kikötővárosnak is, mivel itt nemcsak arról volt szó, hogy egyszer különítik el a betegeket, hanem a megbetegedetteket a külvilágtól teljesen elzárt helyre (egy külön szigetre) szállították, ahonnan a gyógyultnak nyilvánított embereket még egy másik szigeten megfigyelték, hogy valóban meggyógyultak-e, és csak

¹¹ Síró Béla, Debrecen megpróbáltatásai, Debrecen 2007. 76.

¹² Uo.

¹³ Biblia. Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás. Szent István társulat. Az Apostoli Szentzség Könyvkiadója. Budapest, 2006. 120. Láthatjuk, hogy a betegek vizsgálatát nem orvosok, hanem papok végezték ebben a korszakban, így az elkülönítés – ha volt is valami prevenciósz célkitűzése – sokkal inkább szakrális okokból fakadt.

¹⁴ Dr. Felkai Péter, A karanténok története, in *I. Orvosi Hetilap*, 6. szám. 162. évf. (2021) 234.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Uo. 233.

ezután hagyhatták el a karantént.¹⁷ Több város követte Velence példáját, így 1424-ben Brescia, 1440-ben Torino, 1449-ben Pavia, 1467-ben Genova, 1527-ben Firenze is kialakította a saját karanténjait.¹⁸

Pestis

A történészek a középkor legpusztítóbb járványának a 14. században dúló pestist tartják. Az 1331 és 1353 között zajlott „fekete halálban” egyes becslések szerint közel 200 millió ember vesztette az életét Európában, Középkelet-Ázsiában és Észak-Afrikában. A pestisnek több változata is ismert: bubópestis, tüdőpestis, szeptikémiás pestis.¹⁹ Európában a gyilkos kór a legforgalmasabb kereskedelmi útvonalak mentén terjedt szét és 1347-től 1352-ig szedte az áldozatait.²⁰ A gyors terjedéshez természetesen hozzájárultak a korszakra jellemző rossz higiéniai körülmények. Az emberek kevés gondot fordítottak a tisztálkodásra és környezetük tisztántartására. A közép- és a kora újkorban az 1331–1353 között zajló járványon túl még számos kisebb horderejű pestises időszak ritkította Európa lakosságát, viszont ezek korántsem okoztak a fentebb említetthez mérhető pusztítást. Több közülük csak lokális jellegű volt, nem duzzadt pandémiává.²¹ Magyarországon 1455–1456-ban a nándorfehérvári győztes sereget tizedelte meg a pestis, amelyben Hunyadi János és Kapisztrán János is áldozatul esett.²² A 17. században is többször kialakultak pestisjárványok, Debrecenben 1678–1679-ben 7800 áldozata volt, Pozsonyban pedig 11 000.²³ A Rákóczi-szabadságharc alatt létrejött több helyi járványgóc is nagymértékben gátolta a csaták

17 Uo. 234–235.

18 Uo. 236.

19 *A bubópestis*: a leggyakrabban előforduló változat, általában bolhacsípéssel terjed. Tünetei: hidegrázás, láz, érzékeny gennyes nyirokcsomók, kezelés nélkül 3-5 napon belül halálos kimenetelű. *A tüdőpestis*: emberről emberre terjed cseppfertőzéssel, tüdőt támadja meg. Tünetei: láz, légszomj, köhögés, keringés összeomlása, gyors lefolyású, akár 2-3 nap alatt halálhoz vezet. *A szeptikémiás pestis*: közvetlenül a vérbe jutva fertőz nyílt seben keresztül. Tünetei: hidegrázás, láz, bevérzések, keringési panaszok, nagyon gyors lefolyású akár 1 nap alatt is halálos kimenetelű lehet.

20 GRANASZTÓI GYÖRGY, A középkori Európa népesedése, in KLANICZAY GÁBOR (szerk.), Európa ezer éve: a középkor I., Budapest 2005. 75.

21 Pandémia: több országra, vagy kontinensre kiterjedő járvány.

22 Dr. Regöly-Mérei Gyula, Akik legyőzték a betegségeket, Budapest 1963. 191.

23 Uo. 191.

kimenetelének sikerét.²⁴ 1751-ben 2940 pestises megbetegedést regisztráltak Szabolcs vármegyében a nyírbátori, a kisvárdai, a dadai és a nádudvari járásokban.²⁵ Mária Terézia 1766-ban egy tíz pontból álló rendeletet hozott a pestisjárvány megelőzésére, amelyben az uralkodó részletesen meghatározta a karantén szabályokat, a kereskedelmi utak használatát, a kikötőkre és révekre alkalmazandó előírásokat. Az uralkodó számos esetben halállal büntette a szabályszegőket.²⁶

A pestis megfékezése, gyógyítása terén a nagy áttörésre egészen 1894-ig várnia kellett a világnak, amikor Hong Kongban felfedezték a pestis kórokozóját, a *Yersinia pestis*-t. Napjainkban a korszerű orvoslásnak köszönhetően egyre kevesebb pestissel összefüggő esetről hallani, de sajnos a kór mind a mai napig nem került le a fertőző betegségek listájáról.

Természetesen nemcsak a pestis volt az egyetlen ragály, amellyel meg kellett küzdeni, szólnak a feljegyzések himlő- és tífuszjárványokról is.

Kolera

A karantén intézményét alkalmazták a 19. század legsúlyosabb demográfiai katasztrófáját előidéző kolera²⁷ terjedésének megakadályozására is. A betegség az 1800-as évek elején Észak-India területéről, a Gangesz és a Brahmaputra folyók vidékéről indult ki. Az orosz-perzsa háborúk következtében az 1820-as években Moszkváig jutott a fertőzés, majd a lengyel felkelés ellen küldött katonák révén érte el az akkori Magyarország határát is. Galíciából pedig kereskedők hozták be az országba.²⁸ Az első hazai esetet az Ugocsa megyei Tiszaújlakon²⁹ detektálták, majd onnan a vízi

24 Uo. 191–192.

25 Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára (a továbbiakban: HU-MNL-SzSzBML) IV. 1. Szabolcs Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai, (1335) 1550–1848. (a továbbiakban IV. 1.) Fasc. 52. No. 242. 1751.

26 HU-MNL-SzSzBML IV. 1. Fasc. 68. No. 1482. 1767.

27 A kolera egy bakteriális betegség. Rövid lappangás után magas lázzal jelentkezett, az erős hányás és hasmenés miatt pedig kiszáradáshoz, majd rövid úton halálhoz vezetett. A kolera kifejezés két szóból is származtatható: az egyik egy görög összetett szó a *khole: epe* és a *reo: folyik*, a másik a héber *chole: nyavalya* és a *ra: gonoszfajú* szavak összetételéből. A népies elnevezése is innen ered, epemirigynek vagy epekórságnak is nevezték.

28 DOBSZAY TAMÁS – FÓNAGY ZOLTÁN, A Rendi társadalom utolsó évtizedei, Demográfiai katasztrófák in GERGELY ANDRÁS (szerk.) Magyarország története a 19. században, Budapest 2005. 62.

29 Вилко [Vilok], ma Ukrajna

kereskedelmi útvonalak mentén hamar elterjedt Zemplén, Bereg, Borsod, Heves, Szabolcs, Szatmár és végül Pest megyében is. Magyarországon a kolera elleni védekezésre közigazgatási–kamarai–katonai vegyes bizottságokat állítottak fel 1830 novemberében, majd decemberben az észak-keleti határátkelők lezárásáról döntöttek. Ezután 1831. január 3-án Trencséntől Brassóig királyi biztosokat rendeltek ki a határra, akiknek a határzár és az egyéb védelmi intézkedések betartatása volt a feladatuk. Ekkor úgy vélték, hogy sikerült megállítani a kolera terjedését, így a zárlatot 1831 márciusában feloldották. Két hónap múlva viszont ismét vissza kellett állítani, ugyanis a Felső-Tisza vidékén felütötte a fejét a betegség. Annak ellenére, hogy az orvostudomány fejlődött a középkor óta, a pestishez hasonlóan a kolerával szemben is tehetetlenül álltak a korszak tudósai. Jelentek meg ugyan orvosi utasítások arra nézve, hogy hogyan és miként kell eljárni a betegség megakadályozásának érdekében, jóllehet ezek nem álltak mindig távol a valóságtól, tényleges gyógymód azonban nem volt rá,³⁰ illetve mind gyógyszerből, mind pedig orvosból kevés állt rendelkezésre. Jósa István, Szabolcs vármegye főorvosa egy, a kolerás betegek gyógyítására közreadott 10 pontos utasításában is említi a gyógyszerek és az orvosok hiányát. „Mivel némelly gyógyszerek különösen a Magisterium Wismuthi a Patikábul ki fogytak, és teljességgel sehol sem kaphatók, de amellet mivel az Orvosok fogyatozása miatt a betegekkel való bánás többnyire tudatlanokra, vén asszonyokra bizattatik, kik vagy semmit, vagy mindent fonákul visznek a beteg körül végbe.”³¹ Ugyancsak Jósa István 1831 júliusában a következő utasításokat adja azoknak a lelképásztoroknak, akik kolerás beteghez mennek látogatóba: „A beteg háza előre ki szellőztetvén, minden pizoktul ki tisztittatván, etzet vagy Mész Chlor gőzzel töltessék bé, és ugy mennyenek a beteghez... Haza érkezvén az illyentén betegtül, leg alább a felső ruhájokat, kalapjokat az udvaron le vetvén, a szabad ég alatt szellőztetés véget akaszszák fel.”³² Zaják Márton, Szatmár vármegye főorvosa a kolera ellen az érvágást tartotta legeredményesebb eljárásnak, egyik jelentésben így fogalmazott: „A felsőbb helyekről érkezett utasítások mellett az epe mirigy ellen ezen ns. megyében legsikeresebbnek tapasztal-

30 A kolera kórokozóját 1883-ban Robert Koch fedezte fel.

31 Jósa István főorvos gyógyszerek hiányában a kolera kezelésére fertőtlenítőként a bort ajánlja ebben az utasításában. Részletesen lásd HU-MNL-SzSzBML IV. 2. Szabolcs vármegye Egészségre Ügyelő Küldöttségének iratai, 1831–1846. (a továbbiakban IV. 2.) i. d. 336.

32 Uo. 119.

tatott lenni az ér vágás, nem tekintvén a betegnek öregségét, avagy testnek gyenge állapotját (!). A magisterium bismuthival is tétetett próba, de nem sok sikerrel³³ Dr. Uffer György 1831-ből a következő, Lengyelországból származó kolera elleni gyógymódot közli: „Dr. Schubert cholera ellenes gyógymódja. Carlsbadból, Augustus 8d. tisztelt kézből a következő tudósítást vettem: Kötelességemnek tartom Kegyeddél ezredi orvos Dr. Schubert gyógymódját közölni, melly Lengyelországban a legszerencsésebb sikerrel használtatott a cholera ellen s a porosz kormánytól hivatalosan közhírré tétetett. Ezen gyógymód szerint Bochniában 260 beteg katona közül 254 épült fel. Az pedig ebben áll. Dr. S. a beteget meleg fürdőbe téteti s tagjait a fürdőben szorgalmasan dörgölgeti. Ezen kívül nyolcz szemer hánytató borkő olvasztatik – fel tizenhat lat vízben, s ezen olvasztékból a beteg legott a fürdő után s utóbb minden fél órában 2 evő kanállal vesz – be. Erre ismételt hányás következik, melly után igen bő meleg izzadás tör – ki bőrére, s a beteg az ételt megkivánja.”³⁴ Orvosok hiányában az újra felerősödő járványt vesztegzárral próbálták lassítani. Kölcsey Ferenc 1831. július 2-án kelt levelében Bártfay Lászlónak a következőképpen írta le a szatmári helyzetet: „Megyénknek eddig négy helyeiben történt halálos jelentés: Csécsen, Kóródon, Kisarban és legnagyobb mértékben Csekén. Itt a múlt vasárnap négy halott feküdt, s a királyi comissióhoz [bizottsághoz] tartozó orvosok mind a halottakban, mind a betegekben a kolera legnyilvánvalóbb jeleit találták. Azóta a betegek egymást érik, s elhullott legalább hét. Falunk zár alatt van, s holnapután a szomszéd helységeken keresztül katonai kordon vonatik.”³⁵ A vesztegzár alá vont településekre irányított orvoscsoportoknak kulcsfontosságú szerepük volt, ugyanis Kölcsey ugyanebben a levélben azt is írta: „Mióta az orvosok jelen vagynak, a nyavalya nagyot szelidült.”³⁶

A járvány az egyéni tragédiák mellett társadalmi konfliktusokat is generált. A folyamatos lezárások és korlátozások miatt a lakosság körében feszültség alakult ki, és felerősödtek a különböző osztályok és rétegek közötti problémák. A települések vesztegzár alá vonásával az északkeleti megyékben élő jobbágyokat az alföldi aratás lehetőségétől fosztották meg, súlyosan veszélyeztetve ezzel a megélhetésüket. A bizmutpor gyógyszer-

33 *Orvosi Hetilap*, 52. szám (1931) 1233.

34 Bugát Pál – Schedel Ferencz, *Orvosi Tár*, 1. évf. 3. k. 7–9. sz. (1831) 190–191.

35 NAGY FERENC (szerk.), *Mindennapok Szabolcs és Szatmár megyében a XIX. században. Forrás-és szemelvénygyűjtemény*, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltári Kiadványai II. Közlemények, 18. Nyíregyháza, 2000. 38.

36 Uo. 39.

ként való alkalmazása miatt pedig a jobbágyság körében az a hír kezdett terjedni, hogy a főurak szándékosan mérgezik őket. Ezeknek a körülményeknek – és a járványhelyzetből egyébként is fakadó nyugtalanságoknak – köszönhetően 1831 júliusának végén kitört a kolerafelkelés. A zavargások az északkeleti megyéket érintették leginkább.³⁷ Az augusztusban zajló felkeléshez 150 helység csatlakozott. A csatározásokban körülbelül 45 ezer ember vesztette az életét.³⁸

Az 1831. július és szeptember között zajló kolerajárványban mintegy 500 ezer ember betegedett meg és 230–240 ezerre tehető a halálozási esetek száma Magyarországon. A nagy halálozási arányt tükrözik a korszak halotti anyakönyveinek bejegyzései is.³⁹

Az 1831-ben dúló kolerajárvány elmúltával a betegség nem tűnt el teljesen. Magyarországon kisebb méreteket öltve ugyan, de 1893-ig több alkalommal visszatért a járvány. Az utolsó nagy pusztítást az 1872–1874 között zajló kolera végezte, melyhez rendkívül rossz termésű évek és ebből fakadóan egyes területeken éhínség is társult.⁴⁰ A későbbi időkben a betegség helyenként még felütötte a fejét, 1910-ben a Szatmárvármegye című hetilapban még számos cikk és hír szolt a kolera újbóli megjelenéséről és annak lehetséges ellenszereiről.⁴¹ Azonban ezek a kisebb mértéket öltő járványok közel sem végeztek akkora pusztítást, mint a 19. századi társaik.

Himlő

A pestisen és a kolerán túl más járványos megbetegedések is szedték az áldozataikat a közép- és koraiújkorban. Idetartozott az igen súlyos és magas letalítású⁴² fertőző betegség, a fekete himlő is. Ez a cseppfertőzéssel terjedő, vírusos megbetegedés már ugyancsak több száz éve sújtja a Föld lakosságát.

37 A felkelésben leginkább érintett megyék voltak: Abaúj, Gömör, Zemplén, Szepes és Sáros megye.

38 PAJKOSSY GÁBOR, A reformkor, Az 1831. évi parasztfelkelés, in GERGELY ANDRÁS (szerk.), Magyarország története a 19. században, Budapest 2005. 198.

39 Ajak 1831. évi görögkatolikus halotti anyakönyvét fellapozva, a nyári hónapoknál szinte csak koleraiban elhunytakat találunk. Ajak görögkatolikus halotti anyakönyvei még az 1873-ban zajló kolerajárványnak is sokat mondó tanúi.

40 DOBSZAY TAMÁS – FÓNAGY ZOLTÁN, Magyarország társadalmi a 19. század második felében, Népesedési katasztrófák in GERGELY ANDRÁS (szerk.), Magyarország története a 19. században, Budapest 2005. 400.

41 *Szatmárvármegye*, 40. szám (1910. október 2.) 3.

42 Letalítás: A halálesetek számának a megbetegedések számához viszonyított aránya.

Magyarországon is folyamatosan jelen volt és gyakorlatilag a társadalom minden rétegét érintette, de legnagyobb veszélyt főleg a gyermekekre jelentette.⁴³

A betegség kezelésére már az ókorban alkalmazták az úgynevezett variolációs⁴⁴ eljárást. Hazánkban elsőként Raymann János Ádám eperjesi orvos próbálta ki ezt a védekezési módot 1721-ben.⁴⁵ Az igazi vízvázostó a himlő elleni küzdelemben az 1796. év volt. Ekkor találta fel ugyanis Edward Jenner brit orvos a vakcinát, vagy másnéven a védőoltást. Magyarországon már a 19. század első éveiben alkalmazták az oltást, arról viszont, hogy ki és pontosan mikor használta elsőként az új eljárást, eltérőek az álláspontok. Kiss László orvostörténész vizsgálódásában arra jutott, hogy Hell János és Pellegrini József Sopron vármegyei orvosok oltottak elsőként a Jenner-féle vakcinával 1801-ben.⁴⁶ A himlő elleni védőoltást sok európai állam már az 1800-as évek elején kötelező jelleggel előírta a betegség visszaszorítása érdekében. Arról, hogy Magyarországon mikor tették törvényileg is kötelezővé a vakcina alkalmazását, ugyancsak megoszlanak a szakirodalomban található állítások. A himlőoltás szabályozása már a 19. század elején megkezdődött. 1828-ban Szatmár vármegye szigorú intézkedéseket vezetett be a himlőoltással kapcsolatban. Minden orvost arra kötelezett a vármegye, hogy oltsák be a gyerekeket, továbbá meg kellett győződniük az oltás sikerességéről és erről jelentést is kellett tenniük. A szolgabírók feladata volt, hogy járásaikban segítsék az orvosokat, valamint „azon vétékes szüléket, kik gyermekeikbe a himlőt béoltani nem engedvén, magokat ezen rendelkezésnek ellen szegeznék, ha parasztok, tüstént a nemes vármegye fogházába küldjék be, a nemeseket pedig jelentsék fel a nemes vármegyének tiszti ügyészi büntetőperbe leendő meghívás végett.”⁴⁷ Továbbá Szabolcs vármegye Egészségre Ügyelő Küldöttségének irataiban fentmaradt egy 1843-ben kelt dokumentum, amely egy, a Dadai járás véd-himlőoltásáról szóló táblás jelentését tartalmaz.⁴⁸ Az oltások kötelezővé

43 Kölcsey Ferenc gyermekkorában a fekete himlő miatt vakult meg az egyik szemére.

44 Varioláció a himlő latin elnevezéséből, a Variola vera kifejezésből ered. Lényege az volt, hogy szándékosan fertőzték meg az embereket a vírussal, hogy ezáltal alakuljon ki a védettség. Az eljárást csak a védőoltás elterjedéséig alkalmazták.

45 Kiss László, *Égnek legszebb ajándéka. Barangolás a himlő elleni védőoltás magyarországi kultúrtörténetében*. Budapest 2017. (a továbbiakban Kiss, 2017.) 10.

46 Kiss, 2017. 27–32.

47 HU-MNL-SzSzBML IV. 501. Szatmár Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai, (1451) 1593–1848. 32/1828.

48 HU-MNL-SzSzBML IV. 2. 2. d. Szabolcs vármegye Dadai járásának táblás jelentése a véd-himlőoltásról, 1843.

tételének dátumaként az 1813-as évszám fordul elő leggyakrabban. Az 1813. évi 28769. számú Helytartótanácsi rendelet azonban Kiss László állítása szerint nem értelmezhető úgy, hogy a védőoltás országosan kötelezővé vált volna.⁴⁹ A teljes kötelezővé tételt csak az 1876. évi XIV. törvény hozta el, amely előírta a védhímlőoltást és a felnőttek esetleges évenkénti újraoltását községenként. Szabolcs vármegyében 1876-ban 136 községben 12 oltóorvos végezte az oltásokat: „7889 oltonc, kik közül sikerrel beadatott 6770, siker nélkül 106, oltatlan maradt 103, kik részint csak a meg ne jelenés miatt estek el az oltás jótéteményétől.”⁵⁰ Borovszky Samu, Magyarország vármegyéiről és városairól készített munkájában a következő adatokat közli: Szatmár vármegyében 1907-ben összesen 30 orvos 30 oltókerületben végzi a védhímlőoltás beadását, így először oltottak 14300-an, míg újraoltottak 13000-en vannak a megyében.⁵¹ A fekete himlő a védőoltás ellenére is még sokáig fent volt a fertőző, járványos megbetegedések listáján. Kétségen kívül áll azonban, hogy az orvostörténet-írás a Jenner-féle vakcinát a tíz legnagyobb orvosi felfedezés közé sorolja. A fekete himlőt 1980-ra sikerült végleg világszinten legyőzni,⁵² ma már csak laboratóriumokban őrzik a kórokozót.

Spanyolnátha

A 20. század első felében a Nagy Háborún kívül egy másik, legalább ugyanolyan halálos veszedelemmel volt kénytelen a világ szembenézni. Ez az 1918–1919-ben pusztító spanyolnátha-járvány, amely a rátákat tekintve minden eddigi pandémián túlmutatott. A betegséget tulajdonképpen az influenza A vírus okozta, a tünetek szinte megegyeztek a ma is ismert influenza tüneteivel: hirtelen magas láz, végtag- és fejfájás, szövődmenyként tüdőgyulladás. Az elnevezést illetően nem sok köze van Spanyolországhoz, mindössze annyi, hogy itt számoltak be elsőnek a hírek a megbetegedések járványszerű gyors terjedéséről.⁵³

49 Uo. 43.

50 HU-MNL-SzSzBML IV. 404. Szabolcs, valamint Szabolcs és Ung k. e. e. Vármegyék Közigazgatási Bizottságának iratai, 1876–1950. 108/1877.

51 BOROVSZKY SAMU (szerk.), Magyarország vármegyéi és városai. Szatmár Vármegye, Budapest 1908. 335.

52 Az utolsó igazolt eset 1977-ben Szomáliában volt. Lásd Ádány Róza – Kárpáti István – Paragh György, Népegészségügyi medicina, Budapest 2015. 409.

53 Dr. Kapronczay Katalin, A Nagy Háború záróakkordja, a spanyolnátha-járvány, *Orvosi*

Európában az ezt megelőző korokban sem volt ismeretlen az influenzás jellegű megbetegedés. Magyarországon a 16. század második felében öltött országos méreteket, 1889–1890-ben pedig szinte a Föld minden pontján felütötte a fejét. Ezeknek a járványoknak a mortalitási számai azonban nem mutattak kiugróan magas értékeket a többi, egyéb járványos megbetegedésekhez képest.⁵⁴

Az 1918–1919-es járvány pontos földrajzi kiindulópontját szinte lehetetlen meghatározni. Az első igazolt megbetegedést az USA-ból jelentették, de valószínűsíthető, hogy maga a kór a Távols-Keletről származik. Európában elsőként Franciaországban jelent meg és innen elterjedve a kontinens minden zugába eljutott. A járvány három hullámban söpört végig a világon.⁵⁵ A legnagyobb halálozási arány a második, illetve a harmadik hullámban volt mérhető. Az apokaliptikus hangulat eluralkodását fokozta, hogy a vírusokat ekkor még nem ismerte az orvostudomány, így a megfelelő diagnózis felállítása és a gyógyszeres kezelés akadályokba ütközött. Azt viszont megtapasztalták, hogy bármi is legyen, ami a megbetegedéseket okozza, az biztosan a levegőn, mint közvetítő közegen keresztül terjed.⁵⁶

Ebből a felismerésből kiindulva védekezésként maradt a rég bevált módszer, az elkülönítés. A bevezetett egészségvédelmi szabályok nagymértékben korlátozták a mindennapi életet. Az iskolák, szórakozóhelyek bezártak, a tömegközlekedési eszközökön szabályozták az utasok létszámát és tiltott volt az általános gyülekezés is. A háború miatt kimerült Európa lakossága nagyon nehezen viselte a védelmi intézkedéseket. A háború okozta bizonytalanság és félelemérzet is erősítette a bizalmatlanságot a korlátozásokkal szemben. Hazánkban 1918 nyarán kezdtek cikkezni a lapok az új betegségről.⁵⁷ Az *Est* 1918. június 4-én a következőt írta: „Az ismeretlen spanyoljárvány – influenza. Bécsből jelentik: A Spanyolországból ideérkező hírek szerint az ott elterjedt ragályos betegségnek csak könnyű influenza jellege van. Halálos kimenetelű esetek csak ritkán fordulnak elő. [...] A betegség gyors terjedésének a szokatlanul erős hőmérsékletingadozás az oka.”⁵⁸

Könyvtárak, Magyar Orvosi Könyvtárak Szövetségének hivatalos lapja, 15. évf. 2. sz. (2018) (a továbbiakban Kapronczay, 2018.) 28.

54 Uo. 28.

55 Az első hullám 1918 tavaszán, a második 1918 őszén, a harmadik pedig 1919-ben volt.

56 Kapronczay, 2018. 29.

57 Több elnevezés is használatban volt a betegség megnevezésére: influenza, spanyol betegség, spanyolinfluenza, spanyolláz, spanyolnátha.

58 *Az Est*, 1918. június 4. (9. évf.) 131. sz. 5.

Egy hónappal később ugyanez a lap már arról írt, hogy Budapesten a katonák körében jelen van a betegség. A polgári lakosság körében július közepén jelentkeztek a megbetegedések, majd átmeneti csökkenés után szeptemberben ugrásszerűen megnőtt a fertőzöttek száma. Ekkor már nemcsak a fővárosban, hanem más vidéki városban is jelentkezett a betegség. A védekezés módszere itt is ugyanaz volt: csoportosulások elkerülése, iskolák, templomok, szórakozóhelyek bezárása, fertőtlenítés.

1918. szeptember végén a nagyarányú járványos influenza megbetegedés miatt Szatmárnémetiben a tiszti főorvos javaslatára minden óvó-, elemi-, polgári-, közép-, tanonc-, és szakiskolát a hatóság 14 napra, szeptember 23-tól október 7-ig bezáratott.⁵⁹

Nyíregyházán is az iskolák bezárását javasolták.⁶⁰ Bencs Kálmán polgármester szeptember 30-án elrendelte, hogy a város összes iskolájában függeszék fel a tanítást október 13-ig.⁶¹ Nagykállóban a főgimnáziumot október 14-én zárták be, a zárva tartást október 29-ig határozták meg.⁶² Az iskolabezárások határidejét szükség szerint időről időre meghosszabbították.

Bencs Kálmán 1918. október 2-án kelt rendeletében az 1876. évi XIV. törvény alapján úgy rendelkezett, hogy a megbetegedési eseteket be kell jelenteni. A bejelentést a beteg hozzátartozóinak, a családfőeknek, orvosoknak, lelkészeknek, tanítóknak azonnal meg kellett tenniük. A betegeket el kellett különíteni, továbbá vörös cédulával megjelölték a fertőzött lakásokat, mert csak így tudták szigorúan ellenőrizni, hogy oda látogatók ne menjenek.⁶³ A sok munkást foglalkoztató vállalatok vezetőit szintén polgármesteri rendelet kötelezte, hogy ellenőrizzék alkalmazottaik egészségi állapotát, és a beteg munkásokat el kellett különíteniük. Egy jelentés szerint október 5-ig száz új megbetegedést jelentettek Nyíregyházán, a betegek közül ebből 11 fő elhunyt.⁶⁴

A megbetegedettek bejelentését rendelte el a megye minden településére vonatkozóan Mikecz Dezső udvari tanácsos, Szabolcs vármegye alispánja

59 *Szatmári Hírlap*, 39. szám (1918. szeptember 26.) 3.

60 *Nyírvidek*, 1918. szeptember 29. (39. évf.) 220. sz. 2.

61 HU-MNL-SzSzBML V. 77. Nyíregyháza rendezett tanácsú város (1929-től megyei város) polgármesterének iratai, 1872–1950. (a továbbiakban V. 77.) IV. 332/1918.

62 Uo.

63 Uo.

64 Uo.

is.⁶⁵ A bejelentési kötelezettség még 1919-ben is fenn állt, néhány községi előljáró által küldött távirat és bejelentő lap megmaradt, amelyeket levéltárunk őriz. A Tiszai járás főszolgabírája 1919 februárjában arról küldött táviratot, hogy Mándokon egy beteget regisztráltak.⁶⁶ Gégényből márciusban olyan hírek érkeztek, hogy kisebb járvány tört ki a településen.⁶⁷ Az utolsó jelentést 1919. november 24-én küldte meg Bencs Kálmán az alispánnak, amikor egy spanyollázás esetet azonosítottak.⁶⁸

1918 októberében Nyíregyházán a mozgóképszínházak bezárásáról is döntöttek.⁶⁹ Emiatt a mozgósínház-tulajdonosok komoly bevételtől estek el. Jakabovics Adolf kérelmet nyújtott be Szabolcs vármegye alispánjához, hogy megnyithassa mozgósínházát. A kérelmet 1918. október 7-én elutasították, mert „a spanyolnátha terjedését csak az összejövetelek megszüntetésével lehet korlátozni, ezért záratnak be az iskolák is, márpedig a mozgósínház az emberi gyülekezés mikéntje szempontjából az iskolának egyenlőnek tekintenek, ennél fogva a járvány szempontjából az iskolákkal azonos elbánásban kell részesíteni.”⁷⁰

1918. október 9-én a Nyírvidéken Szűnőfélben a spanyoljárvány címmel jelent meg egy riport Dohnál József vármegyei főorvossal,⁷¹ aki a megbetegedések számának csökkenéséről beszélt, ugyanakkor felhívta a figyelmet arra is, hogy a járvány még nem múlt el. Elmondása szerint a spanyol betegség addig Nyírbátorban és Kisvárdán pusztított a legnagyobb mértékben, itt a betegek száma meghaladta a kétezret. Nagykállóban 1500 betegről volt adat, Nyíregyházán szeptember második felétől hatezer esetet regisztráltak.⁷² Bár a halottakról a főorvos nem tudott pontos számot mondani, Nyíregyházán a járvány kitörése óta eddig 25–30 embert halt bele a betegségbe.⁷³ „Az idejében megtett óvintézkedéseknek meg volt az eredménye, mert ma már Nyíregyházán szűnő félben van a járvány” – írták a Nyírvidéken.⁷⁴ Az optimista hangulat nem tartott sokáig. Október

65 *Nyírvidék*, 1918. október 3. (39. évf.) 223. sz. 2–3.

66 HU-MNL-SzSzBML IV. 411. Szabolcs, valamint Szabolcs és Ung k. e. e. vármegyék alispánjának iratai, 1870–1950. b) Igazgatási iratok, 48/1919.

67 Uo.

68 Uo.

69 HU-MNL-SzSzBML V. 77. IV. 332/1918.

70 Uo.

71 *Nyírvidék*, 1918. október 9. (39. évf.) 228. sz. 2.

72 Uo.

73 Uo.

74 Uo.

18-án a Nyírvidék az esetszámok megugrásáról számolt be. Nyíregyházán egy hét alatt 423 új beteget tartottak számon, ezek is csak a tisztiorvosi hivatal által jelentett megbetegedések voltak. A helyzet súlyosságát a cikk írója így mutatta be: „Ez a szám természetesen nem reális, mert csaknem kizárólag az orvosi bejelentéseken alapul, holott tudott dolog, hogy legalább ugyanannyi bejelentetlen beteg van, mint bejelentett. Bátran fel lehet tehát venni a múlt héten megbetegedettek számát ezer főre.”⁷⁵

A spanyolláz miatt nemcsak az iskolákat és a tömegeket vonzó helységeket záratták be, hanem más területeken is megváltoztatta a veszélyhelyzet a mindennapokat. A Nyírvidék beszámolóíja alapján pl. bírósági tárgyalást is napoltak el a járvány miatt. Több írás és publicisztika foglalkozott a mindennapokat érintő nehézségekkel és kihívásokkal, amelyek aggodva figyelmeztettek a veszélyre, de arra is volt példa, hogy egy írás szerzője azonnali lépésre szólította fel a városi és a vármegyei döntéshozókat. Októbertől megugrott a gyászjelentések, részvétnyilvánító és köszönetet mondó hirdetések száma is. A halálos áldozatok között találunk tanárokat, tisztviselőket, köztisztviselőket álló és a helyi közéletben aktív személyeket, de beszámoltak egy olyan katonarészről is, akit egy nap alatt elvitt a járvány.

A betegség kórokozójának és természetének pontos ismerete nélkül ugyan, de voltak próbálkozások a gyógyításra. Számos, a betegségről szóló ismertető írás és gyógymód ajánlás jelent meg az újságok hasábjain és az orvosi szakkönyvekben. A Nyírvidékben egy 1918 szeptemberében megjelent cikk szerint a fertőzött betegnek a láz jelentkezése után azonnal jó adag kalomelt kell adni, majd néhány óra múlva fél gramm aspirin és koffein beadása szükséges.⁷⁶ A bajai városvezetés viszont a rum fogyasztását javasolta a lakosságnak a kór leküzdésére.⁷⁷ Azok, akik felgyógyultak a betegségből, csak 8–10 nappal gyógyulásuk után „bocsáthatók az egészségesek közé”.⁷⁸ A járvány elleni védekezésben nélkülözhetetlen volt a fertőtlenítés. A Nyírvidékben több alkalommal jelent meg Reich Adolf Búza tér 4. szám alatti üzletének az a hirdetése, amely kitűnő fertőtlenítő szerként borpárlatot kínált.⁷⁹

75 *Nyírvidék*, 1918. október 9. (39. évf.) 236. sz. 3.

76 *Nyírvidék*, 1918. szeptember 20. (39. évf.) 212. sz. 3.

77 Kapronczay, 2018. 33.

78 HU-MNL-SzSzBML V. 77. IV. 332/1918.

79 *Nyírvidék*, 1918. október 9. (39. évf.) 228. sz. 2.

Szabolcsban 1918-ban és 1919-ben 14213 megbetegedést tartottak nyilván. Ezek feltételezhetően a súlyosabb esetek voltak, hiszen a könnyű eseteket ritkán jelentették be. Az orvoshiány miatt sok beteg egyáltalán nem részesült orvosi kezelésben, így a betegek számát 50 000 főre becsülték, a halálos áldozatok száma 1785 volt. A megbetegedés magas számát az alispán azzal is indokolta, hogy a „forradalmi állapot,” valamint a karhatalom hiánya miatt az 1918 őszén bevezetett korlátozó intézkedések semmissé váltak. A szeptemberben kezdődő járvány október végére „erősen csökkenőben volt,” novembertől „nagyobb hevességgel lángolt”. Októberben a spanyolnátha a halálozásokat 100%-kal emelte, novembertől már 200%-kal. Ennek több oka is volt. A harctérről visszatérő katonák mindenféle elhurcolták a vírust, az októberi „népcsoportosulások” és gyűlések pedig még inkább megágyaztak a további nagyarányú fertőzéseknek.

Az 1918-as halálozások negyede a spanyolnáthához köthető. „A folyó év január hava óta a betegség járványos jellege megszűnt, most már szórványos esetek is alig észlelhetők” – állt az alispán 1919-es jelentésében.

A spanyolnátha-járványban 1918–1919-ben a világ lakosságának közel 4 százaléka esett áldozatul.⁸⁰ A számokat azonban kellő forráskritikával kell kezelni, ugyanis a korabeli statisztikai adatok nagy része csak becsült érték. A betegség 1919 után sem tűnt el nyomtalanul. Az *Est* című lap egyik, 1927-ben kelt számában ugyancsak találkozunk még a spanyolnátha leküzdésének mikéntjéről szóló cikkel.⁸¹ Ugyanez a lap ugyanebben a számban még a spanyolnátha pozsonyi terjedéséről is hírt adott.

Összefoglalás

Az elmúlt évszázadok nagy járványainak áttekintése után elmondható, hogy ezek az endémiává és sokszor pandémiává növekvő megbetegedések következményei és hatásai szinte minden esetben túlmutatnak az egészségügy és az orvoslás keretein. Így, ha a járványos megbetegedések történetét kutatjuk, akkor tulajdonképpen egyben társadalom- és gazdaságtörténeti kutatómunkát is végzünk, hiszen egy-egy járvány képes volt jelentősen befolyásolni a demográfiai, ezáltal a társadalmi, gazdasági, sőt még a településfejlődési folyamatokat is. A bemutatott járványok mind-

80 Kapronczay, 2018. 34.

81 *Az Est*, 1927. január 21. (18. évf.) 16. sz. 2.

egyike elementáris formálója volt a történelemnek. Nagy hatással voltak a társadalmi rendre, a népesedésre, a gazdasági folyamatokra, ezeken túl mély nyomokat hagytak a kollektív emlékezetben. A képzőművészetben és az irodalomban is több esetben megjelennek. A járványos megbetegedések az orvostudomány fejlődésére és a higiéniai viszonyok változására azonban pozitív hatással voltak. Kialakultak olyan egyéni és közösségi védekezési stratégiák, melyek még napjaink járványos időszakában is megfigyelhetők, illetve a megelőző orvoslás egyik legnagyobb eredményének tekinthető, az elsőként a himlő ellen alkalmazott védőoltások kifejlesztése.